

JURIDISKA INSTITUTIONEN
Göteborgs universitet

Ett snedsteg – vad händer sedan?

**- En uppsats om ungdomsbrott och dess
(på)följder**

Författare: Johanna Stigson

VT 2008
Tillämpade studier, Straffrätt, 30 p
Handledare: Universitetslektor Gösta Westerlund

Sammanfattning

Det har, de senaste åren, skett stora förändringar gällande påföljder för unga lagöverträdare. Förevarande uppsats berör den utveckling som har skett inom området och om de intentioner som ligger bakom förändringarna har uppfyllts. Det handlar om de ungdomar som är mellan 15 och 17 år men även yngre lagöverträdare och äldre upp till 21 år berörs. Uppsatsen behandlar följande frågeställningar:

- * Hur ser dagens påföljdssystem för unga lagöverträdare ut?
- * Sker tillämpningen av bestämmelserna om påföljder för unga lagöverträdare enligt lagstiftarens intentioner?
- * Hur uppfattas systemet av personer som arbetar aktivt med ungdomspåföljderna?
- * Har påföljderna för unga lagöverträdare i allmänhet blivit hårdare i och med senare års lagändringar?

Det finns många teorier om påföljder och dess effekter. Brottspreventiva åtgärder kan indelas i allmänpreventiva och individualpreventiva. Själva kriminaliseringen av en handling hör till de förra medan påföljder för unga lagöverträdare enligt intentionerna hör till de senare.

Ett brott definieras, i förevarande uppsats, som en handling vilken är straffbar enligt lag och typiska ungdomsbrott är, om man ser till andelen unga av samtliga gärningsmän, bilstöld, personrån, inbrott och skadegörelse. Ser man till vilka brott som är vanligast inom gruppen ungdomar är det skadegörelse, butiksstölder och inbrott. Ungdomsbrottsligheten verkar, i motsats till vad som ofta påstås i media, ha minskat de senaste decennierna, både enligt lagföringsstatistik och självdeklarationsstudier. Det verkar dock ha skett en ökning av uppkärade våldsbrott. Gällande riskfaktorer och brott löper, enligt självdeklarationsstudier, de som har sämre kontakt med föräldrarna, sämre betyg och lägre ambitionsnivå men högre brottstolerans högre risk för att falla in i brottslighet. Den socioekonomiska situationen spelar även in liksom spänningssökande.

Ungdomar kan, liksom vuxna, dömas till påföljder som fängelse, böter, skyddstillsyn och villkorlig dom. Skillnaden är att påföljderna för unga blir mildare på grund av den så kallade ungdomsrabatten. Anledningen är att unga är mitt i en mognadsprocess och

det kan då inte ställas samma krav på dem. Dessutom påverkas de mer negativt av bestraffning. Att påföljderna för unga lagöverträdare genomgått en stor förändring de senaste åren beror bland annat på FNs barnkonvention och ändrade värderingar. Grundläggande för de ungdomsspecifika påföljderna ungdomsvård, sluten ungdomsvård och ungdomstjänst är att det inte är Kriminalvården som ansvarar för dem och att de präglas av ett uppfostringstänkande.

Ungdomsvård är en påföljd för de som är i behov av vård. Frivillig vård behandlas i SoL medan tvångsvård utdöms enligt LVU. Gällande vård har brottet ingen självständig betydelse, hänsyn tas istället till den unges behov, vilket kan leda till brister i förutsebarheten. Kravet på ett reellt vårdbehov har därför på senare år skärpts. I uppsatsen behandlas vård på särskilt ungdomshem och i första hand tvångsvård. För cirka två av tre av de placerade finns brott med i problembilden och kan ibland till och med vara det främsta problemet. Det senaste har det till synes skett en utveckling i positiv riktning på vårdområdet. SiS som är ansvariga för verksamheten anstränger sig för att utreda vad som behöver förbättras vilket är ett gott tecken.

Sluten ungdomsvård är en relativt ny påföljd som har tillämpats i knappt tio år. Den tillkom år 1999 och innebär ett alternativ till fängelse för unga lagöverträdare som begår grövre brott då de är mellan 15-17 år. Tanken är att de unga inte skall vistas bland vuxna intagna och att påföljden skall ha ett mer meningsfullt innehåll. Gällande långa frihetsberövande straff verkar denna påföljd fungera tillfredsställande men för de kortare är den inte det bästa alternativet eftersom behandlingen inte hinns med på den korta tiden. De som dömts till sluten ungdomsvård placeras på ungdomshem liksom de som omhändertagits enligt LVU. För de förra är det dock brottet och inte vårdbehovet som avgör längden på straffet. Ett par år efter reformen visade det sig att de LSU-dömda fick mindre behandling än de fängelsedömda men repressionen var högre vilket inte varit tanken. De lärde sig dessutom fortfarande om brott från övriga på hemmet. Vid lagändringen räknade man med ca tio årsplatser för sluten ungdomsvård. Ganska snart visade det sig dock att man hade gjort en rätt kraftig felberäkning. Både antalet frihetsstraff och snittlängden på dem ökade. Detta tyder på en net-wideningeffekt vars storlek beror på om man räknar med att bara fängelsestraff skulle omvandlas eller också skyddstillsyn kombinerat med fängelse. Åldersstrukturen verkar dessutom ha förändrats och flera av de placerade är över 21 år.

Ungdomstjänst, som tillkom som fristående påföljd i januari 2007, är ännu nyare i sammanhanget och innebär att den unge får arbeta som ett sätt att betala tillbaka. I straffet finns också en påverkansdel där man genom samtal och liknande vill förmå den unge att inte fortsätta i brottslighet. Denna påföljd är passande för de som begått medelsvåra brott och är på gränsen till kriminalitet. Trots att påföljden är ny verkar den ha positiva effekter gällande återfall i brott. Den leder, för många av de unga, till ett ökat självförtroende och en känsla av att ha fått möjlighet att betala tillbaka. Sedan dess tillkomst har antalet dömda till ungdomstjänst ökat markant vilket tyder på att även domstolarna ser positivt på påföljden.

Gemensamt för de tre påföljderna är att man vill angripa orsakerna till kriminaliteten och försöka få de unga att anpassa sig till samhället. Sluten ungdomsvård och ungdomstjänst är båda straff medan ungdomsvård ses som behandling. Tillsammans med de traditionella påföljderna utgör de ett bra komplement till ett komplett påföljdssystem för unga lagöverträdare. Med utvecklingen av medlingsverksamheten inkluderad tyder detta på att man mer och mer tar hänsyn till individen och anpassar åtgärderna efter denne. Under en period tydde utvecklingen på hårdare straff för unga lagöverträdare. Detta verkar nu emellertid gå tillbaka något och jämnas ut.

Innehåll

1	INLEDNING	8
1.1	SYFTE	9
1.2	FRÅGESTÄLLNINGAR	10
1.3	METOD	10
1.4	DISPOSITION	10
1.5	AVGRÄNSNINGAR	11
2	KRIMINALPOLITIK OCH PÅFÖLJDSTEORIER	12
2.1	KRIMINALPOLITIK	12
2.1.1	<i>Proportionalitet och straffbestämning</i>	13
2.1.1.1	Principer att ta hänsyn till vid påföljdsbestämning	14
2.2	BROTTSPREVENTION	15
2.2.1	<i>Allmänprevention</i>	15
2.2.2	<i>Individualprevention</i>	17
2.2.2.1	Avskräckning	17
2.2.2.2	Inkapacitering	18
2.2.2.3	Behandling	19
2.3	REPARATIV RÄTTVISA	20
2.3.1	<i>Medling</i>	22
3	UNGAS BROTTSLIGHET	23
3.1	VISSA DEFINITIONER	23
3.1.1	<i>Begreppet ungdom</i>	23
3.1.2	<i>Brott</i>	24
3.2	TYPISKA UNGDOMSBROTT	25
3.3	UNGDOMSBROTT – STATISTIK OCH UTVECKLING	25
3.3.1	<i>Lagföringsstatistik</i>	26
3.3.2	<i>Självrapportundersökningar</i>	28
3.3.3	<i>Andra typer av undersökningar</i>	29
3.4	RISKFAKTORER FÖR BROTTSLIGHET	29
3.5	FRAMSTÄLLNING I MEDIA	30
3.6	SAMMANFATTNING	32
4	PÅFÖLJDER FÖR UNGA LAGÖVERTRÄDARE	33
4.1	EN HISTORISK TILLBAKABLICK	33
4.1.1	<i>Kroppslig bestraffning som avskräckning</i>	33
4.1.2	<i>Tukthus och barnhus</i>	33
4.1.3	<i>Frihetsberövanden börjar användas som straff</i>	34
4.1.4	<i>En utilitaristisk syn på straff</i>	35
4.1.5	<i>1864 års strafflag och framåt</i>	35
4.2	ALLMÄNT OM DE MODERNA PÅFÖLJDERNA	36
4.2.1	<i>Böter</i>	36
4.2.2	<i>Villkorlig dom</i>	37
4.2.3	<i>Skyddstillsyn</i>	38
4.2.4	<i>Fängelse</i>	38
4.3	SPECIFIKA UNGDOMSPÅFÖLJDER	39
4.3.1	<i>Varför ungdomsspecifika påföljder?</i>	39
4.3.2	<i>Ungdomsrabatt</i>	41
4.3.3	<i>Ungdomsvård</i>	41
4.3.3.1	SoL	43
4.3.3.2	LVU	43
4.3.3.2.1	Vad innebär vård enligt LVU?	44
4.3.3.2.2	Länsrätten beslutar och socialnämnden ansvarar	45
4.3.3.2.3	Särskilda ungdomshem	45
4.3.3.3	Ungdomsvård på ungdomshem – statistik och utveckling	46
4.3.3.3.1	Problembilden hos de inskrivna ungdomarna	46
4.3.3.3.2	Socialsekreterarnas upplevelse av hur vården fungerar	47
4.3.3.3.3	Avundsjuka bland LVU-placerade?	48
4.3.3.4	Slutsatser och egna reflektioner	50

4.3.4	<i>Sluten ungdomsvård</i>	51
4.3.4.1	Vad innebär sluten ungdomsvård?.....	51
4.3.4.2	Varför sluten ungdomsvård – Förarbeten mm.....	52
4.3.4.3	Sluten ungdomsvård i praktiken – vad har hänt efter reformen?.....	55
4.3.4.3.1	Statistik och utveckling.....	56
4.3.4.3.2	Fagareds ungdomshem.....	58
4.3.4.4	Slutsatser och egna reflektioner.....	60
4.3.5	<i>Ungdomstjänst</i>	63
4.3.5.1	Statistik och utveckling.....	66
4.3.5.2	Ungdomstjänstens verksamhet i Göteborg.....	66
4.3.5.3	Slutsatser och egna reflektioner.....	69
4.4	ÖVRIGA FÖLJDER.....	71
4.4.1	<i>Medling</i>	71
4.4.1.1	Reparativ rättvisa.....	71
4.4.1.2	Medlingsförfarandet.....	72
4.4.1.3	Medlingslagen.....	74
4.4.1.4	Utveckling och framsteg.....	76
4.4.1.5	Diskussion och egna reflektioner.....	77
4.4.2	<i>Åtalsunderlåtelse</i>	78
4.4.2.1	Åtalsunderlåtelse enligt RB.....	78
4.4.2.2	Åtalsunderlåtelse enligt LUL.....	79
4.4.2.3	Utveckling och statistik.....	81
4.4.2.4	Slutsatser och egna reflektioner.....	83
4.5	NÅGOT OM HANTERINGEN AV LAGÖVERTRÄDARE UNDER 15 ÅR.....	84
4.5.1	<i>Egna reflektioner</i>	85
5	SLUTSATSER, DISKUSSION OCH AVSLUTANDE REFLEKTIONER.....	86
5.1	SLUTSATSER OCH DISKUSSION.....	86
5.2	AVSLUTANDE REFLEKTIONER.....	88
6	KÄLL- OCH LITTERATURFÖRTECKNING.....	90

Förkortningar

BrB	Brottsbalken (1962:700)
BRÅ	Brottsförebyggande rådet
KvaL	Lagen (1974:203) om kriminalvård i anstalt
LSU	Lagen (1998:603) om verkställighet av sluten ungdomsvård
LUL	Lagen (1964:167) om särskilda bestämmelser för unga lagöverträdare
LVU	Lagen (1990:52) med särskilda bestämmelser om vård av unga
RB	Rättegångsbalken (1942:740)
SiS	Statens institutionsstyrelse
SoL	Socialtjänstlag (2001:453)
SOU	Statens offentliga utredningar

1 Inledning

*”Först skall handen af, därefter slås
båda skenbenen af med en jernstång,
sedan båda låren, därefter båda armarna
ovan och nedan armbågen, därefter bröst och
rygg slås sönder och på sistone hugges honom
huvudet af.”...” Kroppen i ett stycke sättas på
stegel och huvudet för sig självt på en stake,
något högre än kroppen och handen under huvudet”¹*

Citatet ovan är en dom fälld utav Johan III år 1594. Den som domen berörde var en 16-årig pojke som dödat en människa. Ett straff av detta slag skulle i våra dagars Sverige ses som otänkbart trots det grova brottet. Våra värderingar har genomgått en stor förändring över åren och varken tortyr eller dödsstraff hör hemma i det moderna påföljdssystemet. Inställningen till såväl brott som straff har förändrats och man tar idag hänsyn till gärningsmännens ålder och grad av utveckling i både påföljdsval och straffmätning.²

Ungdomsbrottslighet är idag ett välanvänt begrepp och det förs alltjämt en häftig diskussion om ungdomars lagöverträdelser. Man ser dessa som ett ökande problem och något som är i stort behov av åtgärder. En fråga att ställa är dock om det är ungdomsbrottsligheten i sig som ökar eller om det är så att den helt enkelt uppmärksammas mer idag. Statistiken kan vara svår att tyda och är i många fall missvisande. Hur det än ligger till med den frågan kan vi med säkerhet säga att påföljderna i allmänhet och inte minst för de unga lagöverträdarna har ändrats mycket de senaste årtiondena till följd av en ändrad syn och inställning bland allmänhet och politiker. Förevarande uppsats handlar om de påföljder unga lagöverträdare kan vänta sig om de ställs inför rätten.

Ungdomar anses allmänt vara mer känsliga för påverkan än vuxna. På grund av att de fortfarande är i ett utvecklings- och mognadsstadium har man i lagen uttryckligen tagit hänsyn till detta i påföljds- och ansvarsbestämningen i samband med brott. Unga anses

¹ Allmänna Barnhuset, s 11.

² Se bl.a. Jareborg & Zila, s 147-149 och BrB

inte kunna styra över sina handlingar fullt ut och detta tas då hänsyn till i straffrätten. En del av de påföljder som används för unga lagöverträdare är desamma som för vuxna men mildare. Ungdomsvård, ungdomstjänst och sluten ungdomsvård är specifikt utformade för ungdomar och är de påföljder som är tänkta att användas i första hand. Tanken med dessa påföljder är att styra in individen i rätt riktning i ett uppfostrande syfte. I de specifika ungdomspåföljderna, mer än hos de traditionella, finns behandlingstanken till viss del kvar. Enligt lagen är syftet inte i första hand att bestraffa utan att få den unge att avhålla sig från brott i framtiden. Den dömda får genomgå olika program för att inse konsekvenserna av sitt eller sina brott och få en normal koppling till samhället. Utgångspunkten är att om en ung person har begått ett brott tyder det på en problemfylld uppväxt eller utveckling och därmed borde behandling ge effekt.

Eftersom de ständigt förändras och utvecklas är det svårt att utvärdera den individuella effekten av dagens påföljder. Man har ännu inte hunnit följa upp lagändringarna tillräckligt för att kunna skapa sig en korrekt bild. Tanken med denna uppsats är att försöka ge en uppfattning om huruvida systemet är fungerande och om verkligheten är i enlighet med lagstiftarens intentioner. Om tillämpningen inte sker som det var tänkt, vilken eller vilka är då orsakerna? Vilka problem stöter aktörerna på? Det är givetvis inte möjligt att göra en heltäckande analys inom ramarna för detta arbete men även en diskussion i frågan kan vara intressant.

1.1 Syfte

Huvudsyftet med uppsatsen är att diskutera hur samhället hanterar unga lagöverträdare och hur systemet har ändrats de senaste decennierna. Tanken är också att jämföra aktuell lagstiftning och förarbeten, som specifikt berör unga lagöverträdare, med verkligheten och diskutera huruvida tillämpningen av reglerna sker som intentionen var. Tyngdpunkten kommer att ligga på just påföljder för unga lagöverträdare, hur de används i praktiken och hur utvecklingen har sett ut sedan 1980-talet. Stor vikt kommer att läggas på sluten ungdomsvård som är en av de mer specifika ungdomspåföljderna och ersätter fängelse för de som begått grövre brott vid 15-17 års ålder. Även andra påföljder och följder för de berörda ungdomarna kommer att tas upp.

Delsyften är att beskriva hur systemet uppfattas av aktivt berörda personer, det vill säga av sådana som arbetar med ungdomar och då i synnerhet av de som har hand om unga som brutit mot lagen eller är i riskzonen. Vidare kommer ungdomsbrottsligheten som den ser ut idag att översiktligt beskrivas. Även framtiden och huruvida det är troligt att ytterligare förändringar kommer att ske den närmaste tiden kommer att diskuteras.

1.2 Frågeställningar

- * Hur ser dagens påföljdssystem för unga lagöverträdare ut?
- * Sker tillämpningen av bestämmelserna om påföljder för unga lagöverträdare enligt lagstiftarens intentioner?
- * Hur uppfattas systemet av personer som arbetar aktivt med ungdomspåföljderna?
- * Har påföljderna för unga lagöverträdare i allmänhet blivit hårdare i och med senare års lagändringar?

1.3 Metod

För att uppnå syftet har i första hand ett studium av lagtext och förarbeten gjorts. Vidare har information hämtats från offentlig statistik och uppföljningar som har gjorts bland annat gällande slutna ungdomsvård. Litteraturstudier, främst kriminologisk men även juridisk och psykologisk, har varit av stor vikt. Media i form av artiklar har varit en god informationskälla liksom andra uppsatser som bidragit med tips och idéer. Slutligen har, för att på ett någorlunda korrekt sätt beskriva verkligheten, tre intervjuer genomförts.

1.4 Disposition

Uppsatsen inleds i kapitel två med en genomgång av teorier om påföljder i allmänhet och vad som kan verka i förebyggande syfte och på vilket sätt. I kapitel tre diskuteras ”problemet” ungdomskriminalitet, statistik och vad som menas med ungdomsbrott.

Huvuddelen av uppsatsen finns i kapitel fyra där ungdomspåföljder och utvecklingen av dessa behandlas. Detta avsnitt innehåller en grundlig genomgång av vilka påföljder som finns för unga lagöverträdare och innebörden av dessa. Vidare förs en diskussion om huruvida de intentioner som presenteras i förarbetena stämmer överens med tillämpningen. En jämförelse mellan påföljderna kommer vidare att göras och en analys av vad lagändringarna har inneburit. För att försöka ge en helhetsbild av samhällets totala reaktioner på ungdomsbrott, det vill säga inte bara vilka straff man kan få görs en översiktlig genomgång att göras över förebyggande arbete och var eventuella problemen finns. Uppsatsen avslutas i kapitel fem med egna reflektioner, slutsatser och tankar om framtiden.

1.5 Avgränsningar

Ungdomsbrott kan diskuteras både länge och väl och självfallet måste begränsningar göras. För att arbetet inte skall bli alltför omfattande koncentreras undersökningarna och redogörelsen till just påföljder och gruppen unga lagöverträdare. Jag har därför inte tänkt fördjupa mig i varför unga begår brott eller i brottsligheten som problem. Den statistik rörande brottslighet som redovisas och de teorier om påföljder som berörs är i syfte att ge uppsatsen ett djup och sätta redogörelsen i ett sammanhang. Informationen är alltså förkortad för att rymmas inom uppsatsens ramar. Eftersom de flesta regler som rör unga lagöverträdare är relativt nya görs heller inga anspråk på att i detalj redogöra för lagändringarnas effekt. Därför kommer endast en diskussion rörande detta att föras och redogöras för en del personliga tankar och reflektioner.

2 Kriminalpolitik och påföljdsteorier

2.1 Kriminalpolitik

Kriminalpolitikens syfte är att direkt påverka brottsligheten. Det finns självfallet många faktorer som påverkar brottslighetsnivån i ett samhälle varför också flera andra politiska områden överlappar detta. I det förebyggande arbetet krävs exempelvis ofta förändringar i bland annat utbildnings-, arbetsmarknads- eller hälsovårdspolitiken. Ändringar inom dessa områden har då kriminalpolitiska effekter men ingår inte i det specifika området kriminalpolitik.³ Den del av kriminalpolitiken som är relevant för det här arbetet är straffrättspolitiken som berör bland annat påföljder och följer av brott och specifikt förebyggande åtgärder.

Straffrättspolitiken är en stor del av kriminalpolitiken och ett komplicerat område inom vilket många har åsikter. Inom straffrätten sätts det gränser för vad man får och inte får göra och staten tar på sig rollen av konfliktlösare när dessa gränser har passerats. Att se straffrätten som ett system vilket enbart är till för att minska brottsligheten och få människor att inte begå brott är emellertid väldigt inskränkt. Straffrätten handlar inte bara om att minska antalet brott utan även om värderingar och inte minst om känslor.⁴

Det finns en mängd teorier om varför människor begår brott och många av dessa är motstridiga. Detta gör att det är svårt att säga vilket som är det bästa sättet att förhindra kriminalitet. Det finns inget perfekt system och diskussionen kretsar ofta kring rättvisa och vedergällning. Därför handlar också straffrättspolitiken ofta om att få så många som möjligt nöjda och om att vinna väljare.⁵ För att allmänhetens tilltro till kriminalpolitiken skall kunna bibehållas krävs delvis att gapet mellan brottsligheten och antalet uppklarade brott och straffade individer inte är alltför stort. Om det ökar finns det risk att tilltron minskar och för med sig en ökad press på politikerna att göra något åt saken. Detta kan i sin tur medföra hårdare tag och förändringar i bl.a. påföljdssystemet. Å andra sidan är det inte säkert att allmänheten har en möjlighet att tolka statistiken

³ Sarnecki, s 354

⁴ Sarnecki, s 359

⁵ Jareborg & Zila, s 79

korrekt vilket kan leda till att dess krav på en bättre kriminalpolitik inte alls alltid grundar sig i en ökad ouppklarad brottslighet.⁶ Åsiktsskillnaderna är stora mellan de politiska blocken gällande straffrätten och straffens syfte varför det är av stor betydelse vilka som sitter vid makten. Man är helt enkelt inte överens om vilka lösningar som är de bästa och vad som egentligen är en bra lösning. Skall det handla om att hjälpa individen som har begått brottet att ändra sin attityd och återanpassas i samhället eller är det av störst vikt att offren får vedergällning eller är brottsprevention i allmänhet det absolut viktigaste.⁷ Det ovan sagda är viktigt att ha i åtanke för att förstå vårt straffsystem. Det är mer komplicerat än vad som framgår vid första anblick varför man måste gå djupare än till endast själva lagtexten.

2.1.1 Proportionalitet och straffbestämning

Att avgöra vilket straff som är lämpligt för vilket brott är inte självklart. Man kan i det här sammanhanget diskutera rättvisa och vad det är. I vårt straffsystem måste en definition för vad som är rättvist formuleras eftersom det inte finns en allmängiltig och exakt rättvisa.⁸ Man tar i systemet hänsyn till skuldprincipen, det vill säga att det krävs att man är skyldig till ett brott för att kunna utdömas ett straff.⁹ Ett brott i sin tur är något som är förbjudet, kriminaliserat i lag.

När man kriminaliserar en handling bestäms en straffskala för denna. Straffskalan skall bygga på proportionalitetsprincipen, det vill säga att de handlingar som anses vara grova brott också skall förses med en högre straffskala. När det gäller fängelse och böter kan man på ett praktiskt sätt döma relativt proportionellt men när det handlar om andra påföljder kan det vara svårare.¹⁰ Proportionalitetsprincipen innebär också att två personer som begår lika grova brott skall straffas lika strängt vilket ställer krav på likabehandling. Här rör det sig då om proportionalitet i förhållande till andra som begår brott. När man talar om proportionalitet i samband med straffskalor är den inte exakt eftersom man ofta någonstans måste sätta en gräns för hur hårt eller milt ett straff kan

⁶ Tham, s 86-88

⁷ Tham, s 96-105

⁸ Jareborg & Zila, s 64 f

⁹ Jareborg & Zila, s 66

¹⁰ Jareborg & Zila, s 66

vara.¹¹ Därav finns det maximi- och minimistraff och flera brott kan tillsammans leda till straffreduktion när de adderas.¹²

Vid återfall blir proportionalitetsdiskussionen än mer komplicerad. Frågan är om hänsyn skall tas till att en person har begått brott tidigare eller inte. Gör man det faller proportionaliteten i förhållande till det specifika brottet i fråga. Om proportionaliteten skall bestämmas utifrån skulden och det kan anses innebära ökad skuld att ha begått brott tidigare kan man ändå argumentera för att det fortfarande finns proportionalitet. I slutändan handlar det om en åsiktsfråga.¹³ Beträffande unga lagöverträdare kan det bli svårt att föra en diskussion om proportionalitet i förhållande till övriga eftersom de får reducerade straff. Man skulle kunna säga att deras ålder i sig gör att skulden blir mindre eftersom de inte anses ha kommit tillräckligt långt i sin utveckling för att fullt ut inse konsekvenserna av sina handlingar.¹⁴ Ytterligare problem kan överlämnandepåföljderna leda till då det här är vårdbehovet och de socialrättsliga reglerna som påverkar hur långt ett straff blir.¹⁵

2.1.1.1 Principer att ta hänsyn till vid påföljdsbestämning

Det finns ett antal viktiga principer att ta hänsyn till i påföljdsbestämningen. Proportionalitetsprincipen som behandlats ovan är bara en av dem. Förutsebarhet är också viktigt liksom konsekvens och legalitet. Principen om förutsebarhet innebär att lagtexten skall vara tillräckligt tydligt formulerad så att man förstår vad konsekvenserna av en handling kan bli redan innan man genomför den. I straffrätten blir detta aktuellt i samband med påföljderna vilka klart skall framgå av lagen. Det kan emellertid vara svårt att förutse följderna om någon döms till vård eftersom denna ofta bestäms efter behov och inte styrs av handlingen i fråga.¹⁶ Kravet på konsekvens innebär att om man bryter mot lagen skall det följa ett straff vilket skall vara lika för alla. Reaktionen på brottet måste vara konsekvent då det annars finns risk för att systemet tappar i trovärdighet. Både gällande förutsebarhet och konsekvens krävs att man är tydlig med

¹¹ Jareborg & Zila, s 68 f

¹² Jareborg & Zila, s 116

¹³ Jareborg & Zila, s 69 f

¹⁴ Jareborg & Zila, s 72

¹⁵ Prop. 1997/98:96 s 144

¹⁶ Se bl.a. Prop. 1997/98:96 s 141

vilka följder som kan väntas.¹⁷ Legalitetsprincipen slutligen innebär att ingen kan straffas om det inte finns stöd för det i lagen. Gärningen skall vara straffbelagd då den utförs och för att innebära ett brott måste den motsvara lagens beskrivning.

2.2 Brottsprevention

Brottsprevention, det vill säga förebyggande av brottslighet, kan göras på många sätt. Här kommer dock endast de lagstadgade påföljdernas effekt att diskuteras. Man brukar indela de förebyggande effekterna i två grupper. Allmänprevention, där man inriktar sig på att förhindra brott inom hela befolkningen, och individualprevention, där man inriktar åtgärderna mot en specifik individ.¹⁸

2.2.1 Allmänprevention

När man talar om allmänpreventiva effekter av straff menas att man genom att straffa de som begår brott avhåller andra från att begå liknande handlingar. Detta kan ske på olika sätt. Enligt Jareborg & Zila kan de allmänpreventiva effekterna indelas i tre olika grupper:

Omedelbar avskräckning, som förr ofta användes i form av exempelvis offentlig avrättning eller tortyr. Det visuella intrycket av följderna av att begå brott skulle då avhålla övriga individer från att göra det.

Medelbar avskräckning, vilket innebär att hotet om straff i sig avhåller individer från att begå brott. Denna typ av avskräckning är mer aktuell i dagens samhälle. Genom att i lagen straffbelägga vissa handlingar hoppas man på att förhindra brott. Individen skall väga fördelar mot nackdelar och genom rationellt tänkande välja att inte bryta mot lagen eftersom han/hon riskerar att förlora för mycket på det.

¹⁷ Se bl.a. Prop. 1997/98:96 s 149

¹⁸ Sarnecki, s 361

Moralbildning, vilket innebär att genom att en gärning är straffbelagd är den förkastlig vilket då är tänkt att påverka normbildningen hos enskilda.¹⁹

Det finns lagar vars absoluta främsta syfte är att ändra människors beteenden genom att påverka deras sätt att tänka. Sarnecki ger i sin bok, *Introduktion till kriminologi*, exemplet förbudet mot barnaga i föräldrabalken som inte har någon tillhörande straffbestämmelse (man får istället gå till brottsbalken och läsa bestämmelserna om misshandel). Syftet med bestämmelsen i föräldrabalken är just normbildning, det skall kännas fel att slå sitt barn.²⁰ Normbildningen gör att individen av vana undviker vissa beteenden. Det sker en ”internalisering” av systemets normer vilket inte lika ofta som av ovan nämnda skäl handlar om aktiva ställningstaganden.²¹

Ser man straffsystemet som enbart byggt på avskräckningstankar innebär det att alla kan vara potentiella brottslingar vilka endast avhåller sig från brott eftersom de annars riskerar straff. Man kan också betrakta straffsystemet som en möjlighet att vägleda enskilda individer att handla rätt. Kriminalisering av en handling har i sig ett allmänpreventivt syfte och innebär helt enkelt ett hot om straff. Anledningen till att alls kriminalisera är alltså allmänprevention.²²

Hur kriminaliserar man då och hur döms enskilda fall och vilken allmänpreventiv verkan har detta? Självfallet måste det efterföljande straffet vara av betydelse för den enskilde men det finns undersökningar som visar att när man når över en viss straffnivå påverkar inte en höjning av straffsatsen den enskildes val att bryta mot lagen eller inte. Riktigt hårda straff har därför ofta ingen större allmänpreventiv effekt. Det är istället vid mindre brottslighet som den preventiva effekten är som störst.²³ När det handlar om exempelvis våldsbrott sker dessa ofta under alkohol- eller drogpåverkan och då görs inga rationella val. Vid dessa tillfällen spelar det alltså ingen större roll om gärningen är straffbelagd eller inte.²⁴ Vid annan typ av brottslighet som t.ex. stöldbrott kan straffbestämmelser tappa i betydelse om upptäcktsrisken är liten. Ofta är det då just

¹⁹ Jareborg & Zila, s 73

²⁰ Sarnecki, s 363

²¹ Jareborg & Zila, s 74

²² Jareborg & Zila, s 74 f

²³ Jareborg & Zila, s 77

²⁴ Sarnecki, s 363

graden av risk och inte hotet om straff i sig som avgör om den enskilde begår en brottslig handling eller inte.²⁵

Sammanfattningsvis blir det då den totala risken för straff som avgör hur stor den allmänpreventiva effekten är. Att enbart straffbelägga en handling ökar inte i sig avskräckningen, det krävs också en bevakning av att lagarna följs. Det är viktigt att alla är medvetna om vilka sorters handlingar som inte är tillåtna. Detta kan bli problem när lagar ändras som t.ex. när straffbarheten för att gå mot rött togs bort. Alla har inte full medvetenhet om vad lagen säger vilket kan leda till att de bryter mot den utan att veta om det.²⁶

2.2.2 Individualprevention

2.2.2.1 Avskräckning

Individualprevention innebär att åtgärder inriktas mot enskilda individer. Detta görs oftast när ett brott väl är begånget och för att det inte skall upprepas. Att döma någon till ett straff kan fungera individualpreventivt, genom avskräckning, innebärande att den som har dömts avhåller sig, av detta skäl, från att begå brott i framtiden. Detta fungerar dock ofta dåligt på flergångsförbrytare men kan hindra tillfällighetsförbrytare att begå nya brott. De senare skulle emellertid kanske avstå från fler brott redan av det skälet att de blivit påkomna.²⁷ I så fall skulle inget straff behövas för att få en individualpreventiv verkan. Detta är naturligtvis svårt att förutspå och skiljer sig från person till person. Sarnecki skriver att ca 55 % av de som dömts till fängelse döms på nytt inom två år efter frigivning. Dessutom ökar antalet i förhållande till tidigare domar, det vill säga de som dömts flera gånger tidigare löper större risk än engångsdömda. Även längden på påföljden påverkar så till vida att längre straff innebär en ännu större risk. Skälet till detta är troligen att dessa individer har en längre och tyngre brottskarriär bakom sig.²⁸ Det finns dock undersökningar som tyder på att längre fängelsestraff ger ökad risk för att en person återfaller i brott jämfört med de som dömts till mildare straff för brott av samma svårhetsgrad. Dessutom visar de att frihetsberövande straff påverkar mer

²⁵ Jareborg & Zila, s 77

²⁶ Sarnecki, s 364-366

²⁷ Jareborg & Zila, s 82 f

²⁸ Sarnecki, s 367 f

negativt än exempelvis villkorlig dom och skyddstillsyn. Dessa undersökningar kan dock ha brister då det är möjligt att inte all information har kunnat analyseras.²⁹ Det är således svårt att uttala sig om avskräckande effekter i individualpreventiv bemärkelse gällande bestraffning.

2.2.2.2 Inkapacitering

Inkapacitering innebär att man fråntar en person möjligheten att begå brott. Det kan handla om att man låser i honom eller henne i fängelse eller fråntar denne hans eller hennes rättskapacitet på ett eller annat sätt. Det är dock svårt att helt förhindra någon från att begå brott. Det enda helt säkra sättet skulle i så fall vara dödsstraff vilket i vårt samhälle idag ju inte på något sätt skulle vara ett alternativ.³⁰ Det går att indela inkapacitering i två grupper, kollektiv och selektiv.

Kollektiv inkapacitering

Kollektiv inkapacitering innebär att de som begår brott döms till påföljder som på ett eller annat sätt begränsar deras frihet. Det finns dock många undersökningar som visar att det skulle krävas stora insatser för att kollektiv inkapacitering skulle få en märkbar effekt vilket också kräver resurser som ofta inte finns.³¹ Längre fängelsestraff är alltså ett dyrt sätt att hindra kriminella från sin verksamhet och kanske inte ens ett särskilt effektivt sådant.

Selektiv inkapacitering

Selektiv inkapacitering innebär att de som förutspås ha lättare att återfalla i brott får längre och hårdare straff. Högriskgrupper skulle då kunna sorteras ut och särbehandlas vilket enligt vissa forskare skulle kunna ge effekt. Att göra en sådan riskprognos är dock svårt och proportionalitetsprincipen och legalitetsprincipen löper stor risk att åsidosättas.³² Det är inte heller visat att effekten skulle vara god och för att få den krävs det i vart fall mycket längre fängelsestraff vilket leder till högre kostnader.³³

²⁹ Sarnecki, s 368 f

³⁰ Sarnecki, s 371

³¹ Lab, s 261-264

³² Sarnecki, s 376 f

³³ Jareborg & Zila, s 85

2.2.2.3 Behandling

När man talar om behandling i preventivt syfte innebär det att försöka ändra individens beteende och situation. Det kan handla om många olika typer av behandling och vilken som väljs beror på vilket behov man tror att personen ifråga har. Tanken är att påverka det man tror är orsaken till att individen började begå brott. Det kan vara att hjälpa denne med narkotika- eller alkoholproblem, ge terapi eller annan psykologisk hjälp. Behandlingen kan också vara att den berörde får ett arbete, utbildning eller medverka i aktiviteter av olika slag.³⁴ Bakgrunden till behandlingstanken är att något i omgivningen eller uppväxten har fått personen ifråga att bryta mot lagen och gå den kriminella vägen. Beteendet skulle alltså inte vara medfött utan bero av yttre omständigheter som man då hoppas på att kunna behandla. En anledning till denna uppfattning är det visade sambandet mellan sociala problem, som missbruk och fattigdom, och brott.³⁵

Många undersökningar, av olika behandlingars resultat, har gjorts genom åren och en tydlig likhet är att det verkar som att behandling inte ger någon större effekt när det handlar om att minska antalet återfall i brott. I vissa fall har det till och med visat sig att behandling verkade öka det kriminella beteendet genom att de behandlade fick ännu svårare att själva ta ansvar för sina problem.³⁶

Under 1970-talet var behandlingstanken i Sverige gällande men efterhand fick den mer och mer kritik bland annat på grund av att den inte gav önskad effekt och skapade rättsosäkerhet. Genom att se till individen och inte till brottet tappar systemet förutsebarhet och proportionalitetstanken försvinner.³⁷ Ett stort problem med att ge dömda behandling är att det ofta måste ske med tvång och det blir därför inte sällan mer som ett straff än en metod att rehabilitera. Ofta gör det mer skada än nytta men det finns dock undersökningar som visar att det under vissa förhållanden också kan hjälpa.³⁸

På grund av kritik och dåliga resultat hamnade behandlingstanken i skymundan under en period. Man fortsatte ändå att undersöka dess möjligheter och kom fram till att även om behandling inte alltid gjorde att återfallsrisken minskade kunde den ändå ge resultat

³⁴ Sarnecki, s 378

³⁵ Jareborg & Zila, s 85

³⁶ Lab, s 292-295

³⁷ Sarnecki, s 379-382

³⁸ Jareborg & Zila, s 86

så som återanpassning, möjlighet till arbete och liknande. Dessutom insåg man att det var viktigt att nyansera undersökningarna och inte bara se till återfall vilka som helst utan även studera om brottsligheten hade blivit mindre grov. Tanken på behandlingsmodellen dog alltså inte helt men man har nu insett vikten av att anpassa metoderna efter den specifika individens behov.³⁹ Något som Jareborg & Zila emellertid påpekar är att det är av stor vikt att inte framställa behandlingen som en del av straffet eller ta hänsyn till den i domen. Man måste separera detta och bedöma straffet i enlighet med vilket brott som begåtts och efter det se om det finns möjligheter att ge behandling av något slag.⁴⁰ Idag står detta uttryckligen i exempelvis förarbetena till Lagen om verkställighet av sluten ungdomsvård (LSU) vilken jag återkommer till nedan.

Behandling kan även användas i förebyggande syfte genom t.ex. arbete med barn i allmänhet för att hindra att de hamnar snett från början. Det kan vara att hjälpa dem i skolan eller hjälpa deras föräldrar med information. Viktigt är att ha kunskap om riskfaktorer och tidigt fånga upp de som löper störst risk att hamna i ett kriminellt beteende.⁴¹ Ännu viktigare är dock att inte ge upp hoppet utan att fortsätta att söka möjligheter. Dessutom bör man se till helheten i behandlingstanken och inte bara fokusera på preventionssyftet.

2.3 Reparativ rättvisa

Reparativ rättvisa är något som idag diskuteras mer och mer, särskilt i samband med brott begångna av unga personer. Istället för att rikta insatserna mot gärningsmannen koncentrerar man sig på offret samtidigt som man försöker förebygga att den unge begår brott igen. Syftet är att försöka få in den reparativa rättvisan i påföljden och få gärningsmannen att förstå konsekvenserna av sina handlingar genom att konfronteras med den som lidit skada. Den unge skall därmed få insikt om effekten av sina handlingar vilket skall verka preventivt.⁴² Reparativ rättvisa som begrepp är relativt nytt och har kommit som en följd av att offret hamnat mer och mer i centrum. Istället för att

³⁹ Sarnecki, s 384

⁴⁰ Jareborg & Zila, s 86

⁴¹ Sarnecki, s 385 f

⁴² Granath, s 33 f

enbart straffa vill man hela eller reparera det som skett. Det handlar då förutom om offret även om att samhället som helhet kan ta skada och också måste ta sitt ansvar. Man förflyttar på så sätt en del av bördan från rättssystemets axlar till samhällets.⁴³ Den reparativa rättvisan ingår som en del av preventionstanken men eftersom det inte är en påföljd och man i första hand koncentrerar sig på offret och inte gärningsmannen finns den mer som en extra åtgärd utöver strafftanken.

Christie är en av förespråkarna av denna typ av följd efter ett brott. Han framhäver bland annat vikten av att inte se den som utfört ett brott som ett "monster" och för gärningsmannen att förstå att offret också är en individ. Christie tror att man genom att skapa en förståelse mellan parterna kan minska behovet av att använda våld och göra att det känns mindre tillåtet att begå ett brott mot någon. Han för fram tanken att det är svårare att förbryta sig mot någon man kan känna gemenskap med och att den största anledningen till att man klarar av att begå brott mot andra är att man ser dem just som "monster". Om man raderar det mänskliga hos sin motståndare blir det så mycket lättare att göra honom eller henne illa.⁴⁴ Samtidigt som det blir svårare att begå brott mot någon annan kan det också bli svårare att fördöma någon för en gärning om man har fått samtala med densamme. Rädslan att något skall hända igen kan minska om tron på att gärningsmannen är ett monster försvinner och kanske kan även behovet av att se gärningsmannen lida minska.

För Christie innebär ett brott en konflikt och ett straff är något som gör att konflikten håller i sig. Han anser dock inte att man därför kan ta bort straffen helt men att det är viktigt att också använda andra möjliga förfaranden som ger möjlighet till försoning och inte skapar ett "vi mot dem" tänkande. Det viktiga är att på bästa sätt lösa konflikten och inte att tillfoga motparten lidande.⁴⁵

⁴³ Lab, s 278 f

⁴⁴ Christie, s 160-166

⁴⁵ Christie, s 143 f

2.3.1 Medling

Den reparativa rättvisan får bland annat sitt uttryck i det medlingsförfarande som blir allt vanligare. Christie är en av de som anser medling vara ett bra komplement till straffsystemet.⁴⁶ Målet med medling är att de negativa följderna av ett begånget brott skall minskas genom samtal mellan gärningsman och offer. Medling kan vara aktuellt för alla åldersgrupper men främst för unga lagöverträdare.⁴⁷ Ett måste, för att medling skall komma till stånd, är att det sker frivilligt från båda parter. Det brott det rör sig om måste också vara erkänt eftersom skuldfrågan inte är något som skall diskuteras under samtalet. Förfarandet skall även anses lämpligt i det enskilda fallet.⁴⁸

Medling kan ses som en typ av konfliktlösning som till skillnad från straffen koncentrerar sig på alla berörda parter och försöker rätta till det som gått fel. Ett problem enligt Christie kan dock vara när parterna i någon mån är ojämlika. Om det exempelvis rör sig om snatteri eller graffitimålning kan medling istället bli ett sätt att straffa gärningsmannen, som ju ofta är en ungdom. Motparten är då vanligen inte en privatperson som personligen tagit skada av det skedda och samtalet kan komma att mer handla om tillrättavisning än försoning. För att medling skall ge resultat måste man alltså, enligt Christie, se brottet som just en konflikt mellan två parter och inte en ensidig synd.⁴⁹ Medlingsförfarandet i Sverige och medlingslagen kommer att diskuteras mer ingående nedan.

⁴⁶ Christie, s 143 f

⁴⁷ Thunved, s 52 f

⁴⁸ Thunved, s 55 f

⁴⁹ Christie, s 137

3 Ungas brottslighet

3.1 Vissa definitioner

3.1.1 Begreppet ungdom

Det kan vara svårt att definiera begreppet ungdom då det inte finns en tydlig naturlig gräns. Denna bedöms olika i olika situationer och varierar mellan kulturer och från individ till individ. För att avgöra denna gräns kan man se till biologisk och psykologisk utveckling där puberteten och den känslomässiga utvecklingen är i fokus och till den kulturella omgivningen som kan vara avgörande för att bestämma när en individ är vuxen.⁵⁰ Vanligen sägs det att ungdomen påbörjas i 11-års ålder och avslutas i 20-årsåldern men i vissa sammanhang ses man som ungdom betydligt längre än så.⁵¹

Jag har i detta arbete valt att använda den definition som används i lagen. Fokus kommer därför att ligga på ungdomar i åldersgruppen 15-17 år då de ungdomsspecifika påföljderna i första hand gäller denna grupp. Vidare kommer i viss mån gruppen under 15 år beröras, då de särbehandlas på grund av att de inte är straffmyndiga, och vilka alternativa konsekvenser av brott det finns för denna grupp. Den tredje gruppen som är intressant att studera är den som omfattar de som är mellan 18 och 20 år då åldern fortfarande kan påverka den rättsliga påföljden. Den senare gruppen befinner sig dock i ett mellanläge där både ungdoms- och vuxenpåföljder är tillämpliga. Så kallad ungdomsrabatt kan dock innebära att strafftiden kan kortas ner på grund av den låga åldern. Ungdomsrabatt gäller för de som är under 21 år och kommer att beröras senare.

Således kommer fokus att ligga på ungdomar mellan 15- och 20-års ålder och i synnerhet på gruppen mellan 15-17 år. När diskussionen rör gruppen under 15 år kommer detta särskilt anges.

⁵⁰ Estrada & Flyghed, s 14 f

⁵¹ Ex. när det gäller rabatter kan man ibland vara ungdom upp till 26 års ålder. (Se t.ex. www.SJ.se)

3.1.2 Brott

Att definiera begreppet brott är inte heller något som görs lätt. Vad som menas med brott förändras över tid och skiljer sig mellan olika samhällen. En definition är att det är en samhällsfarlig handling, något som kränker andras intressen.⁵² I lagen definieras dock brott som en gärning för vilken det är föreskrivet straff.⁵³ Detta innebär att om en handling inte är straffbar är den inte heller brottslig, oavsett hur avskyvärd den än är. Legalitetsprincipen, en av de viktigaste rättsliga principerna, ligger som grund för denna tanke.⁵⁴ Brott är alltså ett föränderligt begrepp och inte alltid likställt med vad individer tycker är rätt eller fel. I juridisk mening är det dock viktigt att hålla sig inom den legala definitionen. Är en handling straffbar innebär den ett brott och anledningen till detta är att de bestämmande har beslutat det. Brott är alltså en social konstruktion.⁵⁵ Vid samhällsförändringar ser vi dock även förändringar på detta område med av- eller nykriminaliseringar och ändrade straffsatser.⁵⁶

Inom kriminologin talar man, på grund av föränderligheten, om avvikande beteende istället för brott då det förra begreppet är vidare. Man fokuserar då endast på själva handlingen.⁵⁷ Skall förändringar i kriminalitet undersökas över tid blir det svårt med ett begrepp som ändras över tiden, att använda konsekvenserna av handlingen som mall rör till det hela. Med avvikande beteende menas något som kraftigt avviker från det normala. Det kan, utöver brottslighet, röra sig om missbruk, prostitution och psykisk sjukdom. Vissa kriminaliserade handlingar kan då istället falla utanför begreppet avvikande beteende eftersom de i själva verket är vanliga trots straffbarheten. Ett skäl att använda ”avvikande beteende” istället för ”brott” kan vara att man undviker problem vid snabba förändringar av vad som är brottsligt och inte. Tyvärr finns det problem även med begreppet avvikande beteende eftersom föreställningarna om vad som är normalt eller inte också förändras över tid.⁵⁸

I den här uppsatsen har definitionen för brott valts i enlighet med den legala definitionen. Vad som är brott är alltså det som man kan straffas för. Anledningen är att

⁵² Leijonhufvud & Wennberg, s 31

⁵³ BrB 1:1

⁵⁴ Leijonhufvud & Wennberg, s 22 f

⁵⁵ Estrada & Flyghed, s 16

⁵⁶ Sarnecki, s 19 f

⁵⁷ Estrada & Flyghed, s 16

⁵⁸ Sarnecki, s 21 f

det är just påföljderna för brotten som ligger i fokus. Gällande vissa påföljder, som t.ex. vård, påverkas dessa även av annat än själva brottet varför också avvikande beteende kan vara av intresse men inte i lika hög grad.

3.2 Typiska ungdomsbrott

Av definitionerna i det förra avsnittet kan man sluta sig till att ett ungdomsbrott, i förevarande uppsats, innebär en handling som är straffbar och begås av någon som är över 15 men under 21 år. För att kunna beskriva hur ungdomsbrottsligheten ser ut bör man först bestämma sig för en definition av vad som är ett typiskt ungdomsbrott. Det är viktigt att klargöra om man menar ett brott där den största andelen gärningsmän är ungdomar eller om det rör sig om ett brott som ungdomar ofta begår. När man ser till andelen unga gärningsmän borde statistiken vara ett tydligt riktmärke om man förutsätter att upptäcktsrisken är lika stor för unga som för vuxna. Då är typiska ungdomsbrott bilstöld, personrån, inbrott och skadegörelse. Grova våldsbrott och våldtäkter är mindre ungdomsrepresenterade liksom bedrägerier, narkotikabrott och rattfylleri. Använder man sig av den andra definitionen blir det svårare. På grund av att många brott inte upptäcks kan det vara svårt att avgöra vilka brott som är vanligast inom gruppen ungdomar. Det beror på att upptäcktsrisken är olika för olika typer av brott. Tar man med detta i bedömningen och dessutom ser till självdeklarationsstudier får man ändå en bild av hur fördelningen ser ut. De brott som då är vanligast bland ungdomar är skadegörelse, butiksstölder och inbrott.⁵⁹

3.3 Ungdomsbrott – statistik och utveckling

Hur ungdomsbrottsligheten ser ut och om den ökar eller minskar har stor betydelse för hur påföljdssystemet skall utformas. Olika påföljder lämpar sig olika bra beroende på vilket brott det rör sig om. Tycks brottsligheten öka kanske det krävs en förändring i systemet medan en minskning eller ett oförändrat läge inte innebär ett akut behov av nya insatser. Självklart gäller inte detta endast brottslighet bland ungdomar utan all

⁵⁹ Apropå, nr 5 år 2000

brottslighet. Det som dock skiljer ungdomsbrottsligheten från annan är att ungdomarna är vår framtid och en hög ungdomsbrottslighet kan tyda på att problemen kan komma att öka i framtiden.⁶⁰ De tidiga åren är också viktiga när det gäller att skapa sig en sund bild av samhället och komma in i gemenskapen. Ungdomsåren är alltså en kritisk period och därför särskilt viktig att satsa på.

I media framställs brott i allmänhet och ungdomsbrott i synnerhet som ett växande problem. Man blåser upp vissa händelser extra mycket för att sälja fler nummer eller för att få fler tittare och koncentrerar sig då på de otrevligare detaljerna. Att det som framställs i media inte alltid stämmer överens med verkligheten och den riktiga utvecklingen är nog de flesta som är insatta överens om.⁶¹ Media spelar dock en stor roll när det gäller att skapa opinion och allmänhetens krav på åtgärder och de påtryckningar som rättsväsendet utsätts för.⁶² För att ha ett fungerande påföljdssystem måste emellertid förändringar och åtgärder ha en saklig grund. Att denna sedan framställs på ett korrekt sätt är av stor vikt för att de kriminalpolitiska åtgärderna skall vinna legitimitet.⁶³

3.3.1 Lagföringsstatistik

Det är svårt att korrekt beskriva brottsutvecklingen och att binda den till en specifik grupp. Att bara se på antalet lagföringar kan bli missvisande eftersom mörkertalet är stort. För att lagföring skall ske krävs att brottet klaras upp vilket innebär att de brott som anmäls men där man inte finner gärningsmannen inte registreras här.⁶⁴ Om det läggs ner mer resurser på att gripa gärningsmännen kan det leda till att siffrorna skjuter i höjden på grund av den ökade upptäcktsrisken. Det kan då tolkas som att brottsligheten ökar trots att så kanske inte är fallet. Lagföringsstatistiken är trots detta en viktig källa och kan tillsammans med andra undersökningar ge en ganska god bild av verkligheten även om den aldrig kan bli fullständigt korrekt.

⁶⁰ Estrada, s 25 f

⁶¹ Pollack, s 13-28

⁶² Pollack, s 40-44

⁶³ Estrada, s 26

⁶⁴ SOU 2004:122 s 182

Under 1900-talet har det enligt lagföringsstatistiken skett en relativt stor ökning av både stöld- och våldsbrott bland unga även om andelen våldsbrott är försvinnande liten jämfört med stöldbrotten. Gällande stölder bland 15- till 17-åringar skedde en kraftig ökning precis efter andra världskriget som fortsatte fram till 1970-talet. Under de följande åren skedde inga ökning av antalet lagföringar. De senaste åren visar till och med på en minskning. Gällande misshandelsbrotten ökade lagföringarna något mellan 60- och 80-talen för att sedan kraftigt öka under de följande åren till idag.⁶⁵ Totalt sett, med undantag för våldsbrott, verkar dock antalet lagföringar av unga lagöverträdare ha minskat sedan 1980-talet.⁶⁶

Enligt Bråstatistik lagfördes 25400 ungdomar i åldern 15-20 år för brott år 2006. Det är en ökning med 1500 jämfört med året tidigare. I förhållande till landets alla lagföringar förelåg det dock ingen ökning. Andelen (ca 21 %) var densamma vilket skulle kunna tyda på att ungdomsbrottsligheten i vart fall inte är ett ökande problem i jämförelse med den totala brottsligheten. År 1997 var antalet lagförda ungdomar 26180 och år 1995 var de 31058 så det har sedan dess snarare skett en nedgång än en uppgång.⁶⁷

Inom tre brottstyper utgjorde ungdomar majoriteten av gärningsmännen. Det rör sig om mened m.m. (vilket innefattar bl.a. missbruk av urkund), rån och biltillgrepp m.m.. Av skadegörelsefallen stod ungdomar för ungefär hälften.⁶⁸ 32 % av de ungdomar som lagfördes år 2006 hade begått någon form av tillgreppsbrott som huvudbrott.⁶⁹ Detta innebär i antal 10408 stycken⁷⁰ jämfört med 16035 år 1995⁷¹. 3135 ungdomar lagfördes år 2006 för brott mot liv och hälsa enligt 3 kap BrB vilket innebar 34 % av samtliga lagförda för den typen av brott. Större delen av dessa brott innebar misshandel.⁷²

⁶⁵ Estrada, s 27

⁶⁶ Granath, s 52

⁶⁷ Brårapport 2007:20 s 131

⁶⁸ Brårapport 2007:20 s 133

⁶⁹ Brårapport 2007:20 s 132

⁷⁰ [www.bra.se/statistik/Personer lagförda \(dömda m.m.\) för brott/ Lagförda personer, efter huvudbrott och ålder/ 2006](http://www.bra.se/statistik/Personer_lagfor_da_(do_mda_m.m.)_for_brott/Lagfor_da_personer,_efter_huvudbrott_och_alder/2006)

⁷¹ [www.bra.se/statistik/Personer lagförda \(dömda m.m.\) för brott/ Lagförda personer, efter huvudbrott och ålder/ 1995](http://www.bra.se/statistik/Personer_lagfor_da_(do_mda_m.m.)_for_brott/Lagfor_da_personer,_efter_huvudbrott_och_alder/1995)

⁷² Brårapport 2007:20 s 146

3.3.2 Självrapportundersökningar

Ett alternativt sätt att undersöka brottslighet är självdeklarationsstudier. Dessa används vanligen för att undersöka ungdomars levnadsvanor, hur ofta de begår brott och vilka brott de begår. Skolungdomar får frågeformulär som besvaras anonymt. Juridiska termer undviks helst då de kan bidra till felaktigheter i resultaten. Genom dessa undersökningar kan man få en bild även av den dolda brottsligheten och dess orsaker. Man försöker se samband mellan levnadssätt och bakgrund och brottslighet.⁷³

Det kan emellertid finnas problem även med denna typ av undersökningar. Risken finns att de som svarar inte gör det korrekt. De kan vara rädda att undersökningen inte är så anonym som det är sagt eller så vill de skämta. Kanske minns de inte heller korrekt eller så är bortfallet stort. De som begår flest brott kanske också har sämst närvaro i skolan varför deras svar inte kommer med i undersökningen. Trots detta är metoden bra, speciellt när det gäller att mäta mindre grova brott och hänsyn tas till undersökningens svagheter.⁷⁴ Dessa undersökningar är ett komplement till officiell brottsstatistik och sedan 1995 har det gjorts återkommande sådana på niondeklassare.⁷⁵

Enligt Brå visar de självdeklarationsundersökningar som gjorts från 1995 till 2005 inte på någon större förändring av den totala brottsligheten. Inom vissa specifika kategorier verkar dock brottsligheten ha minskat.⁷⁶ Ser man t.ex. på antalet niondeklassare som uppger att de stulit har siffran sjunkit från 66 % år 1995 till 52 % år 2005. Gällande skadegörelse låg andelen på 46 % år 1995 jämfört med 31 % år 2005. Trots att lagföringsstatistiken visar på öknings av våldsbrottsligheten tyder dessa självrapportundersökningar snarare på en liten minskning eller i vart fall en konstant nivå.⁷⁷ Att det finns en diskrepans mellan resultaten från de två olika sätten att mäta kan bero på att toleransen mot våld har minskat och anmälningsbenägenheten ökat.⁷⁸

⁷³ Sarnecki, s 69

⁷⁴ Sarnecki, s 70

⁷⁵ Brårapport 2006:7 s 6

⁷⁶ Brårapport 2006:7 s 17

⁷⁷ Brårapport 2006:7 s 18

⁷⁸ Sarnecki, s 98-103

3.3.3 Andra typer av undersökningar

Utöver kriminalstatistiken och självrapportundersökningarna finns det ett antal andra sätt att undersöka brottslighet. Offerundersökningar har en viss likhet med självrapport och innebär intervjuer av de som utsatts för brott. Dessa undersökningar kan ge en mer korrekt bild av verkligheten än antalet anmälningar om brott då det inte är helt ovanligt att man avstår från att anmäla. Det finns emellertid problem även med denna typ av undersökningar. Offret kanske inte minns rätt eller så är händelsen för obehaglig att tala om. Dessutom kan det finnas ett bortfall bland de som tillfrågas.⁷⁹ Nyckelpersonintervjuer kan vara till stor hjälp och ett bra komplement för att skapa en bra överblick över situationen. Här intervjuas personer som arbetar med ungdomar eller på ett annat sätt har en stor kunskap om hur brottsligheten ser ut. Även om inte all information kan fås på det här sättet är det en viktig källa. Andra informationskällor är sjukvårdsregister, dödsfallsregister och försäkringsbolag.⁸⁰

3.4 Riskfaktorer för brottslighet

Det är inte självklart att förklara varför unga begår brott eller hur man kan förhindra det. Enligt de självdeklarationsundersökningar som gjorts finns det dock skillnader i bakgrund och social gruppstillhörighet mellan de som begår brott och de som inte gör det. Att redogöra för varför det ser ut som det gör ingår inte inom den här uppsatsens ramar men förhållandena ser ungefär ut som följer.

Enligt undersökningar studerade av Ring är andelen av de som begår brott och som i högre grad har låga betyg, trivs sämre i skolan och har lägre ambitionsnivå större än andelen av de som inte har begått brott. Sämre föräldrakontakt och dålig tillsyn är också utmärkande för den brottsbelastade gruppen liksom spänningssökande. Ännu tydligare är skillnaderna mellan grupperna när det gäller tolerans till brott, egen och kamraters, och brottsbelastning bland vännerna. Nivåerna för alla de tre nämnda faktorerna är högre för den brottsbelastade gruppen. Viktigt att påpeka i sammanhanget är att det

⁷⁹ Sarnecki, s 71 f

⁸⁰ Sarnecki, s 73 f

nämnda endast är riskfaktorer och inte något allmängiltigt. Tydligt är dock att vännerna har en stor påverkan men även föräldrarna eller frånvaron av dessa.⁸¹

Det är, enligt den självrapportundersökning som gjordes på niondeklassare år 2005, dubbelt så vanligt att de som begår många brott (16 eller fler på ett år) kommer från arbetarfamiljer än från familjer där föräldrarna är högre tjänstemän. Bland de som har splittrade familjer, invandrabakgrund och bor i lägenhet är brottnivån högre än hos de som inte kommer från splittrad familj, inte har invandrabakgrund och bor i villa.⁸² Undersökningen visar att pojkar och flickor begår ungefär samma typer av brott men pojkarna står för den största delen av våldet och de grövre stöldbrotten.⁸³

De som själva begår brott löper större risk att också utsättas för brott. Av de som enligt undersökningen begått lindrigare våldsbrott hade 48 % själva utsatts för samma typ av brott jämfört med 21,5 % bland de som inte utfört någon våldshandling. Gällande de grövre våldsbrotten var förhållandet 21,5 % av de som begått våldsbrott mot 3,9 % av de som inte utfört våld. Även gällande stöldbrott finns det skillnader. Här hade 37,9 % av de som själva begått någon stöldrelaterad handling också blivit bestulna, jämfört med 20,5 % av de som inte själva stulit.⁸⁴

Från de årliga självrapportundersökningarna går det som sagt att uttyda riskfaktorer för att ungdomar skall falla in i brottslighet och därmed kan resurserna lättare fördelas i det förebyggande arbetet. Även när det gäller påföljder kan dock resultaten vara av intresse då dessa kan ge vägledning i vilken typ av hjälp ungdomarna behöver och vad som behöver göras för att undvika återfall.

3.5 Framställning i media

Brott och straff är något som allmänt verkar intressera många människor. Det görs ofta filmer och TVserier som handlar om polisens arbete och kriminalitet i allmänhet. Det skrivs även många böcker på temat och uppenbarligen säljer många av dessa bra.

⁸¹ Ring, s 102-105

⁸² Brårapport 2006:7 s 23 f

⁸³ Brårapport 2006:7 s 18

⁸⁴ Brårapport 2006:7 s 29 f

Intresset stannar emellertid inte vid fiktionen. Även verkliga händelser, eller kanske speciellt dessa, fångar allmänhetens uppmärksamhet och får tidningar att sälja bättre och tittarsiffrorna att öka. Det kan väl inte undgå någon att det i dags- och kvällspressen skrivs en hel del om kriminalitet och kriminella. Det kan ibland vara lätt att få känslan av att brott sker överallt hela tiden och att kriminaliteten är ständigt ökande. Medier används dock inte bara till att informera om brott utan även som en hjälp i utredningar och liknande. Ett exempel är programmet Efterlyst som sänds i samarbete med polisen för att få information från vittnen och andra användbara tips. Över huvud taget har polisen en viss möjlighet att gå ut med förfrågningar och be om tips via press och nyhetsprogram. Detta kan visserligen också ha en motsatt effekt när för mycket information kommer ut för tidigt och istället skadar en utredning.

Det faktum att kriminalitet upptar en relativt stor del av informationsflödet från våra medier, och att denna information också väcker intresse, gör att mediernas sätt att framföra informationen påverkar läsarnas, lyssnarnas eller tittarnas uppfattning och förståelse om kriminalitetens utveckling och huruvida den innebär ett stort problem eller inte. Pollack skriver i sin avhandling om medier och brott om så kallad moralpanik som innebär att mediernas bedömning av hur stort nyhetsvärde något har kan påverka vad allmänheten tror om problemet. Om det då exempelvis skrivs mycket om brott kan det ge känslan av att brottsligheten ökar trots att den statistiskt sett inte alls gör det. Detta kan i sin tur leda till att kraven på insatser ökar och "de kriminella" blir en grupp som man ser på med avsky. Vidare kan det leda till en stämplingseffekt där de som hamnar inom gruppen kriminella identifierar sig med detta och får svårare att anpassa sig till samhället. Moralpanik uppstår, enligt vissa forskare, periodvis där överdriven information kan förstärka föreställningar hos vissa grupper och skapa en oro som sedan leder till "uppror" och krav på ändring. När ändringarna genomförts kan det hela lugna sig igen. Det intressanta är dock att det som startar processen inte alltid är reella ökning av problem utan tron på att situationen förvärrats.⁸⁵

Mediernas framställning av brott har förändrats över tid och verkar ha blivit mer komplex med åren. Något som dock är tydligt är att de har stor makt. Genom medierna finns stora möjligheter att påverka inte minst kriminalpolitiken. Det kommer här inte

⁸⁵ Pollack, s 81 ff

närmare att beröras hur stor denna påverkan har varit men det kan vara viktigt att komma ihåg att kriminaliteten inte alltid framställs på ett objektiva och korrekt sätt. När stora rubriker får oss att tro att brottsligheten ökar kan statistiken mycket väl visa på något helt annat.

3.6 Sammanfattning

För att sammanfatta kapitel 3 kan sägas att i förevarande uppsats definieras ungdom som en individ mellan 15 och 20 år. Tyngdpunkten kommer dock att ligga på ungdomar mellan 15 och 17 år. Ett brott är en handling som är straffbar enligt lag och typiska ungdomsbrott är, om man ser till andelen unga av samtliga gärningsmän, bilstöld, personrån, inbrott och skadegörelse. Ser man till vilka brott som är vanligast inom gruppen ungdomar är det skadegörelse, butiksstölder och inbrott.

Ungdomsbrottsligheten verkar, i motsats till vad som ofta antyds i media, ha minskat under det senaste decenniet både enligt lagföringsstatistik och självdeklarationsstudier. Gällande riskfaktorer och brott löper, enligt självdeklarationsstudier, de som har sämre kontakt med föräldrarna, sämre betyg och lägre ambitionsnivå men högre brottstolerans högre risk för att falla in i brottslighet. Den socioekonomiska situationen spelar också in liksom spänningssökande.

4 Påföljder för unga lagöverträdare

4.1 En historisk tillbakablick

Mycket har hänt genom åren när det gäller straffrätten och synen på straff. Jag kommer dock inte att fördjupa mig i detta område utan koncentrerar mig på de unga lagöverträdarna och vad som hände med dem förr och vad som händer nu.

4.1.1 Kroppslig bestraffning som avskräckning

På 1500-talet bestraffades barn liksom vuxna i enlighet med vilket brott de hade begått och ingen hänsyn togs till ålder. Straffen var ofta offentliga med syfte att avskräcka men trots detta tycktes ungdomsbrottsligheten öka, troligen på grund av fattigdom. Barnen var helt enkelt tvungna att begå brott för att överleva och man tvingades därför riskera att bli ertappad och bestraffad.⁸⁶

Straffen skulle vara kännbara och bestod därför oftast av prygel i någon form, allra helst offentlig sådan, eller böter. För allvarliga brott fanns, det inte helt sällan använda, dödsstraffet som avskaffades enligt lag så sent som 1921. Detta oerhört ingripande straff hade dock i princip slutat användas redan 60 år tidigare.⁸⁷ Syftet med straff var att det skulle verka avskräckande för allmänheten, det vill säga allmänpreventivt. De värsta tänkbara straffen var alltså de kroppsliga vilka ofta kunde vara mycket grymma och orsaka ett stort lidande.

4.1.2 Tukthus och barnhus

På 1600-talet införde man anstalter, s.k. tukthus, för att ta hand om brottslingar och lösdrivare, i stort sett alla som helt enkelt inte uppförde sig som folk. Ett exempel är det Firbrantska som var tänkt att finansieras genom de intagnas arbete och bland annat öppnades för att man behövde arbetskraft under det 30-åriga kriget. De som inte ansågs göra någon nytta togs in här. Även barn förekom på tukthusen trots att det från början

⁸⁶ Allmänna Barnhuset, s 11 f

⁸⁷ Von Hofer, s 40 f

inte var tänkt så. Förhållandena här kunde vara mycket svåra och väldigt många dog. Utöver tukthusen öppnades vid denna tid även barnhus där hemlösa barn och unga brottslingar skulle tas om hand i förebyggande syfte. Man skiljde inte på de som hade begått brott från de som helt enkelt bara var fattiga och placerade alla barn på samma ställe. På barnhusen skulle de lära sig att arbeta för att inte falla in i kriminalitet.⁸⁸

4.1.3 Frihetsberövanden börjar användas som straff

Frihetsberövanden var från början, utöver oskadliggörande, ett sätt att lösa fattigdom och arbetslöshet vilket ansågs kunna leda till ökad brottslighet. Då ansåg man att dessa människor led av lättja vilket borde bestraffas och sålunda sattes de på anstalt. Det gjordes ingen egentlig skillnad på brottslingar och potentiella brottslingar förrän i mitten av 1800-talet.

Ursprungligen skedde frihetsberövanden, liksom i våra dagars häkten, endast i väntan på en dom eller det ”riktiga” straffet. Frihetsberövanden som idag är den mest ingripande påföljden för brott började inte användas i straffsyfte förrän någon gång i slutet av 1700- eller början av 1800-talet. En exakt tid är svår att ge, då definitionen av frihetsstraff först kan behöva klargöras. De som forskar på området är inte helt ense på denna punkt. Det finns de som anser att denna typ av straff började användas långt tidigare. Det finns mycket som försvårar dateringen. Förr ansågs ju straffet bestå i annat än själva frihetsberövandet som exempelvis någon form av kroppsligt lidande. För att få en korrekt bild bör man dela upp frihetsberövandena i olika kategorier och använda anledningen till frihetsberövandet för fördelningen. Denna är dock svår att utläsa. I lagen framträder emellertid fängelse som straff någon gång i början av 1800-talet.⁸⁹

Man insåg snart att isolering var viktig för att fången skulle inse vidden av sitt brott. Om alla fångar umgicks fritt trodde man dessutom att de skulle smitta varandra med brottsligt beteende vilket skulle medföra så kallad prisonisering. Denna tanke finns kvar än idag och innebär att fången påverkas till det sämre av fängelsemiljön. Han eller hon får svårare att anpassa sig till samhället och lär sig istället, i fängelset bland övriga

⁸⁸ Allmänna Barnhuset, s 12-14

⁸⁹ Von Hofer, s 32 f

fångar, att begå brott.⁹⁰ Från början skulle frihetsstraffet fängelse inte bara innebära inlåsning, det skulle dessutom vara obehagligt. Sparsam mat och trånga, kalla celler är exempel på detta. Utvecklingen av frihetsstraffet medförde dock förbättringar. Man började mer och mer anse lidandet av själva inlåsningen som tillräckligt. Först när friheten fastslogs som en av de allra viktigaste mänskliga rättigheterna såg man frihetsberövandet som ett straff i sig.

4.1.4 En utilitaristisk syn på straff

Det fanns även de som motsatte sig överdrivet grova kroppsstraff. En av dem var 1700-tals filosofen Jeremy Bentham som i och för sig ansåg att avskräckningstanken var riktig men lidandet alltför stort. Grunden till denna tanke var bland annat britternas hårda straff som kunde bestå i hängning för småförseelser. Bentham såg lidandet som en minskning av det totala goda (nyttan) och alltså oacceptabelt. Att avskräcka ansåg han däremot vara detsamma som att förhindra brott vilket därmed bidrog till maximeringen av den så kallade totala nyttan. Benthams filosofi innebär att den bästa sortens handling skulle åstadkomma största möjliga lycka för största möjliga antal personer (utilitarism). Ett straff skulle enligt Bentham därför stå i proportion till brottet så att den straffades lidande inte blev större än den nytta man fick av avskräckningen. Straffet behövde dock inte vara lika för alla utan större för de som ansågs ha större anledning att begå brott. Detta innebar att det skulle vara mer lönsamt att straffa fattiga som ju uppenbarligen hade större anledning att begå brott.⁹¹ Benthams syn speglar den här tiden ganska väl. Det var de fattiga som straffades hårdast eftersom de ansågs vara samhällets stora problem. Welin har i sin diskussion om utilitarismen och Bentham nämnt att det med detta synsätt till och med skulle löna sig att ta hand om de mest brottsbenägna redan innan de ens begått brott. Trots detta är det inte en vanlig åsikt att man i förebyggande syfte skall straffa folk på det sättet.⁹²

4.1.5 1864 års strafflag och framåt

I och med den strafflag som infördes år 1864 sattes straffmyndighetsåldern till 15 år och dödsstraff och livstids straffarbete försvann som påföljd för 15- till 17-åringar. Man

⁹⁰ Mathiesen, s 35

⁹¹ Welin, s 24

⁹² Welin, s 25

började lätta något på straffen.⁹³ Domstolen kunde, om det ansågs lämpligare, ersätta straffet med en tvångsuppfostran på obestämd tid.⁹⁴ En liknande möjlighet finns än idag men med annat namn vilket kommer att behandlas senare. Dock kan nämnas att man har bytt uttrycket tvångsuppfostran till tvångsvård och det är idag den som sker enligt LVU. Det finns även något som heter ungdomsvård men denna är frivillig och behandlas i SoL. Enligt namnet handlar det om vård och inte straff vilket i praktiken emellertid ibland kan vara svårt att skilja på.

I slutet av 1800-talet skedde en kraftig ökning av brottsligheten. Flertalet av de som dömdes för brott var under 20 år. Pressen skrev om ökningarna vilket väckte stor uppmärksamhet. Detta ledde till att det år 1902 antogs en lag om underåriga lagöverträdare.⁹⁵ Redan tidigt talade man om att man borde undvika att sätta ungdomar i fängelse. Diskussionen fanns redan i slutet av 1700-talet i och med de undermåliga förhållandena på anstalterna. Man talade om brist på humanitet och att unga inte borde behöva vistas i den sortens miljöer.⁹⁶

4.2 Allmänt om de moderna påföljderna

I det här avsnittet följer en genomgång av de påföljder som numera finns att tillgå. I första hand beskrivs de påföljder som gäller för alla som begår brott, med undantag från de som inte berör unga lagöverträdare. Därefter följer en redogörelse för de ungdomsspecifika påföljderna som kommer att diskuteras mer ingående.

4.2.1 Böter

Böter anses vara den lindrigaste av påföljderna. De olika former som finns är penningböter, dagsböter och normerande böter där dagsböter är det som skall utdömas om inget annat är föreskrivet. Dagsböterna blir fler ju allvarigare brottet är och kan vara mellan 30 och 150 till antalet. Om det gäller fler brott för vilka ett gemensamt straff skall utdömas är maxantalet 200 dagsböter. Storleken på boten är beroende av den

⁹³ Kumlien, s 199 ff

⁹⁴ Kumlien, s 60

⁹⁵ Allmänna Barnhuset, s 37 ff

⁹⁶ Kumlien, s 171

tilltalades ekonomi men sätts till minst 30 kronor. Är det en yngre person kan beloppet emellertid jämkas, i enlighet med 25:2 2st BrB. Vid bedömningen av straffvärde skall det särskilt tas hänsyn till om den tilltalade brister i sin utveckling, erfarenhet eller omdömesförmåga, enligt 29:3 1st 3 BrB. Enligt 29:7 BrB skall åldern särskilt beaktas när det är en individ under 21 år. Straffet får då bestämmas lindrigare än vad som är föreskrivet för det aktuella brottet. Det innebär att även om det bara finns fängelse i straffskalan kan böter utdömas istället.⁹⁷ Böter kan också utdömas i förening med andra påföljder vilket kan göra det lättare att tillgodose kravet på proportionalitet.

Det har tidigare föreslagits en större användning av böter men då ungdomars ekonomi oftast inte är särskilt god kan det leda till att de inte själva betalar böterna och sanktionen blir då inte tillräckligt kännbar.⁹⁸ Höga böter kan också få långtgående konsekvenser såtillvida att ungdomen har svårt att betala och hamnar i en skuld han eller hon inte klarar att betala. En stor andel av alla böter går till kronofogden för indrivning.⁹⁹ Är man registrerad hos Kronofogdemyndigheten kan det leda till betalningsanmärkning. Detta kan i sin tur leda till svårigheter med att få hyreskontrakt, lån och i vissa fall gällande anställning.¹⁰⁰ Inställningen är därför numera att böter skall användas i så liten utsträckning som möjligt och att den unge skall dömas till ungdomstjänst framför böter om det inte blir alltför ingripande i det enskilda fallet. Ytterligare ett skäl till detta är det rehabiliterande inslaget i ungdomstjänsten som saknas vid böter.¹⁰¹ Drygt 4000 unga i åldern 15-20 år dömdes till böter år 2005.¹⁰²

4.2.2 Villkorlig dom

När det finns fängelse i straffskalan kan en tilltalad istället dömas till villkorlig dom om böter inte anses tillräckligt. Villkorlig dom anses vara lindrigare än fängelse. Enligt 30:7 1st BrB kan villkorlig dom utdömas istället för fängelse om man inte har skäl att anta att den tilltalade kommer att fortsätta med sin brottslighet. Villkorlig dom kan alltså bli aktuellt i alla de fall där brottets art eller straffvärde inte föranleder annat och bedömningen görs att det inte är troligt att den som dömts kommer att återfalla i brott.

⁹⁷ Thunved, s 156 f

⁹⁸ Prop. 1997/98:96 s 145

⁹⁹ SOU 2004:122 s 335

¹⁰⁰ SOU 2004:122 s 339 f

¹⁰¹ Prop. 2005/06:165 s 83 f

¹⁰² Thunved, s 157

Den villkorliga domen kan förenas med antingen högst 200 dagsböter eller samhällstjänst om brottslighetens straffvärde inte överstiger ett års fängelse. Samhällstjänsten innebär mellan 40 till 240 timmars oavlönat arbete och det är kriminalvården som ansvarar för planeringen.¹⁰³ 1426 ungdomar mellan 15-20 år dömdes till villkorlig dom år 2005.¹⁰⁴

4.2.3 Skyddstillsyn

Finns det fängelse i straffskalan och böter inte kan anses tillräckligt får även skyddstillsyn utdömas. Skyddstillsyn anses lindrigare än fängelse och utdöms om det, enligt 30:9 BrB, finns anledning att anta att den dömda tack vare detta kommer att avhålla sig från fortsatt brottslig verksamhet. Även skyddstillsyn kan förenas med böter eller samhällstjänst men också med kontraktsvård, enligt 28:6 a BrB och 30:9 pkt 3 BrB, som innebär att ett missbruk bör behandlas, eller med annan missbruksvård eller psykiatrisk vård. Skyddstillsynen kan också förenas med fängelse i mellan två veckor och tre månader men inte med slutna ungdomsvård. Vid skyddstillsyn förordnas övervakning under normalt ett års tid och sedan följer en prøvotid på tre år. Misskötsamhet kan innebära att påföljden undanröjs och att en annan utdöms istället.¹⁰⁵ 1214 15-20 åringar dömdes år 2005 till skyddstillsyn, varav 103 i förening med fängelse.¹⁰⁶

4.2.4 Fängelse

Fängelse är den påföljd som anses vara den mest ingripande och innebär att man låses in på en anstalt mellan 14 dagar och tio år eller på livstid. Villkorlig frigivning sker dock vanligen när två tredjedelar av straffet är avtjänat.¹⁰⁷ Det är kriminalvården som har ansvar för vistelsen på anstalten som antingen kan vara öppen eller slutna. Anstalterna är indelade i fem olika säkerhetsklasser för de slutna och ytterligare en för de öppna.¹⁰⁸

¹⁰³ Thunved, s 157 f

¹⁰⁴ Thunved, s 158

¹⁰⁵ Thunved, s 158 f

¹⁰⁶ Thunved, s 159

¹⁰⁷ Thunved, s 159

¹⁰⁸ www.kriminalvarden.se / Fängelse / Säkerhetsklass A-F

Ungdomar under 18 år får dömas till fängelse endast om det finns synnerliga skäl, enligt 30:5 1st BrB. Frihetsberövande straff för unga skall därför utdömas endast i undantagsfall och det handlar då oftast om ett mycket högt straffvärde. Numer skall dock fängelse i första hand bytas till sluten ungdomsvård om det handlar om en individ under 18 år.¹⁰⁹ Om den dömda begick brottet då han eller hon var mellan 18 och 21 år krävs det, enligt 30:5 2st BrB, särskilda skäl för att frihetsberövande straff skall kunna utdömas och då tas bland annat hänsyn till tidigare brottslighet utöver straffvärdet men även brottstypen kan ha betydelse.¹¹⁰

4.3 Specifika ungdomspåföljder

Ovan beskrivs de påföljder som gäller både för vuxna och för ungdomar. Ungdomsvård, sluten ungdomsvård och ungdomstjänst är istället speciellt utformade för unga lagöverträdare.

De ungdomsspecifika påföljderna behandlas i 32 kapitlet Brottsbalken, SoL, LVU och LSU. Grundläggande för dessa påföljder är att det inte är kriminalvården som ansvarar för dessa. De unga behandlas alltså skilt från övriga gärningsmän. En grundtanke är att de unga inte skall utsättas för negativ påverkan då de fortfarande befinner sig i en utvecklingsfas.

Under det senaste årtiondet har många förändringar skett för unga lagöverträdare. Sluten ungdomsvård tillkom som alternativ till fängelse år 1999 och ungdomstjänst blev för drygt ett år sedan, år 2007, en fristående påföljd. Reglerna om ungdomsvård har också utvecklats och medlingsförfarandet blir allt vanligare.

4.3.1 Varför ungdomsspecifika påföljder?

Som redan har framkommit särbehandlas individer som begår brott före 21 års ålder. Den som är under 15 år vid brottstillfället får inte straffas alls medan det för de som är över 15 år men under 18 år finns särskilda påföljder som i viss mån berör även de som

¹⁰⁹ Prop. 1989/90:7 s 21

¹¹⁰ Thunved, s 160

åldersmässigt precis har passerat gränsen. Skälet till denna särbehandling är bland annat biologisk och beror på nervsystemets utveckling som inte avslutas förrän runt 18 års ålder. Unga anses inte ha samma förståelse för andra individer som vuxna och saknar i viss mån den självkontroll som man kan begära av de senare. De har också svårare att vänta på att få utdelning för sina prestationer och faller lättare för gruppträck. Då vägen till att bli vuxen till stor del handlar om en inlärningsprocess kan inte samma krav ställas på unga som för vuxna. Med åldern ökar dock kraven och varje år medför därför en skärpning. Ytterligare ett viktigt argument för ett särskilt påföljdssystem och särbehandling av unga lagöverträdare är att de påverkas lättare av bestraffning. Det är viktigt att inte störa deras mognadsprocess vilket kan ske genom alltför hårda tag.¹¹¹ Detta är en balansgång där det viktiga är att få ungdomen att inse konsekvenserna av sina handlingar utan att för den delen fösa ut honom eller henne utanför systemet. Undersökningar visar att majoriteten ungdomar begår brott någon gång (enligt självrapportundersökningar svarar drygt hälften av de tillfrågade att de begått brott någon gång¹¹²) vilket är en del av deras sätt att lära sig att ta hand och bestämma om sig själva. Men det är också viktigt att till en viss gräns tillåta misstag och dumheter och de flesta växer ur beteendet när de når vuxen ålder.¹¹³

I Sverige är systemet med specifika påföljder för ungdomar relativt nytt och kom inte riktigt igång förrän införandet av slutna ungdomsvård år 1999. Man börjar emellertid bli mer och mer medveten om vikten av att hantera unga lagöverträdare på ett bra sätt varför det hela tiden prövas nya typer av påföljder.¹¹⁴ En ytterligare orsak till att man valt att särbehandla barn är FNs barnkonvention. Av art 37c i konventionen framgår att frihetsberövade barn skall behandlas humant och på ett sätt som beaktar barnets behov med hänsyn till dess ålder. Barnet skall dessutom hållas åtskilt från vuxna om inte annat anses vara till barnets bästa. Av art 40 framgår bland annat att konventionsstaterna skall behandla det misstänkta barnet på ett sätt som främjar dess känsla för egen värdighet och värde och stärker dess respekt för andras rättigheter och friheter. Barnet skall också behandlas på ett sätt som främjar dess återanpassning i samhället. Om det behövs skall behandlingsåtgärder vidtas utan rättegång. I art 40 4 pkt står det slutligen att det skall

¹¹¹ Jareborg & Zila, s 147

¹¹² www.bra.se "Kort om ungdomsbrottslighet", s 3

¹¹³ Jareborg & Zila, s 148

¹¹⁴ Jareborg & Zila, s 148

finnas flera alternativ tillgängliga att användas istället för anstaltsvård så att behandlingen kan anpassas efter vad som är lämpligt för just det barnet.

Valet av påföljd är av stor betydelse men görs först efter straffmätningen som grundas på själva gärningen och inte efter behov. Även här tas hänsyn till ålder, enligt bland annat 29:3 pkt 3 BrB, men det handlar då om förmildrande omständigheter i skuldfrågan.

4.3.2 Ungdomsrabatt

Ungdomar under 21 år bedöms, enligt 29:7 BrB, mildare i straffmätningen. För det första får de aldrig dömas till livstids fängelse och för det andra får lindrigare straff än som är föreskrivet för brottet dömas ut. Det handlar här om så kallad ungdomsrabatt. Här har åldern i sig betydelse men ibland kan mognadsgraden också spela in och leda till ännu mildare straff, enligt 29:3 pkt 3 BrB. Enligt 29:7 BrB är det dock bara åldern som är avgörande och ju yngre man är desto mildare blir straffet. I förarbetena framgår inte hur stor rabatten skall vara men enligt Jareborgs & Zilas mening kan man från praxis utläsa en viss skala. Enligt dem kan den ungefärliga strafflängden för en 15-åring ligga på 1/5 av straffvärdet, för en 16-åring 1/4, en 17-åring 1/3, en 18-åring 1/2, en 19-åring 2/3 och en 20-åring 3/4. Detta är dock inga exakta värden men kan ge en känsla för hur bedömningen sker. Även gällande böter används rabattsystemet men då något annorlunda. I och med införandet av ungdomstjänst som fristående påföljd kan det tänkas ske vissa förändringar i systemet men det är än så länge svårt att uttala sig om.¹¹⁵

4.3.3 Ungdomsvård

Ungdomsvård är en påföljd som främst används för de som är i behov av just vård. Enligt 32:1 1st BrB kan de ungdomar som är under 21 år gamla dömas till denna påföljd. Socialtjänsten har i första hand ansvaret för vården då de anses ha störst kompetens gällande arbete med unga. Bakgrunden till ungdomsvård är att ett skäl till att unga begår brott ofta är att de är socialt utsatta och i behov av stöd och hjälp. Man tar redan under förundersökningen hänsyn till om åtgärder kan vidtas inom socialtjänsten istället för att väcka åtal. Syftet är att så långt som möjligt hålla den unge

¹¹⁵ Jareborg & Zila, s 149 f

lagöverträdaren utanför Kriminalvården för att undvika skadliga verkningar. Istället för att dömas till en direkt frihetsberövande påföljd sätts den unge under behandling enligt SoL eller LVU. Överlämnande till vård, som påföljden tidigare hette, har fått en del kritik bland annat för att det är svårt att i förväg veta vad den kommer att innebära vilket ger brister i förutsebarheten. När rätten dömer till påföljden vet den inte vad socialnämnden kommer att vidta för åtgärder då dessa bestäms utifrån det aktuella vårdbehovet och den dömdes personliga förhållanden. Brottet har, när vården planeras, ingen självständig betydelse.¹¹⁶

Syftet med vården är att påverka den unge positivt och främja en gynnsam utveckling. Tanken var att den unge skulle vara i behov av vård för att få denna påföljd, annars skulle en annan väljas. Det blev dock inte riktigt som man hade tänkt sig. Även de som inte ansågs vara i behov av vård placerades hos socialtjänsten.¹¹⁷ Därför ändrades lagen i januari 2007 och nu är det uttryckligen stadgat att det skall krävas ett särskilt behov av vård eller annan åtgärd enligt SoL eller LVU för att påföljden skall kunna tillämpas. Samtidigt bytte påföljden namn till ungdomsvård. Behovskravet har alltså skärpts och det skall nu finnas en uppenbar risk att den unge återfaller i brott för att han eller hon skall anses vara i behov av vård. Annars bör andra påföljder tas till. Missbruk och brottsaktivitet kan vara skäl till att den unge överlämnas till socialtjänsten.¹¹⁸

Det planerade straffet skall stå i proportion till brottet och straffvärdet varför ett högre straffvärde eller ett grövre brott kan föranleda att den dömde får böter och/eller ungdomstjänst som tillägg utöver vården.¹¹⁹ För att ungdomsvård skall kunna utdömas måste det anses tillräckligt ingripande i det enskilda fallet. Om den tilltalade är riktigt ung talar det för att välja ungdomsvård som påföljd då de yngre lagöverträdarna anses vara mer i behov av hjälp än de äldre och inte har kommit lika långt i sin utveckling.¹²⁰ För att rätten skall kunna döma till ungdomsvård krävs det, enligt 11 § LUL, först ett yttrande från socialnämnden. Detta för att rätten skall ha möjlighet att bedöma ungefär vilka åtgärder som kan bli aktuella om den unge döms till ungdomsvård.¹²¹

¹¹⁶ Thunved, s 164

¹¹⁷ Prop. 2005/06:165 s 54 f

¹¹⁸ Prop. 2005/06:165 s 55-57

¹¹⁹ Prop. 2005/06:165 s 83-85

¹²⁰ Thunved, s 164-166

¹²¹ Prop. 2005/06:165 s 61

Enligt 32:1 5st BrB kan ungdomsvården förenas med en föreskrift om att den unge skall bidra till att avhjälpa den eventuella skada som kan ha uppstått i samband med brottet. För att det skall kunna ske krävs ett samtycke från den skadelidande. Tanken med detta är att den unge skall bli medveten om konsekvenserna av sina handlingar och få möjlighet att, åtminstone i viss mån, kunna avhjälpa skadan istället för att betala skadestånd.¹²² Det måste inte röra sig om just den skada som tillfogats utan kan även vara annat arbete för målsägandens räkning, om det bidrar till att främja den dömdes anpassning i samhället. I första hand menas här att den unge skall känna av verkningarna av brottet vilket är tänkt att vara individualpreventivt speciellt för de yngsta lagöverträdarna.¹²³

4.3.3.1 SoL

Om de planerade åtgärderna vidtas enligt SoL skall det upprättas ett så kallat ungdomskontrakt. Socialnämnden skall innan detta informera den unge om vilka åtgärder som planeras så att det klart framgår. Det räcker med ett muntligt samtycke för giltighet, det viktiga är att det finns. Kontraktet skall gås igenom vid domstol vilken skall meddela en föreskrift om att kontraktet skall följas och kontrollera att samtycke fortfarande finns. Innehållet i kontraktet infogas sedan i domen och i och med detta fastställs den dömdes skyldigheter. Att den dömde är skyldig att följa föreskrifterna innebär inte att socialnämnden är det. Vid behov kan alltså planen ändras.¹²⁴

4.3.3.2 LVU

Ungdomskontrakt är inte tillämpligt om den unge döms till tvångsvård enligt LVU. Det skall då i domen framgå att personen i fråga skall omhändertas enligt LVU. Vårdplanen från socialnämnden skall bifogas till domen men inga föreskrifter skall göras.¹²⁵

¹²² Prop. 1987/88:135 s 25

¹²³ Prop. 1986/87:106 s 26 f

¹²⁴ Thunved, s 166

¹²⁵ Prop. 2005/06:165 s 60 f

4.3.3.2.1 Vad innebär vård enligt LVU?

Vård enligt SoL är frivillig och socialtjänsten skall finnas som stöd och hjälp när föräldrarna exempelvis inte klarar av situationen. Om föräldrarna motsätter sig vård kan man istället, för att skydda den unge, använda sig av LVU vilket innebär tvångsvård. Tvångsvård används även om den unges samtycke inte kan fås.¹²⁶ Skälen till vård enligt LVU indelas i två grupper. Den första är de s.k. miljöfallen som innebär att den unges föräldrar inte har möjlighet att ta hand om honom eller henne på ett sätt som gynnar uppväxten. Det skall finnas en påtaglig risk för skada av den unges hälsa och utveckling. Den andra gruppen är beteendefallen då den unge själv utsätter sig för risk genom att leva destruktivt. Det kan då röra sig om missbruk eller kriminalitet. De ungdomar som omhändertas enligt LVU kan bland annat placeras på ett av Statliga institutionsstyrelsens (SiS) särskilda ungdomshem. Det finns 33 sådana i landet och ungdomarna som är placerade där är mellan 12-21 år gamla.¹²⁷

Miljöfallen

I 2 § LVU regleras de så kallade miljöfallen. Om den unge utsätts för psykisk eller fysisk misshandel eller om det finns stora brister i omsorgen som skadar den unges hälsa eller utveckling blir denna paragraf aktuell. Brister i omsorgen kan innebära t.ex. vanvård där barnet kanske inte får bra mat eller tillräckliga kläder. Även andra förhållanden kan föranleda tvångsvård så som när någon annan än vårdnadshavaren står för missförhållandena. Riskerna för skada skall vara påtagliga vilket innebär att det skall finnas konkreta omständigheter som talar för att risk finns. Endast ungdomar under 18 år får omhändertas enligt denna regel.¹²⁸

Beteendefallen

När den unge själv utsätter sig för risk kan skäl för omhändertagande också föreligga. Dessa fall regleras i 3 § LVU och även här skall risken för skada vara påtaglig. Det rör sig om kriminella beteenden, missbruk av narkotika och andra beroendeframkallande medel eller annat beteende som anses socialt nedbrytande. Gällande kriminell verksamhet handlar det om grövre eller upprepade brottsligheter som visar på bristande samhällsanpassning. Socialt nedbrytande beteende kan vara prostitution eller annat

¹²⁶ Thunved, s 28

¹²⁷ www.stat-inst.se ”vård av unga - allmän information”

¹²⁸ Thunved, s 29

agerande med sexuell anknytning eller umgänge med narkomaner. Vård enligt denna paragraf gäller endast de under 20 år. Den unge får sedan stanna kvar längst fram till den dag han eller hon fyller 21 år.¹²⁹

4.3.3.2 Länsrätten beslutar och socialnämnden ansvarar

När vård inte kan ske med samtycke måste Socialnämnden ansöka hos Länsrätten om vård enligt LVU. I ansökan skall det finnas uppgifter om den unges förhållanden och annat som kan ha framkommit under utredningen. Ett förslag på vårdplan skall dessutom bifogas. Länsrätten tar sedan beslut i frågan men tar inte ställning till valet av vårdform, det ankommer, enligt 11 § LVU, på nämnden. Så snart ett beslut om vård är taget bör denna påbörjas snarast.¹³⁰

Ett omedelbart omhändertagande kan ske om Socialnämnden inte kan avvakta Länsrättens beslut. Beslut om detta kan göras även om personen i fråga är häktad men kan inte verkställas förrän senare. Efter ett omedelbart omhändertagande skall Länsrätten ta beslut så snart det kan ske. Socialnämnden ansvarar dock för vården och bestämmer hur den skall utformas. Vården kan ske i familjehem eller särskilda vårdhem och den skall följas noga. Kontakt med föräldrarna skall finnas när det är möjligt och inte missbruk, psykisk sjukdom eller annat talar emot det. Socialnämnden behåller ansvaret för den unge även efter placering tills vård inte längre behövs.¹³¹

4.3.3.3 Särskilda ungdomshem

Ungdomar som tillhör beteendefallen och kräver särskilt noggrann tillsyn kan placeras på ett av de ungdomshem som står under SiS förvaltning. Har Socialnämnden beslutat om placering på ett sådant hem måste SiS ordna en plats för den unge som är lämplig med hänsyn till ålder och andra faktorer. Det finns olika ungdomshem för olika behov, varierande behandlingsmetoder och utbildning. Vistelsetiden varierar från ett par veckor till flera år. Kortare tider används vid akuta placeringar då ett destruktivt levnadsmönster måste brytas eller för utredning. Vid de längre placeringarna handlar det

¹²⁹ Thunved, s 29 f

¹³⁰ Thunved, s 30

¹³¹ Thunved, s 30 f

om behandling.¹³² Ungdomar som placeras på ett särskilt hem, enligt 3 § LVU, kan, enligt 15 § samma lag, få sin rörelsefrihet begränsad om detta är nödvändigt för att kunna genomföra vården eller för andras säkerhet. Det finns särskilda låsta enheter för detta ändamål. Vården får bedrivas på detta sätt i högst två månader med möjlighet till förlängning om det finns skäl, 15 § b LVU. Den som ansvarar för vården på hemmet prövar frågan om utskrivning vilken också måste godkännas av Socialnämnden.¹³³ Socialnämnden skall var sjätte månad pröva om ett vårdbehov fortfarande finns och annars skriva ut den unge som då skall kunna återförenas med sina föräldrar eller ordna eget boende.¹³⁴

4.3.3.3 Ungdomsvård på ungdomshem – statistik och utveckling

4.3.3.3.1 Problembilden hos de inskrivna ungdomarna

1228 ungdomar skrevs in på särskilt ungdomshem år 2006, 58 % av dessa har intervjuats. Många av de intervjuade hade haft problem i skolan och en fjärdedel hade gått om en klass någon gång. 70 % hade vänner som begår brott och ungefär lika många hade vänner som missbrukade alkohol och narkotika och på grund av detta haft problem med polisen. Många av ungdomarna hade problem hemma av olika slag. Sömnproblem, huvudvärk, ryggont, koncentrationssvårigheter och depression var vanliga problem. Av brotten var snatteri vanligast följt av misshandel och sedan stöld och skadegörelse. De flesta av de tillfrågade ungdomarna hade någon gång druckit alkohol och en stor del hade dessutom tagit droger, både marijuana och tyngre sådana. Många av ungdomarna vill ha hjälp med olika problem. Det kan handla om missbruksproblem eller problem i skolan.¹³⁵ För cirka två av tre av de placerade finns brott med i problembilden och kan ibland till och med vara det främsta problemet.¹³⁶ Intervjuerna visar på att vänkretsen spelar en stor roll liksom omkringliggande problem. Att många av de omhändertagna ungdomarna vill ha hjälp underlättar troligen behandlingen på hemmet eftersom motivation då finns från båda håll.

¹³² www.stat-inst.se ”vård av unga - allmän information”

¹³³ Thunved, s 33 f

¹³⁴ www.stat-inst.se ”vård av unga - allmän information”

¹³⁵ SiSrapport 2007:5 s 4 f

¹³⁶ Palm, s 47

4.3.3.3.2 Socialsekreterarnas upplevelse av hur vården fungerar

Det finns i dag 33 ungdomshem med totalt 685 platser, inräknat de platser som är avsedda för sluten ungdomsvård, varav 528 är låsbara och 157 är öppna. Vården sker oftast utan samtycke och då enligt LVU men vissa av ungdomarna vårdas på frivillig basis grundat på SoL.¹³⁷

När en placering är avslutad ombeds de ansvariga hos socialtjänsten att fylla i en enkät för att ge SiS en uppfattning om vad de tycker om handläggning, behandling och liknande. Detta görs för att institutionerna skall få ett bra underlag för att själva kunna följa upp och förbättra verksamheten. 68 % av de 476 utskickade formulären fylldes i år 2007.

När någon skall placeras på ett ungdomshem bör hänsyn tas till vilken behandling som krävs och att den unge hamnar så nära hemorten som möjligt. I 89 % av fallen tyckte de svarande socialsekreterarna att erbjudandet av placering varit bra. Detta är en klar förbättring från 1999, då undersökningarna gjordes första gången, då resultatet blev 65 %. Det vanligaste problemet som nämns är att avståndet ibland blir för stort men i övrigt verkar det fungera tillfredställande. Gällande handläggningen tyckte 93 % av de svarande att den fungerade bra och på frågan om hur samarbetet med institutionerna hade fungerat var 90 % nöjda till skillnad från 2001 då endast 77 % tyckte att det hade fungerat bra.¹³⁸

Socialsekreterarna blev även tillfrågade om vad de tyckte om omvårdnaden av de unga. Gällande trygghet var 85 % positiva, 90 % av de svarande tyckte att man lyssnade bra på ungdomarna och 88 % var positiva till det stöd, för att tänka över sin situation, som ungdomarna fått. Den fysiska miljön var dock inte lika uppskattad och endast 77 % var nöjda med denna. På hemmen får de unga behandling av olika slag beroende på vilka behov de har och enligt de program som finns att tillgå. Gällande dessa behandlingsinsatser var 85 % av socialsekreterarna nöjda jämfört med 70 % år 1999.¹³⁹

¹³⁷ SiSrapport 2008:2 s 4

¹³⁸ SiSrapport 2008:2 s 7

¹³⁹ SiSrapport 2008:2 s 8

De ungdomar som placeras på ungdomshem har således ofta problem med t.ex. missbruk av olika slag. Eftersom de tvångsvårdas är de inte alltid positiva till vistelsen på hemmet och rymningsbenägenheten är stor. Personalen måste därför ha en god kontroll över ungdomarna. Gällande denna sociala kontroll tyckte socialsekreterarna i 91 % av fallen att det hade fungerat bra och att kontrollen var god. På hemmen skall alla de ungdomar som fortfarande är skolpliktiga få full skolgång och de som skulle ha gått i gymnasiet skall erbjudas sådan. Inställningen till denna utbildning har blivit klart bättre sedan 1999 då endast 57 % av de som svarat på enkäterna var nöjda. År 2007 var andelen 84 %. Tyvärr var bortfallet på denna fråga stort vilket innebär att det var svårt att veta hur resultaten skulle ha blivit om alla svarat på frågan. Svaren tyder emellertid på en positiv utveckling.¹⁴⁰

Föräldrakontakten anses vara av stor vikt, speciellt när ungdomarna skall vistas länge på hemmet. På frågan om hur denna hade fungerat tyckte socialsekreterarna i 77 % av fallen att kontakten hade varit bra. 1999 var andelen endast 57 % vilket innebär en klar förbättring även om siffran skulle kunna bli ännu högre. När tiden på hemmet börjar närma sig sitt slut skall utslussningen planeras i samråd med socialstyrelsen. Samarbetet måste då vara bra för att detta skall flyta på vilket 84 % tyckte att det var till skillnad från år 1999 då andelen var 69 %. 87 % av de svarande trodde att de skulle placera den aktuella ungdomen på samma hem om det skulle bli tal om omplacering.¹⁴¹

Totalt visar de senaste åren på en positiv utveckling. Sedan 1999 har socialsekreterarna blivit mer positiva till verksamheten. Som påpekas i rapporten kan det dock alltid ske förbättringar. Man nämner t.ex. att miljön på hemmen kan förbättrats och likaså kontakten med anhöriga. Viktigt är också att se till att få en bättre svarsfrekvens för att få en ännu tydligare bild. 68 % är alldeles för lågt.¹⁴²

4.3.3.3 Avundsjuka bland LVU-placerade?

En fråga som kom upp i samband med införandet av sluten ungdomsvård var om detta skulle innebära påverkan för de LVU-placerade i och med att de unga som dömts till sluten ungdomsvård också skulle placeras på de särskilda ungdomshemmen. Det fanns

¹⁴⁰ SiSrapport 2008:2 s 9

¹⁴¹ SiSrapport 2008:2 s 10

¹⁴² SiSrapport 2008:2 s 11 f

farhågor om att de LSU-dömda skulle påverka LVU-ungdomarna negativt genom att lära ut brott och genom att de förra har ett tidsbestämt straff medan de senare inte vet när de kommer att skrivas ut. I en undersökning, som berörs närmare nedan, försökte man utröna om så var fallet. Man kom emellertid fram till att de LVU-placerade inte verkade ha fått det sämre. Efter att ha frågat ett antal ungdomar från ett hem utan LSU-dömda, ett hem där de unga vistades på samma avdelning och ett hem där det både fanns LSU-dömda och LVU-placerade men på olika avdelningar kom man fram till att placeringen av LSU-dömda kanske till och med hade haft en positiv effekt. Resultaten från undersökningen visade på mindre negativ påverkan, bättre kontakt med personalen och att de LVU-placerade som vistades på hem där det även fanns LSU-dömda i mindre utsträckning ansåg att reglerna var för stränga. De tyckte dessutom i större utsträckning att syftet med vistelsen var behandling och hjälp än vad de LVU-ungdomar som inte hade LSU-dömda på hemmet gjorde.¹⁴³ Palm som gjort undersökningen påpekar att resultaten kan ha påverkats av att man tillfört mer resurser till de hem som fick i uppdrag att ta emot LSU-dömda.¹⁴⁴

De som vistas på de särskilda ungdomshemmen enligt LSU har ett tidsbestämt straff till skillnad mot de som vistas där enligt LVU som inte vet när de får lämna hemmet. Det har spekulerats i om detta skulle leda till en viss avundsjuka från de LVU-placerades sida eftersom ovissheten i sig kan vara påfrestande. Den nämnda undersökningen bekräftar inte detta utan visar på att det är fler LSU-dömda som tycker att de LVU-placerade har det bättre än tvärtom. Inom gruppen LVU-placerade fanns det en större avundsjuka bland de som inte hade LSU-dömda på hemmet än bland de som hade det. Palm för fram att det i svaren troligen ofta syftades på själva situationen på hemmet och inte huruvida man hade en tidsbestämd vistelse eller inte. Majoriteten av de svarande ansåg dock att de hellre ville ha ett tidsbestämt straff än leva i ovisshet. Det faktum att socialtjänsten skall pröva om fortsatt vård är behövlig efter avtjänat straff enligt LSU sågs inte, av någon av grupperna, som ett hot att ta på allvar.¹⁴⁵

¹⁴³ Palm, s 38-40

¹⁴⁴ Palm, s 42

¹⁴⁵ Palm, s 40 f

4.3.3.4 Slutsatser och egna reflektioner

Den bakomliggande tanken med ungdomsvård är att få ungdomarna på rätt köl igen genom olika typer av behandling. Grundtanken med vård som påföljd är att ungas kriminalitet ofta bottnar i problem av olika slag och genom att angripa dessa problem angriper man även orsakerna till kriminaliteten. Eftersom många undersökningar visar på ett sådant samband är tanken bakom vården god. Jag tror att det är viktigt att försöka angripa orsakerna till brottsligheten och behandling har onekligen en bättre klang än straff. I begreppet behandling ligger att man vill hjälpa individen och inte straffa denne. Det ger också en känsla av man tror på att individen kan bli bättre och vända sitt beteende. Tyvärr spelar emellertid ord inte så stor roll i verkligheten eller för ungdomarna som berörs. För dem kvittar det troligen vad det kallas, i varje fall om de inte behandlas frivilligt.

Ett problem med ungdomsvård som påföljd för brott är att proportionalitets- och förutsebarhetstanken försvinner i samband med att den unge sällan vet hur länge vården kommer att pågå. Vid domen är det själva vårdbehovet som avgör och likaså vid verkställandet. Om man vid omprövningen finner att den unge bör få fortsatt vård får han eller hon helt enkelt stanna kvar. För många kan detta säkerligen vara påfrestande och kännas orättvist i förhållande till de som dömts till slutna ungdomsvård, en påföljd som ju är tidsbestämd men har stora likheter i verkställigheten. Från de undersökningar som gjorts framgår att sådana tankar förekommer men i stort anser de LVU-placerade som har sett hur de LSU-dömda har det att de själva har det bättre gällande situationen på hemmet. En viss avundsjuka framträder dock hos de som inte har någon erfarenhet av LSU utan endast bygger sina tankar på rykten.

Ytterligare något som bör påpekas är att många undersökningar visar att behandling faktiskt inte ger någon större effekt gällande återfall i brott. Trots detta är skälet till att många unga placeras på ungdomshem just deras kriminella beteende. Detta kan då ibland kännas som en felaktig grund men uppvägs något av kravet på att det också skall finnas ett reellt vårdbehov. Då vissa typer av behandling ändå har visat sig ha positiva effekter genom att ge de behandlade bättre möjligheter att klara sig i framtiden anser jag att det fortfarande finns rum för denna typ av påföljd. Det som dock är viktigt att tänka på är att behandlingen måste anpassas efter individen och dess behov. Av

undersökningen, av socialsekreterarnas upplevelse av vården, att döma verkar det dock som att detta sköts på ett tillfredsställande sätt. Ett problem som även finns vid andra påföljder är emellertid att när unga med liknande problem vistas tillsammans lär de ut kriminellt beteende till varandra. Detta kan tänkas vara ett gott skäl till att undvika att placera ungdomarna på hem utan i stället försöka få dem att anpassa sig till samhället på andra sätt. Det är också visat att viss behandling kan göra att de får svårare att själva ta ansvar i framtiden. Möjligen kan då ungdomstjänst i vissa fall vara ett bättre alternativ om inte vårdbehovet är alltför stort.

Mitt intryck av utvecklingen den senaste tiden är positivt. Det skärpta kravet på vårdbehov och de berörda socialsekreterarnas uppfattning tyder på detta. Kanske har även införandet av LSU bidragit i och med att mer resurser har lagts på ungdomshemmen, i varje fall på de där både LVU- och LSU-ungdomar vistas. Att SiS, genom att undersöka socialtjänstens inställning, försöker utvärdera vad som behöver förbättras är också positivt och ger ett intryck av man verkligen anstränger sig. Detta ger hopp inför framtiden och även om det alltid finns sådant som kan förändras och förbättras finns det en bra grund att arbeta utifrån. Möjligen bör man, för de som inte har problem med missbruk eller liknande, försöka hitta alternativ som är så öppna som möjligt och där möjlighet ges att lära sig av goda exempel hellre än av de som också har problem. Det kan emellertid finnas svårigheter även med detta men kanske är det värt ett försök.

4.3.4 Slutna ungdomsvård

4.3.4.1 Vad innebär slutna ungdomsvård?

Slutna ungdomsvård har sedan 1999 varit ett alternativ till fängelse för ungdomar som begår brott mellan 15-17 års ålder. Strafftiden varierar mellan 14 dagar och fyra år och det är gärningen som är avgörande för bestämningen av denna. Den som döms till slutna ungdomsvård skall få vård och behandling vilken beslutas utefter varje individs behov. Ansvarig för verkställigheten av den slutna ungdomsvården är Statens institutionsstyrelse (SiS) som också ansvarar för de som behandlas enligt LVU. Vid beslutet om var den unge skall placeras och hur verkställigheten skall genomföras samråder SiS med socialtjänsten. Den slutna ungdomsvården ges på samma ställen som

vården enligt LVU men säkerheten kan vara en annan. I början av behandlingen utreds vårdbehovet för den unge som därefter, om framsteg i behandlingen görs, förflyttas till en öppnare avdelning.¹⁴⁶ Sju av Sveriges 33 ungdomshem tar emot ungdomar dömda till sluten ungdomsvård.¹⁴⁷

4.3.4.2 Varför sluten ungdomsvård? – Förarbeten mm

Det har länge ansetts att unga lagöverträdare endast i undantagsfall skall dömas till frihetsberövande påföljder. Anledningen till detta är att man inte bör skuldbelägga dem på samma sätt som vuxna och att fängelsestraff kan innebära skadeverkningar på den dömde speciellt om han eller hon är ung. Det har diskuterats om fängelsestraff helt skulle tas bort för lagöverträdare under 18 år. Man har dock funnit att det finns fall där detta inte kan anses tillfredsställande, särskilt vid grov brottslighet. För att motverka och avskräcka från brott samtidigt som hänsyn tas till gärningsmännens ålder och behov infördes sluten ungdomsvård år 1999.¹⁴⁸

Lagen om sluten ungdomsvård var tänkt att tillmötesgå Barnkonventionens principer om att hålla unga fångar skilda från vuxna samt behandla dem med värdighet, art 37 c. Syftet var alltså inte att minska antalet så kallade frihetsstraff utan att ersätta de befintliga med ett bättre alternativ.

Man ville angripa orsakerna till den unges kriminalitet samtidigt som det tydligt framgick att det var ett straff för att markera att brottslighet inte accepteras. Innehållet i straffet skulle alltså vara mer meningsfullt än tidigare. Då det krävs synnerliga skäl för att döma någon under 18 år till fängelse har denna påföljd redan innan lagändringen utdömts med stor restriktivitet. Detta har i sin tur lett till att endast ett litet antal unga lagöverträdare har funnits i fängelserna vilket i sin tur har försvårat för Kriminalvården att få erfarenhet av behandling av dessa. Av denna anledning valde man vid lagändringen att anförtro Statens institutionsstyrelse (SiS) ansvaret för verkställigheten av straffet. SiS har som ovan nämnts sedan 1994 haft ansvaret för de särskilda ungdomshem som finns för ungdomar i behov av vård enligt LVU. Det finns inom SiS

¹⁴⁶ "Samverkan mellan SiS och Socialtjänsten inom sluten ungdomsvård" www.stat-inst.se

¹⁴⁷ www.stat-inst.se

¹⁴⁸ Prop. 1997/98:96 s 152 f

en stor erfarenhet av att behandla dessa ungdomar som dessutom ofta redan tidigare varit föremål för vård. LVU- och LSU-ungdomar har ofta likartade problem med liknande vårdbehov. SiS ansågs därför mycket lämplig att ansvara även för den slutna ungdomsvården.¹⁴⁹

Att det, enligt 30:5 1st BrB, krävs synnerliga skäl för att någon under 18 år skall dömas till fängelse innebär att ett sådant utdömande skall ske endast i sällsynta undantagsfall och bör undvikas så långt det är möjligt. Tidigare var därför vård inom socialtjänsten det bästa alternativet och om möjligt skulle det väljas. Tillkomsten av slutna ungdomsvård blev en bra kompromiss däremellan när en tillräckligt ingripande påföljd krävdes men synnerliga skäl skulle finnas kvar eftersom den slutna ungdomsvården skulle träda istället för fängelse och anses lika ingripande.

Finns det skäl att döma till fängelse skall man därmed istället pröva om straffet kan ske genom slutna ungdomsvård. I praktiken innebär detta att den slutna ungdomsvården praktiskt taget ersätter fängelse för de yngre lagöverträdarna. Liksom vid fängelsestraff skall straffet vara tidsbestämt och ingen hänsyn skall i straffbestämningsskedet tas till vårdbehovet. Skälet till detta är principerna om proportionalitet och förutsebarhet. Minimistraffet bestämdes till två veckor vilket är detsamma som för fängelse. Maximistraffet sattes till fyra år då man inte ville ändra åldersstrukturen vid de särskilda ungdomshemmen. Ytterligare ett skäl till fyraårsgränsen var att villkorlig frigivning inte skulle vara möjlig vid denna typ av påföljd. Som ovan nämnts frigives de fängelsedömda oftast när två tredjedelar av straffet är avtjänat. Om någon begått brott före 18 år men lagförs efter 18 år kan fängelse anses lämpligare än slutna ungdomsvård. Detta innebär att ungdomspåföljden ändå inte ersätter fängelse fullt ut.¹⁵⁰

Verkställigheten

Verkställigheten av slutna ungdomsvård behandlas i lagen (1998:603) om verkställighet av slutna ungdomsvård (LSU). Domen om slutna ungdomsvård får, enligt 5 och 6 §§ LSU, verkställas när tiden för överklagande har gått ut eller nöjdförklaring har lämnats. I förarbetena påpekas därför vikten av att straffet skall följa i så nära anslutning till brottet som möjligt men också att det inte får finnas risk att domen ändras efter

¹⁴⁹ Prop. 1997/98:96 s 153 f

¹⁵⁰ Prop. 1997/98:96 s 155-158

verkställighetens påbörjande. Verkställigheten påbörjas så snart möjligt genom att den unge tas in på ett särskilt ungdomshem. SiS beslutar vilket som är lämpligast beroende på behandlingsmodell. Därefter avgör SiS om den dömde skall hållas åtskild eller inte från övriga intagna som inte har begått brott. Man påpekar i förarbetena att det vore olämpligt att i lagen införa ett förbud mot att blanda grupperna.¹⁵¹

Verkställigheten skall utformas på ett sätt som ger så lite skadeverkningar som möjligt. Viktigt är dock att hänsyn samtidigt tas till säkerheten och att man tydligt visar att det rör sig om en frihetsberövande påföljd och ett straff.¹⁵² Enligt 13 § LSU får därför den dömdes rörelsefrihet begränsas. I 14 § stadgas att den dömde till en början skall placeras på en låsbar enhet men efterhand prövas om den dömde kan placeras under mer öppna former. Liksom för de som omhändertagits enligt LVU får kontroller göras av den unges post och av om han eller hon är påverkad av narkotika eller liknande. Gällande telefonsamtal och besök får dessa, enligt 16 § LSU, förvägras den unge om det är behövligt. Den unge får också, enligt 17 § LSU, hållas avskild i högst 24 timmar i följd om han eller hon uppträder våldsamt eller är väldigt påverkad. Om det visar sig vara till hjälp för att underlätta återanpassningen till samhället får den unge, enligt 18 § LSU, vistas viss tid utanför hemmet. Detta kan ske i slutet av verkställigheten och inte i alltför stor utsträckning då det kan urholka påföljden. Vistelsen kan vara en kortare permission, behandling, utbildning eller liknande och beslutas av SiS i samråd med Socialnämnden.¹⁵³

Vid verkställighetens slut avgörs om det finns behov av fortsatt vård vilken då, enligt 3 § 2st LVU, kan ges. Syftet är att inte släppa taget om ungdomen när denne avtjänat sitt straff utan att följa upp och se till att han eller hon får den vård som behövs. Det är dock viktigt att det är ett faktiskt behov och beslutet skall fattas av förvaltningsdomstol efter ansökan från Socialnämnden. I förarbetena påpekas tydligt att det inte får röra sig om ett förlängt straff utan om behov av vård.¹⁵⁴ Som framgår nedan blir då istället kommunerna ansvariga för kostnaderna.

¹⁵¹ Prop. 1997/98:96 s 159-161

¹⁵² Prop. 1997/98:96 s 161 f

¹⁵³ Prop. 1997/98:96 s 163 f

¹⁵⁴ Prop. 1997/98:96 s 169 f

Inför lagändringen räknade man med ca tio årsplatser för sluten ungdomsvård. Beräkningen gjordes med stöd av antalet unga som dömts till fängelse varje år. Medel skulle överföras från Kriminalvården till SiS för att täcka detta. Staten och inte kommunerna, som har det ekonomiska ansvaret för LVU-platserna, skulle ha ansvaret för kostnaderna.¹⁵⁵ Tre gånger så mycket resurser per LSU-plats jämfört med fängelseplatserna avsattes då LSU innebär klart högre kostnader.¹⁵⁶ I förarbetena diskuteras endast reduceringen av det rena fängelsestraffet men det påpekas i kommentaren att reformen även kunde tänkas innebära en reduktion av påföljdscombinationen fängelse och skyddstillsyn. Detta togs dock inte med i kostnadsberäkningen.¹⁵⁷

4.3.4.3 Sluten ungdomsvård i praktiken – vad har hänt efter reformen?

För att utröna om den nya lagen fått de ämnade effekterna har det efter införandet gjorts flera undersökningar. En av dessa beskriver hur de unga själva uppfattade sin situation. I en studie, som gjordes år 2000 och år 2001, jämfördes fängelse, LVU och LSU för att utreda fördelar och nackdelar med den nya påföljden.

Några av de skäl som anfördes för införandet av sluten ungdomsvård var att de yngre lagöverträdarna, i enlighet med FNs barnkonvention, skulle hållas borta från de vuxna för att minska den negativa påverkan de senare kunde ha genom att t.ex. lära de unga mer om brottslighet. Den gjorda studien visar att de som är dömda till sluten ungdomsvård och de som är omhändertagna enligt LVU anförtror sig mer till personalen, i förhållande till hur mycket de anförtror sig till övriga på hemmet, än de som dömts till fängelse gör i förhållande till hur mycket de anförtror sig till medintagna. Detta skulle kunna tyda på mindre negativ påverkan. Majoriteten inom alla de tre grupperna uppgav dock att de lärt sig mer om brott på institutionen vilket tyder på att detta fortfarande är ett problem.¹⁵⁸ Majoriteten inom grupperna ansåg dessutom att vistelsen var till skada för dem. Siffran var här emellertid något lägre för de LSU-dömda än för de andra grupperna.¹⁵⁹

¹⁵⁵ Prop. 1997/98:96 s 175 f

¹⁵⁶ Kühlhorn, s 8

¹⁵⁷ Prop. 1997/98:96 s 196

¹⁵⁸ Palm, s 17 f

¹⁵⁹ Palm, s 19

Ytterligare en förhoppning var att de unga skulle få tillgång till mer och bättre vård på de särskilda ungdomshemmen än i fängelserna för att minimera skadeverkningarna av vistelsen.¹⁶⁰ Den nämnda studien tydde dock på att de LSU-dömda under undersökningsperioden fick mindre behandling än både de fängelsedömda och de LVU-omhändertagna. De LSU-dömda hade visserligen mer kontakt med personalen och såg i större utsträckning på dem som behandlare än vad de fängelsedömda gjorde men de senare hade större kontakt med socialtjänsten och det verkade för dem finnas en bättre utslussningsplan.¹⁶¹

Samtidigt som slutna ungdomsvård var tänkt som ett bättre alternativ än fängelse för unga lagöverträdare påpekades att det klart skulle framgå att det rörde sig om ett straff i form av ett frihetsberövande. Repressionstanken och kraven på rättvisa inom rättssystemet fick inte gå förlorade. Repressionsnivån var tänkt att vara ungefär densamma som för de som dömts till fängelse men något högre än för de LVU-placerade som inte skulle avtjäna ett straff i egentlig mening. Resultaten från undersökningen tydde dock på att repressionsnivån för de LSU-dömda till och med var högre än för både de LVU-placerade och de fängelsedömda. Gällande permissioner hade de LVU-placerade haft flest sådana medan de fängelsedömda hade färre än de LSU-dömda men de visste oftare när nästa permission skulle bli av.¹⁶² De LSU-dömda befann sig också i den mest slutna miljön och uppskattade fritidsaktiviteterna mindre än de fängelsedömda men mer än de LVU-placerade.¹⁶³

4.3.4.3.1 Statistik och utveckling

Enligt lagen och dess förarbeten var intentionen att slutna ungdomsvård enbart skulle ersätta frihetsstraff eller mer precist fängelse. Vid ändringar av den här typen bör man dock räkna med bieffekter av olika slag. En är så kallad net-widening vilket innebär att en ny påföljd kan komma att ersätta och användas mer än som från början var tänkt. För att kontrollera detta måste man först undersöka huruvida det har skett en förändring i brottsutvecklingen under den aktuella tiden. Om andelen frihetsstraff ökar efter

¹⁶⁰ Prop. 1997/98:96 s 154

¹⁶¹ Palm, s 20-31

¹⁶² Palm, s 32 f

¹⁶³ Palm, s 35-37

reformen men en ökning av den grövre brottsligheten också sker kan man tänka sig att det ena kan vara en förklaring till det andra. Om den grövre brottsligheten däremot förblir oförändrad men andelen frihetsstraff ökar kan detta tyda på net-widening. Det är dock svårt att utläsa om en net-wideningeffekt har uppkommit eftersom man dessutom i beräkningen måste ta hänsyn till återfall och mindre brott som inräknas i straffmätningen och påverkar den slutliga påföljden.¹⁶⁴ Enligt den undersökning som Kühlhorn gjorde två år efter införandet av sluten ungdomsvård kan man märka en viss net-widening om man har fängelse och fängelse kombinerat med skyddstillsyn som utgångspunkt. Av förarbetena framgår emellertid endast den direkta intentionen att ersätta fängelse med den nya påföljden. Då blir net-wideningeffekten desto större. Enligt propositionen räknade man med tio årsplatser. Det första året dömdes dock 69 personer till sluten ungdomsvård. Det andra året ökade antalet till 115. Sett till detta och längden på strafftiderna blev antalet årsplatser klart fler än beräknat.¹⁶⁵

Enligt undersökningen ökades också strafftiderna i och med reformen. Under de två observerade åren med LSU var strafftiden i snitt 9,2 månader. Under jämförelseperioden, mellan 1990 och 1998, var snittstrafftiden 6,6 månader inräknat både fängelse och fängelse i kombination med skyddstillsyn. I den senare av påföljderna får frihetsberövandet uppgå till längst tre månader men villkorlig frigivning är inte tillämpligt. I beräkningen användes den estimerade verkställighetstiden eftersom längden på fängelsestraffen, på grund av villkorlig frigivning, oftast inte uppgår till vad som utdömts, vilket längden på sluten ungdomsvård gör. Man skulle kunna tänka sig att det var omvandlingen av fängelse i kombination med skyddstillsyn som gjorde att skillnaden blev så stor men resultaten tydde på att även de frihetsstraff som tidigare skulle ha blivit fängelse hade förlängts.¹⁶⁶

Kombinationsdomen skyddstillsyn och fängelse anses mildare än både fängelse och sluten ungdomsvård eftersom den formellt räknas till skyddstillsyn vilket, enligt Kühlhorn, kan vara en anledning till att man i förarbetena formellt enbart talade om en omvandling av fängelse och inte av skyddstillsyn. Det nämndes dock att man ändå räknade med en minskning av kombinationsdomen i och med reformen. Detta uttalades

¹⁶⁴ Kühlhorn, s 13 f

¹⁶⁵ Kühlhorn, s 17

¹⁶⁶ Kühlhorn, s 41-46

inte direkt eftersom det skulle innebära att för de som begått brott innan reformen och kunde vänta sig fängelse i förening med skyddstillsyn skulle sluten ungdomsvård innebära ett formellt hårdare straff. Kühlhorn för fram att detta skulle ha inneburit en retroaktiv straffskärpning vilket inte är tillåtet.¹⁶⁷ Enligt Kühlhorn kan man se att de som tidigare skulle ha dömts till långa fängelsestraff är de som vunnit på reformen medan de kortare fängelsestraffen har blivit längre i form av sluten ungdomsvård. En trolig orsak till detta kan vara att det vid alltför korta tider är svårt att ge adekvat vård.¹⁶⁸

Undersökningen visar också att frihetsstraffen används i något större utsträckning för grövre våldsbrott och vid återfall efter 1999 än innan ändringen. Vid mindre allvarliga brott kan man dock se en viss minskning av användandet och förhållandet är oförändrat för förstagångsförbrytare och för de som lagförs för endast ett brott.¹⁶⁹ Kühlhorn påpekar att ökningen av användandet av frihetsstraff delvis också kan ha att göra med att den upplärade våldsbrottsligheten ökat bland unga. De grövre brotten är de som skall generera frihetsstraff vilket gör detta till en rimlig förklaring.¹⁷⁰

År 2006 dömdes 100 unga mellan 15-20 år till sluten ungdomsvård. Den genomsnittliga strafflängden var då tio månader. Snittet på strafftiderna har legat mellan nio och tio månader sedan införandet men de senaste åren har antalet dömda till sluten ungdomsvård sjunkit något. År 2003 var siffran 113, år 2004 var den 146 och år 2005 var det 130 individer som dömdes till påföljden.¹⁷¹ För närvarande finns det 68 platser avsatta för sluten ungdomsvård.¹⁷²

4.3.4.3.2 Fagareds ungdomshem

För att få en tydligare bild av sluten ungdomsvård valde jag att åka ut till Fagareds ungdomshem för en intervju. Fagared ligger i Lindome och är ett av de hem som tar emot både LVU-omhändertagna och LSU-placerade. Där finns 13 LSU-platser, för pojkar, uppdelade på en utredningsavdelning och en behandlingsavdelning.¹⁷³ Området

¹⁶⁷ Kühlhorn, s 55

¹⁶⁸ Kühlhorn, s 56 f

¹⁶⁹ Kühlhorn, s 40 f

¹⁷⁰ Kühlhorn, s 51 f

¹⁷¹ Se Brårappport 2004:2, 2005:12, 2006:4 och 2007:20

¹⁷² www.stat-inst.se / Särskilda ungdomshem med LSU-platser

¹⁷³ www.stat-inst.se / Fagareds ungdomshem

är inhägnat av dubbla stängsel med taggtråd. Jag fick möjlighet att hålla en intervju med avdelningsföreståndaren på behandlingsavdelningen, Peter Månsson, och en av de långtidsplacerade pojkarna. Månsson har arbetat med slutna ungdomsvård sedan dess införande och berättade att en hel del har förändrats över åren. De första åren ökade antalet dömda och man hade mellan 80 och 90 LSU-placerade i systemet hela tiden. I år ligger antalet på mellan 62 till 63 årsplacerade. Enligt Månsson verkar det ha skett en minskning av de korta och de medellånga straffen som är på ca ett år.

De unga placeras först på utredningsavdelningen i upp till fyra månader. Där utreds vårdbehovet och behandlingen inleds. Vid kortare strafftider stannar den dömda oftast på utredningsavdelningen under hela perioden. Månsson nämnde att man helst bara tar emot långtidsdömda eftersom möjligheterna att hjälpa minskar ju kortare straff det rör sig om. Han vill helst ta emot de som är dömda till minst två - tre år. Detta eftersom utslussningen är av stor vikt. Under denna tid får den unge ofta praktisera på en arbetsplats eller liknande för att på ett naturligt sätt komma ut i samhället igen. Enligt Månsson är det viktigt att den unge får något bra att komma ut till så att risken att falla tillbaka i brott minskar. Speciellt vid de korta straffen är det vanligt att när den unge kommer ut igen han fastnar i sitt gamla kompisgäng och faller tillbaka. Uppföljningen efter frigivningen är dålig, enligt Månsson. Troligen beror det på att Socialtjänsten inte har tillräckligt bra ekonomi för att kunna följa upp på ett fungerande sätt. Påföljden skulle ge bättre effekt om uppföljningen var bättre men han menar också att själva strafftiden gör nytta och enligt hans åsikt är slutna ungdomsvård bättre än fängelse i alla lägen. Budskapet går oftast in men ju längre straffet är desto lättare blir det att nå de unga på djupet. De flesta är då motiverade att lära sig något under strafftiden. Enligt Månsson verkar återfallsfrekvensen inte vara särskilt hög för de som man har lyckats nå fram till och som har slussats ut på ett bra sätt.

På avdelningen har man ca 25 anställda varav de flesta är män. Bland dessa finns det en stor mångfald i kultur- och kunskapshänseende. Detta är mycket viktigt för att få en fungerande verksamhet eftersom de pojkar som hamnar på hemmet ofta har olika behov och bakgrund. Gällande pojkarnas åldrar kan dessa, enligt Månsson, variera mellan 15 upp till 25 år. Många är dock över 18 år när de placeras. En stor anledning till att de är över 18 år är att de ofta har fått vänta länge på sin dom. I vissa fall blir straffen

sammanlagt över fyra år om den unge exempelvis begår brott under en permission eller avviker.

Den av de långtidsplacerade killarna, som jag fick möjlighet att tala med, var 20 år vid intervjutillfället och praktiserade, sedan ett antal månader tillbaka, i ett restaurangkök. Han berättade att han som 17-åring hade suttit häktad i sex månader före dom. Under denna period hade det inte funnits möjlighet till någon form av behandling eller utbildning. Kontrasten mellan häktet och ungdomshemmet hade sedan varit stor. Han beskrev att rutinerna på hemmet är strikta men det finns många möjligheter att lära sig det man är intresserad av och få gymnasiekompetens om man vill det. Hans personliga uppfattning var att det kunde ses som orättvist att de som dömts till sluten ungdomsvård hade tidsbestämda straff medan de som var omhändertagna enligt LVU inte visste om de skulle få sina vistelser förlängda. Han påpekade också att det sågs som orättvist att om man var omhändertagen enligt LVU i väntan på sin dom räknas inte denna vistelse av från straffet till skillnad från tiden på häktet. Hans åsikt var därför att det i vissa fall kunde vara bra att hamna på ett häkte först istället för att omhändertas enligt LVU. Den totala tiden blir då kortare. Det är inte ovanligt att de LSU-placerade har vänner på andra hem i landet med vilka de kommunicerar och får reda på likheter och skillnader mellan hemmen. Enligt mitt intervjuobjekts åsikt verkade det finnas stora skillnader i hur lätt det kunde vara att få permission och liknande på de olika hemmen. Han var själv mycket nöjd med att hamna på Fagared, som tydligen har ett gott rykte, och påpekade att han hade haft tur i sammanhanget.

4.3.4.4 Slutsatser och egna reflektioner

Lagen om slutna ungdomsvård har funnits i snart tio år och är ett intressant led i utvecklingen av påföljder för unga lagöverträdare. Straffet innehåller flera ingredienser ur preventionssynpunkt. Först kan man tänka sig en allmänpreventiv effekt i och med hotet om straff som fortfarande finns kvar. Utöver detta har man dock utökat den individualpreventiva sidan, i form av utökad behandling, i ett försök att kombinera de två tankarna. Frågan är emellertid om det blev riktigt som man hade tänkt sig.

En grundtanke var att särskilja ungdomar från vuxna för att undvika negativ påverkan. Särskiljandet har man lyckats med men frågan är om ungdomarna inte lär sig lika

mycket om brott och missbruk nu som då de vistades bland vuxna. För att dömas till sluten ungdomsvård krävs det att man har begått ett relativt grovt brott. Det rör sig alltså ofta om ganska tungt brottsbelastade ungdomar. Vad är det då som säger att de inte lär ut brottsligt beteende till varandra? Enligt jämförelsen av LVU, LSU och fängelse framgår att ungdomarna lär sig mer om brott inom alla de tre grupperna varför den önskade effekten troligen inte är uppnådd, i vart fall inte fullt ut. Å andra sidan visade det sig att de som befann sig på ett ungdomshem i högre grad anförtrodde sig till personalen än vad de fängelsedömda gjorde vilket kan tyda på att det finns fler positiva påverkansmöjligheter på ungdomshemmen. Av intervjun framgick att de som är placerade på hemmen kan vara upp till 25 år gamla vilket inte var intentionen. I förarbetena nämner man att man vill behålla åldersstrukturen och att man därmed ville hålla en gräns på 21 år. Många av de LSU-dömda är över 20 år när de kommer ut. Straffen kan också totalt sett bli över fyra år om den dömda begår brott under exempelvis en permission. Även detta kan tänkas vara något man inte räknade med.

Man ville också undvika andra skadliga verkningar av straffet och diskuterade då att fängelsevistelsen i sig kunde vara skadlig. I och med att säkerheten är hög för de LSU-dömda, som var den mest isolerade av de tre grupperna, är frågan om inte även denna isolering kan innebära skada. Palms undersökning visar också att repressionsnivån var högre för de LSU-dömda än för både de LVU-placerade och de fängelsedömda. Eftersom ungdomsvård inte innebär ett straff skall den innebära mindre repression än sluten ungdomsvård men i förhållande till fängelse är frågan om nivån verkligen var tänkt att bli högre eftersom det just rör sig om unga människor. Det överensstämmer inte med tankarna om behandling och ett mer anpassat påföljdsalternativ.

Gällande behandling visade Palms undersökning att de LSU-dömda fick mindre sådan än de andra grupperna vilket tyder på att man inte hade uppnått önskad effekt. En förklaring till detta skulle kunna tänkas vara att det, vid de kortare straffen, är svårt att ge adekvat vård. Det finns inte tillräcklig tid för det helt enkelt. Månsson bekräftade i intervjun att så ofta var fallet. Detta faktum kan i sig ha lett till att de kortare fängelsestraffen omvandlats till något längre straff i form av sluten ungdomsvård för att behandlingen skall hinnas med. Kühlhorn påpekar att det kan ha blivit en förskjutning av strafflängden av just denna anledning. Detta trots att det i förarbetena uttryckligen framförs att det är brottet och inte vårdbehovet som skall styra längden på straffet. Om

så har skett innebär det att samtidigt som de kortare straffen har blivit längre har behandlingen för de unga totalt sett minskat vilket i sig talar för en straffskärpning som inte var planerad. Om det är så att vårdtanken till viss del också styr strafflängden kan det innebära att man tappar proportionalitet och förutsebarhet. Köhlhorns undersökning tyder på att det just skett en förskjutning av strafflängderna såtillvida att de riktigt långa straffen förkortats medan de korta blivit längre varför proportionalitetstanken kan ha tagit skada. Av intervjun framgick dock att de flesta straffen numera är något längre och att de kortare straffen har minskat i antal.

Enligt Månsson och den långtidsplacerade pojken jag fick möjlighet att intervjua verkar dock den behandling som ges till de långtidsplacerade fungera bra. Att de placerade vid utslussningen får möjlighet till praktik är också positivt då det troligen förbättrar deras chanser att kunna leva ett hederligt liv efter strafftidens slut.

Enligt 3 § 2 st LVU kan vården förlängas efter verkställighetstidens utgång. Att så kan ske hade, enligt Palms undersökning, inte setts som ett reellt hot av de unga vilket kan tyda på att så inte sker särskilt ofta. Detta bekräftas även av intervjun. Möjligheten gör dock att förutsebarheten minskar trots att man i förarbetena skriver att det måste finnas ett reellt vårdbehov. Att man anser att de flesta unga som begår brott har ett visst vårdbehov framgår av grundtanken till sluten ungdomsvård. Att detta vårdbehov skulle upphöra bara i och med att verkställigheten är över är inte rimligt då det inte skall tas hänsyn till vårdbehovet när strafflängden bestäms. Jag tror därför att många av de unga skulle behöva fortsatt vård efter verkställt straff men att denna möjlighet inte används i tillräckligt stor utsträckning. Kanske har det med brist på resurser att göra eller så är det svårt att få den unge att förstå skillnaden mellan straff och vård. Förlängd vistelse på ungdomshem kan då ses som orättvis.

Vid lagändringen 1999 räknade man som nämnts med ca tio årsplatser för dömda till sluten ungdomsvård.¹⁷⁴ Ganska snart visade det sig dock att man hade gjort en ganska kraftig felberäkning. Både antalet frihetsstraff och snittlängden på dem ökade. Detta kan enligt Köhlhorn tyda på en net-wideningeffekt men bara om man räknar med att det endast var fängelsestraffen som skulle omvandlas. Om man även tar med skyddstillsyn i

¹⁷⁴ Prop. 1997/98:96 s 175 f

förening med fängelse i beräkningen blir det knappt någon net-widening. Den ökning som då har skett skulle enligt Kühnhorn kunna förklaras med att våldsbrottsligheten bland unga har ökat och att det redan under en period skett en del straffskärpningar.

I förarbetena nämns visserligen att man räknade med en minskning även av de så kallade kombinationsdomarna men detta togs inte med i den ekonomiska beräkningen varför kostnaderna kan tänkas ha blivit avsevärt högre än vad som från början var budgeterat. Eftersom en plats på ett ungdomshem beräknas kosta ca tre gånger så mycket som en fängelseplats har reformen totalt sett inneburit stora utgifter. Därför är det självfallet av stor vikt att det har skett förbättringar. De undersökningar som nämnts tidigare i arbetet gjordes för ett par år sedan och mycket kan ha förändrats sedan dess. Vad som är tydligt är dock att det inte längre tycks ske en uppgång av antalet dömda till slutet ungdomsvård och inte heller av snittstrafflängden. Det kan kanske bero på att ytterligare förändringar i påföljdssystemet för unga lagöverträdare har skett de senaste åren. En minskning av antalet frihetsstraff torde i varje fall ses som något positivt och förhoppningsvis fortsätter det därför så.

Slutligen bör nämnas att slutet ungdomsvård, trots vissa problem, förefaller fungera tillfredsställande vad gäller de längre straffen. Gällande kortare straff är det kanske inte den ultimata metoden då det är svårt att ge behandling på så kort tid. För dessa kanske det borde finnas ytterligare ett alternativ eftersom straffet annars blir alltför likt fängelse och mer ingripande än vad som var tänkt. Möjligen kan då den nya påföljden ungdomstjänst som berörs nedan vara ett bra alternativ för denna grupp.

4.3.5 Ungdomstjänst

Ungdomstjänst utgör sedan januari 2007 en självständig påföljd. Tidigare utgjorde den endast ett tillägg till överlämnande för vård, numera ungdomsvård. Ungdomstjänst innebär liksom samhällstjänst oavlönat arbete under ett visst antal timmar men med den skillnaden att ungdomstjänsten även kan bestå i ett deltagande i program eller i viss utbildning. Bakgrunden är att unga personer kan behöva viss fostran eller vägledning.¹⁷⁵ Påföljden kan utdömas till de som är under 21 år. Rör det sig om en tilltalad över 18 år krävs det särskilda skäl, enligt 32:2 2st BrB.

¹⁷⁵ Thunved, s 169 f

Eftersom ungdomstjänst tidigare bara var en tilläggsåtgärd till överlämnande till vård kunde den bara utdömas om förutsättningar fanns för ett eventuellt överlämnande till socialtjänsten. Numera är påföljden ett komplement som kan användas till de som inte har ett egentligt vårdbehov och utdöms som alternativ till böter och kortare frihetsberövande påföljder utan vårdbehov.¹⁷⁶ Kommunerna har genom socialtjänsten ansvaret för ungdomstjänsten och skall se till att det ordnas en plats för den dömda, enligt 5:1 b 1st SoL. Ungdomstjänstens innehåll bestäms efter domen och anpassas efter antalet timmar som dömts ut.¹⁷⁷ Timantalet varierar mellan 20 och 150 timmar, enligt 32:2 1st BrB.

Arbetet skall vara meningsfullt och inte bara ses som en bestraffning. Det skall vara oavlönat, varför lämpliga arbetsuppgifter kan finnas hos t.ex. ideella föreningar, trossamfund och kommunal verksamhet utan vinstintresse. Den som tjänsten gäller kan komma med förslag på uppgifter men det har självklart betydelse vilken brottslighet det rör. Stöd på arbetsplatsen är viktigt då man inte kan förutsätta att den dömda har arbetat tidigare. Enligt 5:1 b SoL skall det därför utses en handledare på arbetsplatsen som också skall ha en vägledande funktion.

Ungdomstjänsten kan istället bestå av ett program av något slag eller utbildning eftersom tanken är att ungdomen skall vägledas på något sätt. Den som dömts till ungdomstjänst skall förstå anledningen till det varför det är viktigt att det förs samtal mellan de ansvariga, det vill säga socialtjänsten, och den unge där det framgår vad som förväntas av honom eller henne. Dessutom skall tjänsten avslutas på ett lämpligt sätt. För att det hela skall fungera som tänkt bör en arbetsplan läggas upp där arbetet anpassas efter den dömda. Socialnämnden skall kontrollera att denna följs, enligt 5:1 b SoL. Vidare är det viktigt att påföljden verkställs så snart möjligt för att sambandet med brottet tydligt skall framgå.¹⁷⁸

För att ungdomstjänst skall kunna ådömas krävs det, liksom för samhällstjänst, samtycke från den dömda. Detta för att påföljden inte kan genomföras utan den unges

¹⁷⁶ Prop. 2005/06:165 s 63-65

¹⁷⁷ Thunved, s 169 f

¹⁷⁸ Prop. 2005/06:165 s 67-69

medverkan. Han eller hon måste vara motiverad. Av 32:2 1 st BrB framgår att samtycket skall lämnas före domen. Även lämplighet och möjlighet skall tas hänsyn till. Lämpligheten beror av personliga förhållanden och om den tilltalade inte tros kunna klara av ett arbete blir påföljden självklart inte aktuell.¹⁷⁹

Ungdomsvård och ungdomstjänst kan i stort sett likställas i svårhetsgrad. Skillnaden är att de som har behov av vård i första hand skall få sådan och de som inte har det behovet hellre skall dömas till ungdomstjänst. Finns vårdbehov går ungdomsvård därmed först. Gällande dagsböter skall ungdomstjänst kunna ersätta dessa om de inte är alltför höga eller alltför låga. Är böterna riktigt låga skulle ett byte till ungdomstjänst innebära en för stor straffskärpning för att vara aktuell. Det krävs minst 60 dagsböter för att påföljden skall kunna bytas ut.¹⁸⁰ Om ungdomstjänst inte är alltför ingripande bör den dock väljas framför böter, enligt 32:2 3 st BrB. Överstiger straffvärdet för det begångna brottet fängelse i ett år bör vanligen inte ungdomstjänst utdömas men kan i vissa fall ändå användas i kombination med ungdomsvård. Upp till 50 timmars tjänst kan ses som lämpligt alternativ till böter. Över det bör alternativet vara ett strängare straff.¹⁸¹ När det gäller förhållandet till villkorlig dom ses ungdomstjänst som ett lämpligare alternativ för de under 18 år, om inte straffvärdet är för högt. Anledningen är att det skall finnas ett vägledande inslag i ungdomstjänsten, vilket anses vara till nytta.¹⁸²

Ett viktigt skäl till att införa ungdomstjänst som en fristående påföljd var att minska antalet frihetsberövanden. Brottets art utgör därför i sig inget skäl att inte använda ungdomstjänst. Däremot kan åldern, enligt 32:2 2st BrB, utgöra ett hinder. Är den tilltalade över 18 år krävs det särskilda skäl. Dessa skäl kan exempelvis bestå i att brottet begicks innan 18-årsdagen och den tilltalade vid domen precis hade fyllt 18 år.¹⁸³

¹⁷⁹ Prop. 1997/98:96 s 92 f, 146

¹⁸⁰ Prop. 2005/06:165 s 73 f

¹⁸¹ Thunved, s 174

¹⁸² Prop. 2005/06:165 s 132

¹⁸³ Prop. 2005/06:165 s 76 f

4.3.5.1 Statistik och utveckling

Det pågår i skrivande stund en undersökning, av vilken effekt ungdomstjänst har på brottsligheten och på ungdomarna, vars resultat skall redovisas den 31 oktober 2008. Detta gör det svårare att i dagsläget utläsa huruvida påföljden fungerar i enlighet med lagstiftarens intentioner. Projektet startades i april 2007 och innefattar även en undersökning av effekterna av ungdomsvård, särskilt kvalificerad kontaktperson och medling.¹⁸⁴ Innan ungdomstjänst gjordes till en fristående påföljd var det, mellan år 2000 och år 2004, ca 400 till drygt 500 ungdomar som varje år dömdes till påföljden men då som sagt i kombination med överlämnade till vård.¹⁸⁵ Jag har tyvärr inte funnit några siffror på hur många som fått ungdomstjänst som påföljd efter lagändringen.

4.3.5.2 Ungdomstjänstens verksamhet i Göteborg

Det finns inte mycket information att finna gällande hur ungdomstjänst har utvecklats och hur den fungerar eftersom påföljden är så pass ny. Jag tog därför kontakt med Social resursförvaltning som arbetar med ungdomstjänst här i Göteborg. De hjälper socialtjänsten att hitta lämpliga platser åt de som dömts till ungdomstjänst och bistår i förfarandet.¹⁸⁶ Patrik Eklöf, som är en av de samordnare som ansvarar för ungdomstjänsten, gav mig i en intervju en liten inblick i hur ungdomstjänsten går till och hur arbetet har flutit på sedan lagändringen. Eklöf gav intryck av att vara positiv till påföljden. Han berättade att fler och fler döms till ungdomstjänst eftersom det verkar ha en positiv effekt.

De som ges chansen till ungdomstjänst har begått medelsvåra brott. I majoriteten av fallen rör det sig om våldsbrott och de flesta av de dömda är killar. Eklöf påpekade att det oftast inte handlar om ungdomar med en kriminell livsstil utan om sådana som är på gränsen till kriminalitet och därmed förhoppningsvis kan stoppas på vägen. Första året hade man ca 70 fall men i år har det redan, nu i maj, kommit in mer än 50 % fler. Eklöf nämnde att det kan ha att göra med att man utvecklat en fungerande verksamhet. Stadsdelarna kan också ordna ungdomstjänst på egen hand men några siffror på det totala antalet individer som genomfört ungdomstjänst har jag inte lyckats finna.

¹⁸⁴ www.socialstyrelsen.se / Nyheter/ Kunskapsöversikt om insatser för unga lagöverträdare

¹⁸⁵ Brårapport 2005:13 s 18 f

¹⁸⁶ "Information om ungdomstjänst Göteborg"

En svårighet som Eklöf nämnde är att de som arbetar med ungdomstjänst och ungdomsvård inte är vana vid att arbeta med straff. Eftersom ungdomstjänsten döms ut av domstolen och lämnas över till socialtjänsten som sedan bestämmer vad den skall innehålla måste de senare tänka om. De måste komma ihåg att det inte rör sig om att hjälpa personen att bli bättre utan att hjälpa personen att så att säga betala tillbaka. Att det inte finns exakta riktlinjer kan också innebära problem då rutinerna riskerar att bli olika på olika orter. För att motverka detta samarbetar Göteborg med Stockholm och Malmö.¹⁸⁷ Å andra sidan har, enligt Eklöf, samarbetet mellan rättsväsendet och socialtjänsten blivit bättre. Han tror att det kan ha att göra med att det inför lagändringen fanns samverkansintentioner som tidigare saknades.

En skillnad mellan ungdomstjänst och samhällstjänst är att den förra påföljden kan komprimeras och ungdomen kan därför utföra arbetet på sin fritid eller t.ex. på ett lov. Det finns då möjligheter att fortsätta som vanligt med sin skolgång och den unge får behålla sina rutiner. Eklöf uppgav att det inte är svårt att hitta platser för ungdomarna men det kan ibland ta lite tid. För att ta reda på om arbetsplatsen är passande görs det intervjuer och kontroll av motiv och lämplighet. Man vill gärna ha en mångfald av arbetsplatser för att kunna anpassa arbetet efter individens behov. Detta innebär att man letar fler kvällsplatser eftersom de flesta som nu finns är på dagtid och då krockar med övriga aktiviteter. Till en början fann man platser främst inom Hyresgästföreningen, Röda korset och Stadsmissionen men allt eftersom har fler visat intresse och nu finns det platser även hos privata arbetsgivare som restauranger och mataffärer. Ibland finns det till och med möjlighet till anställning efter avslutad ungdomstjänst för den som skött sig väl.

Utöver själva arbetet finns det en påverkansdel som skall ingå i ungdomstjänsten. Hur lång denna skall vara framgår inte av lagen men enligt riktlinjer som man har kommit fram till framgår att 3-15 timmar är en rimlig längd. Påverkansprogrammet skall inte bestå i vård inom socialtjänsten utan något mer pedagogiskt. Miniminivån i Göteborg brukar innehålla en samverkan med föräldrarna där de får medverka till att ungdomstjänsten fungerar. Dessutom håller man en inledande intervju för att kunna

¹⁸⁷ "Information om ungdomstjänst Göteborg"

anpassa arbetsplatsen efter individen. Utöver detta försöker man påverka ungdomen att ta sig ur kriminaliteten. Medling kan erbjudas som en del av detta.¹⁸⁸

Eklöf nämnde att det är viktigt att den unge sköter sig på arbetsplatsen och detta kontrolleras noga. Om ungdomen kommer för sent, uteblir, är otrevlig eller liknande rapporteras det till åklagaren som då samtalar med honom eller henne. Vanligen får den unge oftast en varning första gången. Om misskötsamheten fortsätter kan det bli en ny rättegång men oftast försöker han eller hon bättra sig då det visats att det är på allvar. Åklagarna brukar dock oftast vilja att de som arbetar med ungdomstjänst försöker få ungdomarna att sköta sig.

Åtterrapporeringen har, enligt Eklöf, blivit mycket noggrannare sedan lagändringen och man är nu hårdare mot de dömda. Förr hände det att ungdomstjänsten inte alltid fullföljdes men nu är man väldigt noga med att ungdomarna gör sina timmar och det finns ingen möjlighet att slippa undan. Enligt Eklöf verkar ungdomstjänsten få en positiv effekt såtillvida att få återfaller i brott. Arbetsgivarna brukar oftast tycka att det fungerar bra men man använder sig inte av skriftliga avtal vilket innebär att de när som helst kan avbryta ungdomstjänsten om det skulle krävas.

Efter avklarad ungdomstjänst frågar man ungdomarna vad de själva känner och hur de tycker att det har gått. Enligt Eklöf verkar många vara nöjda med sig själva och flera uppger att de fått bättre självförtroende. Dessutom känner de att det är skönt att få ha visat att de fungerar på en arbetsplats och att det är positivt att ha varit en del av arbetsplatsen. De flesta tycker också att det känns bra att få det hela avklarat. I dessa avslutningsmöten försöker man framhäva att ungdomarna har gjort något bra så att de kan vara stolta över sig själva. Ett år senare frågar man den unge om denne vill ställa upp på ett par frågor gällande hur han eller hon mår i förhållande till hur det var vid tiden för ungdomstjänsten. Detta görs för att utreda om framsteg gjorts.

¹⁸⁸ ”Påverkansdel via Ungdomstjänst Göteborg”

4.3.5.3 Slutsatser och egna reflektioner

Eftersom ungdomstjänst är nytt som fristående påföljd kan det vara för tidigt att uttala sig om dess effekter. Intervjun med Patrik Eklöf gav mig dock en överblick av hur det fungerar och hur utvecklingen har sett ut här i Göteborg. Intentionerna med ungdomstjänst är att den unge skall få ett meningsfullt straff som har ett innehåll som ger någon form av fostran och hjälper honom eller henne att, på ett sätt, betala tillbaka. Av intervjun fick jag intrycket av att det här fungerar tillfredsställande. Ungdomarna har i de flesta fall känt sig nöjda och självförtroendet har ökat. Det kan vara positivt att ge den unge någon form av ansvar för att, genom att låta honom eller henne arbeta eller utbildas, hamna på rätt spår igen. Den unge får då erfarenhet av att vara på en arbetsplats vilket kan tänkas ge en positiv effekt eftersom han eller hon då får en inblick i något som kanske aldrig getts möjlighet till tidigare. Jag tror att det är bra att hålla påföljden så nära verkligheten som möjligt för att kunna styra in den unge i rätt riktning. Genom att välja ungdomstjänst istället för böter undviker man också att sätta den unge i en skuld som kan bli svår att betala av eller ge en anledning till att begå nya brott. Den unge får dessutom en möjlighet att diskutera sitt beteende och en bättre koppling till det begångna brottet vilket saknas vid böter.

Eftersom det i många undersökningar har visats att frihetsberövande påföljder kan ge negativa effekter är det bra att nya alternativ tas till. Som nämnts under avsnittet slutet ungdomsvård blev de korta fängelsestraffen längre i och med reformen. Eftersom det är svårt att ge vård vid korta frihetsberövande straff diskuterades det att man borde finna ett bättre alternativ. Ungdomstjänst tycks vara ett sådant. Då arbetet går att utföra på fritiden störs inte skolgången vilket är betydelsefullt för att inte hamna snett.

I och med att återrapporteringen och kontrollen har ökat blir det tydligt för ungdomarna att det är på allvar. Eftersom det hittills verkar vara få återfall verkar det också som att de flesta förstår innebörden. I och med kontrollen blir det lättare att se till att ungdomarna sköter sig. Glädjande är att se att det är ovanligt att det delas ut mer än en varning vilket innebär att budskapet går fram. Påverkansdelen är också ett positivt inslag eftersom det där finns möjlighet att försöka nå fram till individen och förklara vilka konsekvenserna kan bli av att begå brott.

När påföljden var alldeles ny diskuterades det om det skulle uppkomma svårigheter med att finna platser åt de unga som dömts till ungdomstjänst. Det är mycket glädjande att det är lättare än vad man först trodde. Det stora intresset gör att man nu har tillgång till ett brett spektrum av arbeten och lättare kan anpassa ungdomstjänsten efter individen vilket självklart är viktigt för en fungerande påföljd. Alla är olika och har olika behov och ju mer man kan anpassa det ena efter det andra desto bättre. Något som man enligt förarbetena inte räknade med var att många privata arbetsgivare skulle visa sig positiva till att erbjuda ungdomstjänst. Detta tror jag är ett gott tecken som visar att det finns många i samhället som är villiga att hjälpa till och ta ansvar. Dessutom har det i vissa fall fört med sig att ungdomen fått ett jobb vilket i sig självklart är ett stort steg i rätt riktning mot ett hederligt liv.

På det stora hela verkar det, enligt min åsikt, som att projektet är lyckat, kanske till och med mer än man hade trott. Det finns självklart problem kvar att lösa men de verkar överkomliga. Om man lyckas komma fram till bättre riktlinjer och ett ännu bättre samarbete tror jag att den här påföljden, och ungdomarna med den, kan spå en ljus framtid. Att fler och fler döms till ungdomstjänst tyder på att det är fler än jag som tror på dess positiva effekter. Det tyder också på att man uppnått målet med att sänka antalet frihetsberövande straff.

Ett problem som nämndes ovan var att socialtjänsten inte är van att handha straff eftersom det i deras sätt att arbeta finns en tanke om hjälp. Det kan då vara svårt att ställa om och börja arbeta på ett nytt sätt. Eftersom påföljden är så pass ny kan man tänka sig att problemet till viss del finns kvar. Jag tror emellertid att det är något som kommer att bli bättre med tiden. Ju mer erfarenhet man får desto mer kan man utveckla förfarandet varför jag tror att det bara kan gå mot det bättre.

Utvecklandet av den nya påföljden har fört med sig ett bättre samarbete mellan socialtjänst och rättsväsende. Det tror jag kan vara positivt inte bara när det handlar om ungdomstjänst utan när det gäller arbete med ungdomar i stort. Bättre förståelse ger en bättre fungerande verksamhet. Min tro är att den undersökning som pågår nu kommer att visa goda resultat av effekten av ungdomstjänst. Det här är en påföljd som har kommit för att stanna.

4.4 Övriga följder

4.4.1 Medling

Medling är ingen påföljd i straffrättslig mening men är numera tätt knutet till rättssystemet och kan påverka då ställning tas till t.ex. åtalsunderlåtelse. Det har dock länge från flera håll argumenterats för att medling borde vara en påföljd speciellt vid ungdomsbrott.¹⁸⁹ Så har det inte blivit men det finns en stor tilltro till förfarandet som används mer och mer frekvent och det är sedan år 2008 obligatoriskt för kommunerna att erbjuda medling.¹⁹⁰

Trots att medling inte är en påföljd för brott är det ändå en av de följder som en ung lagöverträdare kan få erfara. Som till viss del redan har nämnts är medling dock frivilligt men ändå intressant då förfarandet används mer och mer som en del av processen att få unga att förstå konsekvenserna av sina handlingar. En vilja att medverka vid medling kan, utöver att leda till åtalsunderlåtelse, också påverka straffmätningen positivt.¹⁹¹

4.4.1.1 Reparativ rättvisa

I avsnittet kriminalpolitik nämndes begreppet reparativ rättvisa eller restorative justice. Reparativ rättvisa innebär att man har tagit ett steg från att endast koncentrera sig på gärningsmannen till att se ett brott ur ett större perspektiv. Genom att bearbeta händelsen med alla inblandade parter söker man reparera den skada som har skett på bästa möjliga sätt och förhindra att det sker igen. Man lägger mer fokus på brottsoffret, som ofta tidigare till viss del glömdes bort, i ett försök att återställa saker och ting och minska rädslan hos honom eller henne. Gärningsmannen är dock också en viktig part och det finns en underliggande förhoppning att mötet med offret skall verka rehabiliterande för den förra parten.¹⁹² Grundläggande tankar bakom den reparativa rättvisan är att människor skadas genom att brott begås emot dem men att denna skada

¹⁸⁹ Brårappport 1999:12 s 10 f

¹⁹⁰ Prop. 2005/06:165 s 123

¹⁹¹ Prop. 2005/06:165 s 102

¹⁹² Lab, s 278

kan uppkomma på olika sätt och därmed också kan repareras på olika sätt. Det är viktigt att den begångna handlingen fördöms och inte personen som utfört den. Stöd skall istället ges för att så gott som möjligt reparera den skada som tillförts offret. Rättvisa handlar inte om hämnd utan om att sluta fred. Det viktiga är att göra allt så bra som möjligt igen om skadan redan är skedd.¹⁹³

4.4.1.2 Medlingsförfarandet

Medling är en typ av reparativ rättvisa och började i Sverige att användas i samband med brottslighet i slutet av 1980-talet. Medlingen skall hållas skild från rättegång och rättsväsendet som sådant. Medlingen innebär ett möte mellan gärningsman och offer inför en opartisk medlare där man skall diskutera brottet och båda parter få chansen att ge sin syn på händelsen. Förhoppningen är att medlingen skall leda till någon form av resultat. Det kan handla om en ursäkt, en överenskommelse om ersättning eller liknande. Offret skall känna att han eller hon får upprättelse och lättare kan gå vidare medan gärningsmannen skall få möjlighet att inse konsekvenserna av sitt handlande.¹⁹⁴ Huvudsyftet med medling som försöksverksamhet har i Sverige varit just rehabilitering av gärningsmännen och brottsprevention liksom även en fördjupning av brottsofferperspektivet.¹⁹⁵

De första medlingsverksamheterna utvecklades spontant på flera orter i Sverige i slutet av 1980-talet. Under den senare delen av 1990-talet påbörjades ett antal olika medlingsprojekt av olika organisationer och 1998 fick BRÅ i uppgift av regeringen att inleda en försöksverksamhet med medling som riktade sig just till unga lagöverträdare.¹⁹⁶ Tanken med försöksverksamheten var att utreda vilken roll medlingen skulle ha i rättssystemet och att medlingsverksamheten i Sverige skulle utvecklas. Projektet pågick i ett år och omfattade 32 olika underprojekt utspritt på olika ställen i landet. BRÅ undersökte 414 medlingar där genomsnittsåldern på gärningsmännen var 15 år och hälften av dem var mellan 15 och 17 år. I de flesta fallen rörde det sig om snatterier men även stöld och skadegörelse var vanligt förekommande. I ett antal fall handlade det även om vålds- och hotbrott. I ca 60 % av fallen rörde det sig om brott mot

¹⁹³ Lab, s 279

¹⁹⁴ Lise-Lotte Rytterbro i Estrada & Flyghed, s 359 f

¹⁹⁵ Prop. 2001/02:126 s 12

¹⁹⁶ Prop. 2001/02:126 s 12

juridiska personer och i övriga fall om brott mot privatpersoner.¹⁹⁷ När det handlade om medling mellan gärningsmannen och en företrädare för en juridisk person var tanken att gärningsmannen skulle få större insikt i att det i slutändan är individer som påverkas av brottet. Det kan vara t.ex. affärsbiträden som känner obehag eller annan personal som påverkats negativt av brottet. I de fall brottsoffret var en privatperson var det viktigaste syftet att hjälpa offret att gå vidare med förhoppningen att även gärningsmannen skulle förstå effekterna av handlingen.¹⁹⁸

Underprojekten hade till viss del olika mål med medlingen men de handlade i stort sett antingen om att se till att gärningsmannens kriminella bana skulle brytas eller en konfliktlösning mellan brottsoffer och gärningsman. I slutrapporten konstaterades att medlingsprojekten sällan byggde på teorier om hur medling påverkar gärningsman och offer och sällan följdes upp. Det påpekas också att det är viktigt att samarbetet mellan polis, socialtjänst och åklagare fungerar bra. I de flesta fall verkade emellertid samarbetet under försöksperioden ha fungerat tillfredsställande.¹⁹⁹

Medlingen kan ske i olika skeden av processen. Under projektet visade det sig att den hanterades olika på olika orter. En del åklagare tyckte nämligen att det var olämpligt att genomföra medling före rättegången. På många platser hade man dock som mål att försöka medla innan rättegång. En svårighet var dock det faktum att processen skall ske så snabbt som möjligt och tidsbristen gjorde att medlingen inte hanns med innan rättegång. Då många av de ungdomar som blir föremål för medling är under 15 år kommer ärendet ofta inte till någon rättslig prövning. Under projekttiden hade man på grund av det och det småskaliga materialet svårt att dra slutsatser angående vilken påverkan medlingens placering i processen kunde tänkas ha.²⁰⁰

Under försöksverksamheten ville man även studera om medlingen verkligen påverkar gärningsman och offer. Gällande gärningsmännen var undersökningsperioden för kort för att det skulle finnas en reell möjlighet att avgöra om medlingen påverkade antalet återfall men i de flesta fall ansåg medlarna att de unga hade verkat mer ångerfulla och efteråt visade större förståelse än innan. Under intervjuer med några av de gärningsmän

¹⁹⁷ Prop. 2001/02:126 s 21

¹⁹⁸ Brårapport 1999:12 s 29

¹⁹⁹ Brårapport 2000:8 s 24-29

²⁰⁰ Brårapport 1999:12 s 30

som accepterat medling framkom det att de medlingar där offret varit en privatperson verkar ha haft störst effekt på ungdomarna. I dessa fall har de flesta upplevt att medlingen varit frivillig och uppgett att deras förståelse för brottet har ökat. Oftast har medlingen lett till att gärningsmannen bett om ursäkt. Gällande medling med en företrädare för en juridisk person verkar förståelsen också ha ökat men inte i lika hög grad.²⁰¹ Hur brottsoffren såg på medlingen kommer inte närmare att beröras här men de flesta av de privatpersoner som intervjuades kände en lättnad efter medlingen och var nöjda med att ha ställt upp.²⁰²

I slutrapporten konstaterades slutligen att medlingsverksamheten vid brott var under utveckling både i Sverige och i många andra länder och tron på medlingens positiva följder verkade hålla i sig. Det påpekades också att det behövs mer kunskap inom området och att utbildning är av stor vikt.²⁰³

4.4.1.3 Medlingslagen

För att säkerställa rättssäkerheten har bestämmelser om medling reglerats i lag. Lagen (2002:445) om medling med anledning av brott är relativt ny och fick ytterligare betydelse i januari 2008. Det är en ramlag vilket innebär att den inte innehåller så många detaljerade bestämmelser utan är till för att främja verksamheten men inte låsa den.²⁰⁴ Enligt förarbetena tillkom medlingslagen då medling borde få en större betydelse som åtgärd i samband med brott. Utredningen visade att medling kan ha positiva effekter både för gärningsmän och offer varför åtgärden borde användas oftare.²⁰⁵ Man påpekar dock att det kan finnas en risk att gärningsmannen endast accepterar medling för att få ett mildare straff och att det finns risk att offret kan känna sig tvingad att medverka. Detta vill man motverka så mycket som möjligt. Lagens huvudsyften är att minska de negativa följderna av ett brott genom ökad insikt hos gärningsmannen och som en hjälp för offret att bearbeta det skedda. Även om medlingens

²⁰¹ Brårappport 2000:8 s 31-35

²⁰² Brårappport 2000:8 s 39 f

²⁰³ Brårappport 2000:8 s 47-49

²⁰⁴ Prop. 2001/02:126 s 33

²⁰⁵ Prop. 2001/02:126 s 23 f

brottsförebyggande effekt inte är vetenskapligt visad skrivs det i förarbetena att den har andra positiva effekter och kan tänkas avlasta rättssystemet något och därför är viktig.²⁰⁶

I förarbetena diskuterades också vilken ställning medlingen skulle ha i rättsprocessen men man fann att eftersom medlingens effekter ännu inte var helt klarlagda borde dess påverkan på straffet inte få ytterligare betydelse utöver den som redan fanns i bl.a. LUL.²⁰⁷ Idag är detta dock ändrat och medlingen har nu, i syfte att just tydliggöra dess ställning i rättssystemet, uttryckligen tagits in i 17 § 3 st LUL som ett skäl som talar för åtalsunderlåtelse. Det är dock viljan att medverka som skall tas hänsyn till. Eftersom tidsbrist eller offrets motvilja kan göra att medling inte kommer till stånd skulle detta faktum annars kunna påverka möjligheten att få åtalsunderlåtelse. Man har dock ännu inte velat införa medling som en påföljd i straffsystemet av den anledning att de som är under 15 år då inte skulle inbegripas eftersom de inte är straffmyndiga. Dessutom anses frivilligheten vara viktig för att systemet skall vara fungerande.²⁰⁸

För att främja medling beslutades det vid lagens införande att man skulle dela ut anslag till medlingsverksamheter. Brå fick i uppdrag att fördela de 18 miljoner kronor som varje år skulle avsättas till verksamheten.

Gällande åldrar för de gärningsmän som får medverka vid medling finns det ingen övre åldersgräns även om medling i första hand skall användas för yngre lagöverträdare. Om det handlar om lagöverträdare under tolv år krävs det dock synnerliga skäl för att medling skall komma till stånd då det är viktigt att båda parter förstår varför man medlar och innebörden av det som framkommer.²⁰⁹

Medling kan ske vid alla typer av brott. I förarbetena påpekas att man inte ville begränsa förfarandet till en viss typ av brott utan överlåter avgörandet till det enskilda fallet. Vid exempelvis sexualbrott är medling ofta inte lämpligt men man ansåg inte att detta skulle skrivas in i lagen. Det diskuterades också om medling skulle ske vid återfall men inte heller detta ville man reglera eftersom situationerna kan vara så skilda. Även här

²⁰⁶ Prop. 2001/02:126 s 25 f

²⁰⁷ Prop. 2001/02:126 s 29

²⁰⁸ Prop. 2005/06:165 s 108-110

²⁰⁹ Prop. 2001/02:126 s 37 f

beslutas det från fall till fall.²¹⁰ Vid medling är det, som redan nämnts, viktigt att skuldfrågan är klarlagd så att det inte blir någon diskussion om denna under samtalet. Enligt 5 § Medlingslagen skall gärningsmannen ha erkänt brottet. Medlingen i sig kan dock ske under alla delar av rättsprocessen. Vilket tillfälle som är lämpligast får avgöras från fall till fall.²¹¹ Ibland kan medling påverka förundersökningen negativt varför medlaren, enligt 6 § Medlingslagen, måste samråda med förundersökningsledaren om förundersökningen inte har avslutats. Efter förundersökning, men före dom, kan medlingen också ske och då i samråd med åklagaren.²¹²

I många fall utmynnar medlingen i en ursäkt eller liknande. Ibland kan dock istället ett avtal ingås där gärningsmannen på ett eller annat sätt skall gottgöra brottsoffret. Avtalet måste vara skäligt och det är medlarens uppgift att avgöra detta i det enskilda fallet. Hänsyn skall då tas till samtliga omständigheter. Avtalet kan sedan komma att gälla istället för skadeståndsanspråk och bli civilrättsligt bindande.²¹³

Sedan januari 2008 är det, enligt 5:1 c SoL, obligatoriskt för kommunerna att erbjuda medling då en gärningsman är under 21 år. En anledning till detta är att det skall finnas lika möjligheter för alla till medling och att förfarandet skall utvecklas och användas mer frekvent.²¹⁴

4.4.1.4 Utveckling och framsteg

Inför lagändringen, som trädde i kraft vid årsskiftet 2007/2008 och innebar att alla kommuner måste kunna erbjuda medling, gjordes en undersökning som visade att 87 % av landets 290 kommuner redan kunde erbjuda medling vilket innebar att ca 95 % av landets befolkning kunde få möjlighet till medling. Majoriteten av de kommuner som vid undersökningen inte kunde erbjuda medling uppgav dock att de skulle klara det vid årsskiftet. De hade antingen skickat personer på utbildning eller planerade att köpa tjänsten från andra kommuner. Vid undersökningens genomförande i oktober/november 2007 hade 3753 medlingsbara ärenden kommit upp, vilket innebar att minst en av

²¹⁰ Prop. 2001/02:126 s 40-42

²¹¹ Prop. 2001/02:126 s 44

²¹² Prop. 2001/02:126 s 45

²¹³ Prop. 2001/02:126 s 50-52

²¹⁴ Prop. 2005/06:165 s 104-106

parterna varit villig, och 1395 avslutade medlingar hade genomförts.²¹⁵ Många forskningsresultat tyder på gynnsamma effekter för brottsoffer och i vissa fall även positiva effekter för återfallsfrekvensen hos gärningsmän. Det senare är dock inte helt klarlagt. Resultaten går isär och det är svårt att genomföra undersökningar som ger helt korrekta resultat.²¹⁶

Medling i Sverige är relativt nytt men metoden används på många ställen i världen och är mycket vanligt i de flesta europeiska länder. Systemen ser något olika ut men grundtanken är i stort sett densamma. I t.ex. Norge är medlingen en del av rättssystemet och används som en alternativ påföljd. Finland använder den som ett komplement till rättssystemet i övrigt men medling kan också i vissa fall användas som alternativ till en process. Danmark har haft en försöksverksamhet med medling och Island planerar att ha det.²¹⁷ Då det fortfarande forskas på området kan det tänkas ske nya omorganiseringar och ändringar och sannolikt kommer resultaten att påverka regleringen framöver.

4.4.1.5 Diskussion och egna reflektioner

Jag tror personligen att den utökade medlingsverksamheten i Sverige och även utomlands är ett positivt tecken. Istället för att endast straffa lagöverträdarna, speciellt de unga, ges de en chans att faktiskt ställa saker och ting tillrätta igen. Genom att visa dem att vissa saker går att rätta till skapas en större tilltro till samhället. Det är visat att man genom klander kan skapa en stämplingseffekt hos de som blir påkomna med att ha begått brott vilken innebär att de identifierar sig som kriminella och fortsätter att begå brott för att andra räknar med det.²¹⁸ Om de ges chansen att be om ursäkt och börja på nytt istället för att klandras skapas en större möjlighet för dem att lyckas. För detta krävs det dock att man behåller frivilligheten i systemet vilket jag tror är viktigt.

Sett till de länder, som har använt sig av medling under en längre period än Sverige, har ett antal av dem, t.ex. Norge, fört in medlingen som en alternativ påföljd och en del av rättssystemet. Om så kommer att ske i Sverige återstår att se och om det är positivt eller inte kan diskuteras. Jag tror emellertid att medlingens ökade användning tyder på ett

²¹⁵ www.bra.se Medlingsverksamhetens utbredning 2007

²¹⁶ Brårapport 2005:14 s 15-20

²¹⁷ Brårapport 2005:14 s 22-24

²¹⁸ Sarnecki, s 180-183

minskat ”vi mot dem” tänkande och en djupare tro på kommunikation och försök till förståelse. Jag kan inte se detta som annat än positivt och hoppas på att utvecklingen ger goda resultat. Det är dock viktigt att fortsätta forska och utbilda på området för att medlingen skall skötas på ett så bra och professionellt sätt som möjligt.

4.4.2 Åtalsunderlåtelse

När en förundersökning har avslutats är det, enligt RB 23:20, åklagarens uppgift att avgöra om åtal skall väckas eller om bevisningen inte är tillräcklig för en fällande dom. Är bevisningen tillräcklig är väckande av åtal en absolut skyldighet. Åtalsunderlåtelse, som regleras i RB 20:7 eller för ungdomar i 16 och 17 §§ LUL, är dock ett undantag. Enligt förarbetena går LUL före RB när det rör sig om unga lagöverträdare.²¹⁹ Åtalsunderlåtelse innebär att den unge inte får någon påföljd alls. För att kunna diskutera huruvida straffsystemet för unga lagöverträdare har blivit hårdare eller inte måste, utöver att studera påföljderna, hänsyn också tas till möjligheten med åtalsunderlåtelse och hur institutet används.

4.4.2.1 Åtalsunderlåtelse enligt RB

I 20:7 RB stadgas att åklagaren kan besluta om åtalsunderlåtelse om det kan antas att påföljden högst skulle bli böter eller villkorlig dom och det finns särskilda skäl. Vidare är det tillåtet att besluta om åtalsunderlåtelse för ett brott om den som misstänks redan har begått ett annat brott och påföljden för detta är tillräcklig. Med det menas att det brott som det inte väcks åtal för ändå inte skulle påverka den slutgiltiga påföljden.²²⁰ Slutligen kan åtal underlåtas ”om psykiatrisk vård eller insatser enligt lagen (1993:387) om stöd och service till funktionshindrade kommer till stånd”. Det krävs också att inget väsentligt allmänt eller enskilt intresse åsidosätts. Om inte något av de ovan nämnda skälen är uppfyllt kan åtal ändå underlåtas om det av särskilda skäl är uppenbart att det inte krävs någon påföljd för att få den misstänkte att avhålla sig från brott i framtiden och omständigheterna inte kräver att åtal väcks.

²¹⁹ Prop. 1987/88:135 s 17

²²⁰ Danielsson, s 13

Om det efter att åtal har väckts, men innan domen har fallit, kommer framomständigheter som skulle ha föranlett åtalsunderlåtelse och som åklagaren inte känt till tidigare kan beslut om åtalsunderlåtelse meddelas även i det här skedet. Detta kräver dock att den tilltalade ger sitt godkännande. För att åtal skall kunna underlätas eller efterges, vilket det enligt Jareborg & Zila egentligen handlar om²²¹, måste skuldfrågan vara helt klar.²²² Det kan ske genom att den misstänkte erkänner brottet eller lämnar en berättelse av vilken det klart framgår att han eller hon har begått det.²²³

4.4.2.2 Åtalsunderlåtelse enligt LUL

Gällande unga lagöverträdare finns det en större möjlighet, än när det handlar om vuxna, att använda sig av åtalsunderlåtelse. Det gör att man på ett enkelt sätt kan skynda på processen. Som nämnts ovan regleras ett eftergivande av åtal för unga under 18 år i första hand i LUL.²²⁴ Liksom enligt rättegångsbalken måste skuldfrågan först vara helt klarlagd vilket vanligen sker genom ett erkännande.²²⁵ Huvudprincipen gällande unga lagöverträdare är att man bör undvika åtal så långt det är möjligt om det finns andra sätt att gå till väga som torde vara lika effektiva ur preventiv synpunkt.²²⁶

Det kan bli aktuellt att inte väcka åtal om det exempelvis bedöms lämpligare att den unge tas om hand av sociala myndigheter och deras åtgärder innebär ett bättre alternativ än lagföring eller om brottet har begåtts av okynne eller i förhastande.²²⁷ Enligt 17 § 1st LUL kan åtalsunderlåtelse alltså bli aktuellt om den unge blir omhändertagen enligt SoL, LVU eller blir föremål för annan liknande åtgärd. Det senare kan handla om att t.ex. anhöriga ger personen i fråga hjälp eller stöd. Detta innebär att det ändå blir någon form av följd på grund av brottet men inte vad i juridisk mening skulle kallas straff. När det gäller okynne eller förhastande handlar det oftast om gärningar som kan bero på oförstånd eller på en tillfällighet och hänger ihop med ungdomligt leverne.²²⁸

²²¹ Jareborg & Zila, s 22

²²² Prop. 1984/85:3 s 23

²²³ Thunved, s 125

²²⁴ Prop. 1994/95:12 s 74

²²⁵ SOU 2004:122 s 254

²²⁶ SOU 2004:122 s 256

²²⁷ Thunved, s 126

²²⁸ SOU 2004:122 s 254 f

Även när ett beslut om åtalsunderlåtelse tas enligt den här paragrafen är det viktigt att inga väsentliga enskilda eller allmänna intressen åsidosätts, 17 § 4st LUL. De enskilda intressen det handlar om kan vara t.ex. skadeståndsanspråk och gällande de allmänna kan det röra sig om att den unge har begått brott tidigare. Ser man till de enskilda intressena skall storleken på dessa beaktas och likaså möjligheterna att tillgodose kravet på annat sätt. Förekomsten av en försäkring spelar in och om den unge på något sätt har möjlighet att avhjälpa skadan. Det är den unges vilja att hjälpa till som räknas och om han eller hon har gjort ett försök att ställa saker och ting tillrätta. Det är inte det faktiska tillrättaställandet som har betydelse utan just viljan då det inte skall vara mer fördelaktigt att ha mycket pengar och därmed råd att betala för skadan.²²⁹ Även en ursäkt kan därför ha betydelse även om den inte får ha en avgörande sådan.²³⁰ Som ovan nämnts skall den unges vilja att medverka vid medling numera också vara av betydelse, vilket framgår särskilt av 17 § 3st LUL. När Medlingslagen först trädde i kraft ansåg man att detta inte behövde tilläggas men nu är det alltså lagstadgat. Liksom i de övriga fallen är det endast just viljan att ta konsekvenserna av handlingen man tar hänsyn till här. Det skall därför inte spela någon roll huruvida målsägaren samtycker till medlingen eller inte. Införandet av tredje stycket gjordes bland annat för att medlingen skulle få en starkare ställning i rättssystemet då den ansågs, och fortfarande anses, vara en bra och fungerande metod.²³¹

Innan åklagaren tar beslut i åtalsfrågan skall det, enligt 11 § LUL, inhämtas ett yttrande från socialnämnden. Det behövs dock inte om brottet är ringa eller om skälen för åtalsunderlåtelse är uppenbara. Ytrandet skall innehålla information om vilka åtgärder som tidigare har vidtagits och övrig relevant information som kan vara till hjälp.²³² Liksom enligt rättegångsbalkens regler kan åtalsunderlåtelse meddelas även när åtal har väckts men innan dom har fallit. I 16 § 3st LUL finns det en hänvisning till 20:7 a RB gällande detta.

Enligt 22 § LUL måste den unge, om åtalsunderlåtelse har meddelats, iaktta skötsamhet för att beslutet inte skall återkallas. Särskild hänsyn tas då till återfall i brott. Tanken här är att använda åtalsunderlåtelserna som en varning vilket tros vara mindre skadligt än ett

²²⁹ Prop. 1987/88:135 s 30

²³⁰ Prop. 1994/95:12 s 78

²³¹ Prop. 2005/06:165 s 108

²³² Prop. 1994/95:12 s 99

straff. Den unge måste dock förstå att brott inte är tillåtet och åtalsunderlåtelsen ger en chans att visa på den förståelsen. Om den unge begår ett brott inom sex månader från beslutet får det återkallas. Att återkallelse sker är emellertid inte vanligt.²³³ Det är också viktigt att åklagaren påpekar att det handlar om allmän skötsamhet vilket innefattar att den unge skall sköta sig gällande utbildning, arbete och hälsomässigt. Det räcker därmed inte att avhålla sig från lagbrott.²³⁴

Tidigare infördes inte alla åtalsunderlåtelse i belastningsregistret. Detta är nu ändrat vilket innebär att även den ungdom som får ett beslut om åtalsunderlåtelse registreras, enligt 3 § 4 pkt lagen (1998:620) om belastningsregister, och brottet blir därmed synligt för de som begär ett registerutdrag exempelvis i samband med anställning av något slag.²³⁵ Uppgifterna gallras sedan, enligt 17 § 10 pkt samma lag, efter 10 år om inte nya uppgifter om samma person införs. Då blir tidsfristen för alla uppgifter densamma som för den senast inlagda. En yttersta tidsfrist om 20 år finns dock inskriven i 18 § 2 st.

4.4.2.3 Utveckling och statistik

Andelen åtalsunderlåtelse bland samtliga lagföringar har minskat kraftigt de senaste decennierna. Den största minskningen har skett för de som tidigare varit dömda vilket kan förklaras med att man skärpte kraven för just denna grupp både 1988 och 1995. År 1988 infördes ett krav på skötsamhet som innebär att återkallelse kan ske om den unge återfaller i brott inom sex månader från beslutet. År 1995 lade man till att det i avgörandet av om något allmänt intresse riskerar att åsidosättas skall man ta hänsyn till om individen begått brott tidigare.²³⁶ Även användningen av åtalsunderlåtelse för förstagångsdömda har emellertid minskat vilket, enligt kriminologen Granath, skulle kunna tyda på att attityden har blivit hårdare.²³⁷ I en avhandling har Granath även studerat hur lagföringarna fördelas inom respektive brottskategori och funnit att andelen åtalsunderlåtelse för ungdomar har minskat för samtliga typer av brott vilket indikerar att det inte går att förklara skeendet med att ungdomars brottslighet förändrats över

²³³ Prop. 1994/95:12 s 75

²³⁴ Prop. 1987/88:135 s 40

²³⁵ SOU 2004:122 s 260

²³⁶ Brårapport 2000:7 s 29

²³⁷ Granath, s 55-57, 67

tid.²³⁸ Som tidigare har nämnts har lagföringarna av våldsbrott ökat till skillnad från övriga brott vilket, enligt Granath, kan vara en bidragande orsak eftersom det är de mindre grova brotten som oftast renderar åtalsunderlåtelse, men inte ensamt.²³⁹ På det stora hela verkar det som att minskningen av antalet åtalsunderlåtelse har varit en långsamt pågående trend.²⁴⁰

År 2006 beslutades åtalsunderlåtelse för 5313 lagöverträdare i åldrarna 15-20 år.²⁴¹ Antalet år 2005 var 3748²⁴², år 2004 var det 4013²⁴³ och år 2003, 3811²⁴⁴. Utifrån siffrorna för år 2006 verkar det som att antalet åtalsunderlåtelse ökat något igen. Av prop. 2005/06:165, om ingripanden mot unga lagöverträdare, framgår att man räknade med en ökning av antalet åtalsunderlåtelse i och med ändringen av 17 § 3 st LUL gällande medlings inverkan på beslut om åtalsunderlåtelse.²⁴⁵ Huvudprincipen gällande unga lagöverträdare är att åtal skall undvikas så långt det är möjligt om andra alternativ finns.²⁴⁶ Det har framförts att man i större utsträckning borde använda möjligheten till åtalsunderlåtelse enligt LUL. Många av de som får åtalsunderlåtelse återfaller sedan inte i brott.²⁴⁷ En anledning till att öka antalet åtalsunderlåtelse är att alternativet ofta är böter vilket inte anses vara en bra påföljd. Ett förslag som förs fram i SOU 2004:122 "Ingripanden mot unga lagöverträdare" är att förstärka institutet genom att byta ut namnet mot straffvarning. Detta för att det skulle vara en tydlig markering att brott inte accepteras. Begreppet åtalsunderlåtelse kan vara missvisande och antyder att reaktionen på brottet uteblir.²⁴⁸ Man framförde också vikten av att ännu tydligare förklara för lagöverträdaren vad beslutet innebär och vad konsekvenserna av att inte sköta sig kan bli.²⁴⁹ Det har hittills inte skett någon ändring gällande detta. Om så sker återstår att se.

²³⁸ Granath, s 58 f

²³⁹ Granath, s 59

²⁴⁰ SOU 2004:122 s 265

²⁴¹ Brårappport 2007:20, s 171

²⁴² Brårappport 2006:4, s 169

²⁴³ Brårappport 2005:12, s 163

²⁴⁴ Brårappport 2004:2, s 169

²⁴⁵ Prop. 2005/06:165 s 108

²⁴⁶ SOU 2004:122 s 256

²⁴⁷ SOU 2004:122 s 265

²⁴⁸ SOU 2004:122 s 266 f

²⁴⁹ SOU 2004:122 s 269

4.4.2.4 Slutsatser och egna reflektioner

Åtalsunderlåtelse ger, enligt min åsikt, en god möjlighet att undvika straff om ett sådant visar sig vara obehövt. Eftersom det på många sätt kan vara skadligt med frihetsberövande straff, speciellt för unga lagöverträdare, skall dessa inte användas i onödan speciellt inte om man inte tror att det kan ha en positiv effekt. Personligen har jag aldrig trott på straff för sakens skull. En påföljd skall därför, anser jag, utformas på bästa möjliga sätt för att få individen att inte begå brott igen, d.v.s. individualpreventivt. Om det då inte finns en risk att lagöverträdaren begår brott igen är det lämpligt att använda sig av åtalsunderlåtelse. Detsamma gäller om den berörde kommer att få hjälp från annat håll att ta sig ur kriminaliteten, missbruket eller beteendet. Min åsikt är dock inte att det skall vara enkelt att slippa åtal. Finns det behov av en åtgärd bör den tas till men inte i onödan.

Att andelen åtalsunderlåtelse har minskat de senaste decennierna anser jag vara olyckligt speciellt om det beror på att samhället kräver hårdare tag. Därför tycker jag, liksom också påpekas i SOU 2004:122, att institutet bör användas i högre grad men också att det behöver förstärkas. Jag anser dock, liksom utredningen, att det är viktigt att den unge inser att det han eller hon har gjort har varit fel. Jag tror nämligen att förståelsen i sig kan hindra den unge från att begå nya brott. Därför får inte institutet framstå som ett godkännande av viss brottslighet. Som framförs i utredningen handlar det i vissa fall om en varning om straff och kanske borde man därför byta namnet för att klargöra detta. En annan möjlighet skulle kunna vara att tillföra straffvarning utöver åtalsunderlåtelse. Något som redan nu ändå visar att åtalsunderlåtelse inte innebär att det är tillåtet att begå vissa brott är att beslutet skrivs in i belastningsregistret. Det försvinner därmed inte hur som helst vilket kan medföra konsekvenser i vissa fall när man t.ex. vid arbetsansökan måste visa upp ett utdrag ur registret. Detta kan vara både positivt och negativt enligt min åsikt. Å ena sidan visar det att brott inte accepteras och att man menar allvar men å andra sidan, om man vill se det som en straffvarning bör det enligt min åsikt inte antecknas. I det senare fallet bör den unge, anser jag, få en chans till om det är otroligt att han eller hon begår brott igen. Det kan då räcka med att han eller hon måste visa skötsamhet. Som har framgått får man ju oftast inte åtalsunderlåtelse om man tidigare har begått brott.

Ett problem med åtalsunderlåtelse kan vara att kravet på konsekvens inte uppfylls. Tar man hänsyn till omkringliggande omständigheter som om brottet t.ex. har begåtts på grund av okynne eller i förhastande brister tanken att man skall dömas lika för samma handling. Å andra sidan kanske tanken om minsta möjliga ingripande tar över i det här fallet, speciellt om det visar sig vara bättre i förhållande till återfallsfrekvensen.

Antalet åtalsunderlåtelser har som sagt minskat under ett antal år. I och med ändringen av 17 § 3 st LUL kanske vi kan vänta oss en vändning och istället ett ökat antal åtalsunderlåtelser. Redan år 2006, innan lagändringen, var skillnaden markant mot åren tidigare och troligen kommer vi att få se fler ökningarna i och med att medlingsinstitutet förbättras och utökas. Jag tror att det är bra att ge de unga nya chanser att skärpa till sig och ge dem möjlighet att visa att de klarar av att leva ett hederligt liv. Misstag kan alla göra men, samtidigt som det självklart också är viktigt att sätta gränser, måste det också finnas en möjlighet att rätta till dem.

4.5 Något om hanteringen av lagöverträdare under 15 år

Brottslighet bland ungdomar under 15 år är svår både att undersöka och att beskriva. Eftersom dessa ungdomar inte är tillräckligt gamla för att straffas finns det ingen kriminalstatistik som ger en rättvisande bild av deras lagöverträdelser. Om det visar sig att ett brott är begånget av en person under 15 år går man inte tillväga på samma sätt i utredningen som då den misstänkte är vuxen. Vid misstanke om att någon har begått brott innan 15 års ålder får undersökning om detta, enligt 31 § LUL, göras endast i vissa specifika fall. Det handlar om när undersökning krävs för att utreda vilka insatser som behövs från socialtjänsten, om man behöver klarlägga att det är någon under 15 år som varit med om att begå brottet, om man behöver leta efter gods som tagits genom brottet eller om det är av annan särskild vikt att utredning sker.²⁵⁰ Är den unge under 12 år krävs det synnerliga skäl för att undersökning skall få ske. Barnets bästa måste alltid i första hand tas hänsyn till.²⁵¹ Att statistiken är så knapphändig gör att det är svårt att veta hur problemet egentligen ser ut och vilka insatser som krävs.

²⁵⁰ Brårapport 2007:16, s 6

²⁵¹ Thunved, s 77

Om ett barn under 15 år begår ett brott är det i första hand de sociala myndigheterna som ansvarar för åtgärderna. Vid behov, för att utreda omständigheterna närmare, kan de dock be polisen om hjälp med just utredningen. Detta är också den vanligaste anledningen till att en sådan utredning görs.²⁵² Om barnet har erkänt brottet eller det är klarlagt att han eller hon har begått det överlämnas ärendet till socialnämnden om det kan anses behövas insatser från deras sida. Vid en utredning där ett barn (under 15 år) visar sig vara gärningsman behöver man inte rubricera brottet eller bestämma om gärningen formellt är att betrakta som ett brott. Man får istället skapa sig en helhetsbild av om den unge behöver hjälp på ett eller annat sätt.²⁵³ För de lagöverträdare som är mellan 12 och 15 år kan ungdomsvård bli aktuellt. De kan dessutom få medverka i medling.

4.5.1 Egna reflektioner

Jag tror att det skulle vara värdefullt med statistik även gällande de som är under 15 år när de begår brott. Uppenbarligen förekommer de och risken finns att de fortsätter att begå brott i framtiden. Att fånga upp dessa så tidigt som möjligt tror jag är en viktig del i preventionsarbetet. Man måste dock få en överblick för att bättre klara av att hantera problemet. Jag hoppas att denna grupp kommer att synliggöras mer i statistiken i framtiden.

²⁵² Brårappport 2007:16, s 7

²⁵³ Thunved, s 76 f

5 Slutsatser, diskussion och avslutande reflektioner

5.1 Slutsatser och diskussion

Ett av huvudsyftena med förevarande uppsats var att undersöka huruvida tillämpningen av bestämmelserna om påföljder för unga lagöverträdare sker enligt lagstiftarens intentioner.

Ungdomsvård, som är den äldsta av de tre specifika ungdomspåföljderna, har stramats upp gällande vårdbehovet vilket har inneburit att man nu är noggrannare med att de unga skall ha ett reellt vårdbehov för att få vård. En av tankarna bakom ungdomsvård är att hålla de unga utanför Kriminalvården för att undvika skadliga verkningar. Detta har man lyckats med. De skadliga verkningarna kan dock även uppkomma på ungdomshemmen eftersom de unga lär sig om brott och narkotika även där. Undersökningar visar dessutom att de unga som behandlas kan få svårare att ta hand om sig själva och ta eget ansvar. Det här är ett svårlöst problem och en svår balansgång mellan att hjälpa den unge att ta hand om sig själv samtidigt som man behöver se till att han eller hon tar sig ur sitt beteende. Som det ser ut idag verkar det inte finnas något lämpligare alternativ till ungdomsvård när det handlar om de ungdomar som verkligen har ett vårdbehov. Glädjande nog verkar dock vården utvecklas i en positiv riktning och undersökningar tyder på att de ansvariga försöker lära sig av sina misstag.

Sluten ungdomsvård var tänkt som ett bättre alternativ till fängelse. Liksom vid ungdomsvård var intentionen att skilja unga lagöverträdare från vuxna för att undvika skadliga verkningar. Även här visar det sig dock att de unga lär sig om brott och missbruk från varandra vilket man alltså inte har lyckats komma ifrån. Ytterligare en tanke var att straffet skulle få ett meningsfullare innehåll. De unga skulle få behandling under vistelsen. Enligt den undersökning som gjordes ett par år efter ikraftträdandet fick de LSU-dömda mindre behandling än både LVU-omhändertagna och fängelsedömda. Detta kan bero på att det är svårt att ge behandling vid korta strafftider men tyder ändå på att man inte hade lyckats med sin föresats. Repressionsnivån var dessutom högre än för båda de andra grupperna vilket å ena sidan visar att man lyckats skilja LSU-straffet från LVU-vården, vilket också var tanken, men å andra sidan visar på att straffet kan ha

blivit hårdare än fängelsestraffen var vilket troligen inte var menat. I förarbetena gjorde man en rätt kraftig felberäkning gällande hur många årsplatser som skulle krävas. Anledningarna till detta kan vara flera men medförde att ändringen blev mer kostsam än man från början hade tänkt sig. Man kan se en viss net-wideningeffekt om man utgår från de direkta intentionerna i förarbetena men den minskar sett till den indirekta intentionen att även kombinationsdomen skyddstillsyn och fängelse omvandlas till slutet ungdomsvård. På det stora hela kan ändå resultatet sammanfattas som att effekten gällande de långa frihetsstraffen blev tillfredsställande men för de korta finns det fortfarande ett behov av en annan typ av påföljd för att inte proportionalitetstanken skulle gå förlorad. För dessa korta straff är det svårt att hinna med någon effektiv behandling och trots att det uttryckligen står i förarbetena att hänsyn ej skall tas till vårdbehov kan det tänkas att dessa straff förlängdes just av denna anledning.

För ungdomstjänst var grundtanken vid dess införande att skapa en meningsfull påföljd som skulle innehålla viss fostran och vägledning. Eftersom den undersökning som är tänkt att kontrollera lagändringens effekter i skrivande stund ännu inte är klar är det svårt att uttala sig om syftena är uppnådda på nationell nivå. Av intervjun med Patrik Eklöf framgick dock att verksamheten i Göteborg fungerar bra. Man är mycket noga med att kontrollera arbetsplatserna och intervjua de unga för att anpassa ungdomstjänsten efter varje individ. En något oväntad, men positiv, detalj är att så många privata arbetsgivare visat intresse av att hjälpa men utan vinstsyfte. Det leder till att det i vissa fall finns möjligheter till arbete efteråt för de som visar att de klarar av det. Man har också på ett bra sätt lyckats samla ihop en mångfald av arbetsplatser vilket är mycket positivt och gör det lättare att anpassa arbetet efter individen och ta hänsyn till hans eller hennes önskemål. Man har, i Göteborg, också lyckats med att få in påverkansdelen på ett bra sätt och har bestämt ett visst antal timmar som är lämpligt att avsätta till detta. Ett viktigt skäl för införandet av ungdomstjänst vara att minska antalet frihetsberövanden. Ser man till det ökande antalet utdömda påföljder i form av ungdomstjänst kan man nog dra slutsatsen att man lyckats med sin föresats.

Ytterligare ett syfte med min uppsats var att undersöka och diskutera hur systemet uppfattas av personer som arbetar med påföljderna på något sätt. Jag har gjort tre intervjuer för att ta reda på detta vilket självfallet inte kan ge en allmängiltig bild av vad de berörda anser men ändå en liten inblick. Både Patrik Eklöf, samordnare vid

Ungdomstjänst, och Peter Månsson, avdelningsföreståndare för en LSU-avdelning, såg på det stora hela positivt på de påföljder de arbetade med. De påpekade visserligen ett antal problem men gav samtidigt intrycket av att påföljderna ger effekt.

Mitt slutliga syfte var att utreda huruvida påföljderna för unga lagöverträdare har blivit hårdare i och med de aktuella lagändringarna. Antalet och längden på frihetsstraffen ökade i och med att sluten ungdomsvård infördes. Även om man i beräkningen tar hänsyn till att den uppklarade grövre våldsbrottsligheten ökat något tycks reformen ha inneburit en viss uppstramning av straffen. Ser man då även till minskningen av antalet åtalsunderlåtelse som skett under ett antal kan man sluta sig till att straffsystemet skärptes åt en del under en period. Det finns dock en hel del som nu istället tyder på en motsatt trend. Antalet utdömda frihetsstraff i form av sluten ungdomsvård verkar de senaste åren minska något samtidigt som ungdomstjänst utdöms i relativt hög grad och verkar användas mer och mer. Gällande åtalsunderlåtelse ökade de kraftigt mellan 2005 och 2006. I och med att viljan till att medverka i medling numera i högre utsträckning kan bidra till ett beslut om åtalsunderlåtelse kan man sluta sig till att ökningen torde fortsätta. Trots att jag inte haft möjlighet att göra någon mer ingående analys anser jag att man av detta kan sluta sig till att systemet verkar ha mjukats upp något. Jag tror emellertid inte att det för den sakens skull minskar i effektivitet.

5.2 Avslutande reflektioner

Påföljdssystemet för unga lagöverträdare är, tror jag, på väg mot en bra balans där det finns goda möjligheter att anpassa påföljden efter individens behov samtidigt som hänsyn tas till brottets straffvärde och behovet av att sätta gränser. För de som är i behov av vård finns det möjlighet till behandling genom ungdomsvården. För de som samtycker till behandlingen kan den vara ett bra och fungerande alternativ. Ett problem kan vara att de som stängs in på ungdomshem får det svårare att lära sig att ta vara på sig själva i samhället. Detsamma gäller då för sluten ungdomsvård. För de riktigt grova brotten är det troligen ändå det bästa alternativet eftersom man ännu inte har kommit på något bättre. Viktigt är dock att i mesta möjliga mån förbereda ungdomarna för att komma ut och se till att de får den vård och utbildning som krävs. Eftersom det troligen aldrig är ett bra sätt, för återanpassning, att låsa in människor bör

ungdomstjänst fungera som ett bra komplement till de övriga påföljderna. Man kan då också förhoppningsvis även minska på bötesstraffen och slipper på så sätt att sätta den unge i en skuld som kan vara svår att bli av med. Jag tror att det är viktigt att nyansera påföljderna och bredda systemet om man vill att det skall fungera för så många som möjligt. Det kan dessutom vara viktigt att få ungdomarna att ta eget ansvar så de får en möjlighet att komma in i samhället på ett bra sätt. Det kan bidra till att de börjar tro på mer på sig själva och att de faktiskt kan göra nytta. I slutändan kanske det kan leda till att de anammar allmänna moraliska värderingar och undviker att begå brott. Lyckas man ge något som de är rädda att förlora kan man lättare uppmuntra dem att gå den rätta vägen.

Ett problem är att ungdomstjänst och sluten ungdomsvård ser olika ut på olika orter. Kanske skulle man behöva bättre nationella riktlinjer för verksamheten. Gällande sluten ungdomsvård har ålderstrukturen ändrats i och med att det finns äldre ungdomar på hemmen än man först hade tänkt sig. Detta behöver inte automatiskt vara ett problem men ser man till vad som uttalas i förarbetena kanske man borde strama åt detta något. Slutligen anser jag att de långa häktetider som kan förekomma även för yngre lagöverträdare innebär ett problem. Trots att det uttryckligen stadgas i lagen 4 § LUL att förfarandet skall gå snabbt när det rör sig om personer under 18 år har det visat sig att det inte alltid gör det. Ett exempel är mitt intervjuobjekts fall. Det finns visserligen undantag i 4 § 2p LUL men det är naturligtvis inte bra när den unge får vänta länge på sin dom. Konsekvensen blir att de unga kan få sitta häktade länge utan vare sig behandling eller undervisning. Här försvinner lite av särbehandlingstänkandet.

Slutligen vill jag påpeka att det verkar som att individualpreventionen har en stark ställning i dagens påföljdslagstiftning. Påföljden anpassas mer och mer efter individen och vi har idag ett flertal påföljder att välja på. Jag har i det här arbetet enbart inriktat mig på hur man hanterar de unga som har begått brott. Naturligtvis bör man dock i första hand lägga den största energin på förebyggande arbete så att det aldrig hamnar på påföljdsstadiet. Det kommer dock alltid att finnas några som passerar de uppsatta gränser vi har och därför får vi inte sluta leta efter bättre lösningar. Trots att systemet förefaller fungera tillfredsställande finns det alltid möjligheter till förbättring och utveckling.

6 Käll- och litteraturförteckning

Lagar

Lag (2002:445) om medling med anledning av brott

Socialtjänstlag (2001:453)

Lag (1998:620) om belastningsregister

Lag (1998:603) om verkställighet av sluten ungdomsvård

Lag (1990:52) med särskilda bestämmelser om vård av unga

Lag (1974:203) om kriminalvård i anstalt

Lag (1964:167) om särskilda bestämmelser för unga lagöverträdare

Brottsbalken (1962:700)

Rättegångsbalken (1942:740)

Offentligt tryck

Prop. 2005/06:165 om ingripanden mot unga lagöverträdare

Prop. 2001/02:126 om medling med anledning av brott

Prop. 1997/98:96 om vissa reformer av påföljdssystemet

Prop. 1994/95:12 om handläggning av ungdomsmål

Prop. 1989/90:7 om försöksverksamhet med samhällstjänst

Prop. 1987/88:135 om åtgärder mot unga lagöverträdare

Prop. 1987/88:120 om ändring i brottsbalken m.m. (straffmätning och påföljdsval m.m.)

Prop. 1986/87:106 om ändring i brottsbalken m.m. (s.k. kontraktsvård m.m.)

Prop. 1984/85:3 om åtalsunderlåtelse

SOU 2004:122 *Ingripanden mot unga lagöverträdare*

Ds 1996:59 *Allas vårt ansvar – ett nationellt brottsförebyggande program*

Artiklar och informationsblad

Apropå nr 5 år 2000

Göteborgs stad, Social resursförvaltning, Ungdomstjänst Göteborg, *Information om Ungdomstjänst Göteborg*, 2008

Göteborgs stad, Social resursförvaltning, Ungdomstjänst Göteborg, *Påverkansdel via Ungdomstjänst Göteborg*, 2007

Brå, *Kort om ungdomsbrottslighet*, 2005

Internetkällor

www.bra.se

www.stat-inst.se

www.socialstyrelsen.se

www.polisen.se

www.kriminalvarden.se

Litteratur

Christie, Nils, *Lagom mycket kriminalitet*, Bokförlaget Natur och Kultur, Stockholm, 2005

Danielsson, Stig, under medverkan av **Westerlund, Gösta**, *Förundersökning i brottmål – En handbok om rättegångsbalkens 23 kapitel och annan lagstiftning, särskilt förundersökningskungörelsen*, Bruuns Bokförlag, 2u, 2004

Estrada, Felipe & Flyghed, Janne, *Den svenska ungdomsbrottsligheten*, Studentlitteratur, Lund, 2001

Granath, Sven, *Rättsliga reaktioner på ungdomsbrott 1980-2005. Påföljdsval, uppsåtsbedömningar och kriminalpolitik. En kriminologisk analys*, Kriminologiska institutionen, Stockholm, 2007

Hofer, Hanns v., *Fängelset – Uppkomst- avskräckning- inkapacitering – Tre kriminologiska studier*, Kriminologiska institutionen Stockholms universitet, Stockholm, 1993

Hydén, Håkan, *Rättsregler – en introduktion till juridiken*, Studentlitteratur, Lund, 2005

Jareborg, Nils & Zila, Josef, *Straffrättens påföljdslära*, Norstedts Juridik AB, Stockholm, 2u, 2007

Kühlhorn, Eckart, *Sluten ungdomsvård – Rättsliga reaktioner på de ungas brott före och efter införandet 1999*, Forskningsrapport nr 5, Statens institutionsstyrelse SiS, Västermik, 2002

Kumlien, Mats, *Uppfostran och straff – studier kring 1902 års lagstiftning om reaktioner mot ungdomsbrott*, Reprocentrum, HSC, Uppsala universitet, Uppsala, 1994

Lab, Stephen P., *Crime prevention: Approaches, Practices and Evaluations*, Anderson Publishing Co, Cincinnati, 5u, 2004

Leijonhufvud, Madeleine & Wennberg Suzanne, *Straffansvar*, Norstedts Juridik AB, Stockholm, 7u, 2005

Mathiesen, Thomas, *Rätten i samhället – En introduktion till rättssociologin, Studentlitteratur*, Lund, 5u, 2005

Palm, Jessica, *Ungdomarnas upplevelse av sluten ungdomsvård – En jämförelse med LVU-placeringar och fängelse*, Forskningsrapport nr 2, Statens institutionsstyrelse SiS, Västermik, 2003

Pollack, Ester, *En studie i medier och brott*, Institutionen för journalistik, medier och kommunikation vid Stockholms universitet, 2001

Ring, Jonas, ”Sambanden mellan riskfaktorer och brott”, I Estrada, Felipe & Flyghed, Janne (Red.), *Den svenska ungdomsbrottsligheten*, Studentlitteratur, Lund, 2001

Sarnecki, Jerzy, *Introduktion till kriminologi*, Studentlitteratur, Lund, 2003

Stiftelsen Allmänna Barnhuset, *Från tukthus till behandlingshem*, Skogs Boktryckeri AB, 1992

Tham, Henrik, ”Från behandling till straffvärde: Kriminalpolitik i en förändrad välfärdsstat”, I Victor, D. (Red.), *Varning för straff: Om vådan av den nyttiga straffrätten*, Fritze, Stockholm, 1995

Thunved, Anders & Clevesköld, Lars & Thunved, Birgit, *Samhället och de unga lagöverträdarna*, Norstedts Juridik, Stockholm, 2007

Welin, Stellan, *Från nytta till rättigheter*, Daidalos, Uddevalla, 2003

BRÅ-rapporter

Brårappport 1999:12 *Medling vid brott. Rapport från en försöksverksamhet*

Brårappport 2000:7 *Påföljdssystemet för unga lagöverträdare*

Brårappport 2000:8 *Medling vid brott. Slutrapport från en försöksverksamhet*

Brårappport 2001:15 *Kriminell utveckling – tidiga riskfaktorer och förebyggande insatser*

Brårappport 2002:19 *Vad händer med unga lagöverträdare – om överlämnande till vård inom socialtjänsten*

Brårappport 2004:2 *Kriminalstatistik 2003*

Brårappport 2005:12 *Kriminalstatistik 2004*

Brårappport 2005:13 *Vård för unga lagöverträdare – socialtjänstens insatser*

Brårappport 2005:14 *Medling vid brott i Sverige på 2000-talet*

Brårappport 2006:4 *Kriminalstatistik 2005*

Brårappport 2006:7 *Ungdomar och brott åren 1995-2005*

Brårappport 2007:16 *Barn som begår brott – Polisens hantering av misstänkta personer under 15 år*

Brårappport 2007:20 *Kriminalstatistik 2006*

SiS-rapporter

SiSrapport 2008:2 *Socialtjänstenkät ungdom 2007. Socialtjänstens bedömning av vården av ungdomar på särskilda ungdomshem.*

Intervjuer

Patrik Eklöf, samordnare Ungdomstjänst i Göteborg, Social Resursförvaltning, 2008-05-07

Peter Månsson, Avdelningsföreståndare på behandlingsavdelningen Ekliden, Fagareds ungdomshem, 2008-05-13

Anonym 20-åring, behandlingsavdelningen Ekliden, Fagareds ungdomshem, 2008-05-13